

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کارگاه طراحی نقوش سنتی (۱)

رشته‌های صنایع دستی - چاپ دستی - مرمت آثار فرهنگی

زمینه خدمات

شاخه آموزش فنی و حرفه‌ای

شماره درس ۳۵۸۶

۷۴۵	تام‌سن، منصور
۶۰۲۱	کارگاه طراحی نقوش سنتی (۱) / مؤلف : منصور تام‌سن، با همکاری دارا افشار قوچانی.
ک ۲۶۱ ت	تهران : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران، ۱۳۹۳.
۱۳۹۳	۱۷۵ ص. : منصور. - (آموزش فنی و حرفه‌ای؛ شماره درس ۳۵۸۶)
	متون درسی رشته‌های صنایع دستی - چاپ دستی - مرمت آثار فرهنگی، زمینه خدمات.
	برنامه‌ریزی و نظارت، بررسی و تصویب محتوا : کمیسیون برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های
	درسی رشته صنایع دستی دفتر برنامه‌ریزی و تألیف آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و کار دانش وزارت
	آموزش و پرورش.
	۱. نقش‌های تزینی - کارگاه‌ها، الف. افشار قوچانی، دارا. ب. ایران. وزارت آموزش و
	پرورش. کمیسیون برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی رشته صنایع دستی. ج. عنوان. د. فروست.

همکاران محترم و دانش‌آموزان عزیز :

پیشنهادهای و نظرات خود را درباره محتوای این کتاب به نشانی
تهران - صندوق پستی شماره ۴۸۷۴/۱۵ دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی
و حرفه‌ای و کاردانش، ارسال فرمایند.

info@tvoccd.sch.ir

پیام‌نگار (ایمیل)

www.tvoccd.sch.ir

وب‌گاه (وب‌سایت)

محتوای این کتاب در سال ۱۳۸۶ پس از جمع‌بندی نظرات هنرآموزان و متخصصان موضوعی توسط
نصرالله تسلیمی، مجید نیکویی و بشری گل‌بخش از اعضای کمیسیون تخصصی رشته صنایع دستی مورد
بازنگری و اصلاح قرار گرفت.

وزارت آموزش و پرورش

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

برنامه‌ریزی محتوا و نظارت بر تألیف : دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش

نام کتاب : کارگاه طراحی نقوش سنتی (۱) - ۳۵۹/۷۷

مؤلف : استاد منصور تام‌سن با همکاری دارا افشار قوجانی

اعضای کمیسیون تخصصی : ابراهیم آزاد، دارا افشار قوجانی، نصرالله تسلیمی، مزده کاظم، مریم کیان اصل،
بشری گل‌بخش و مجید نیکویی

ویراستار ادبی : دکتر حسین داوودی

آماده‌سازی و نظارت بر چاپ و توزیع : اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی

تهران : خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی)

تلفن : ۸۸۸۳۱۱۶۱-۹، دورنگار : ۸۸۳۰۹۲۶۶، کدپستی : ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹

وب‌سایت : www.chap.sch.ir

صفحه‌آرا : زهره بهشتی شیرازی

طرح زمینه جلد : منصور تام‌سن، اجرا : مریم کیوان

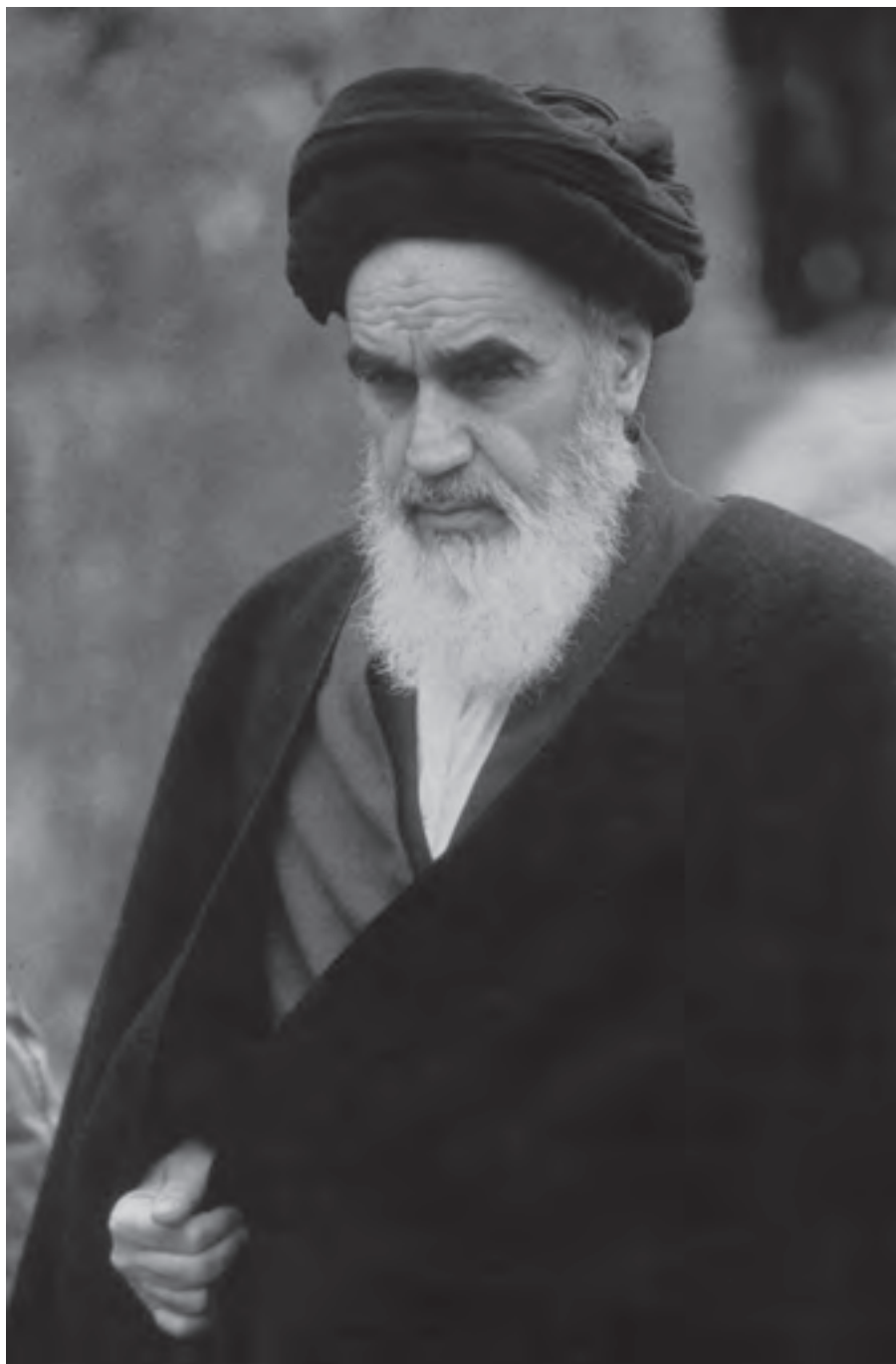
ناشر : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران : تهران - کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (داروپخش)

تلفن : ۵ - ۴۴۹۸۵۱۶۱، دورنگار : ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی : ۱۳۹ - ۳۷۵۱۵

چاپخانه : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»

سال انتشار و نوبت چاپ : چاپ چهاردهم ۱۳۹۳

حق چاپ محفوظ است.

من در این جا به جوانان عزیز کشورمان، به این سرمایه‌ها و ذخیره‌های عظیم الهی و به این گل‌های معطر و نوشکفتهٔ جهان اسلام سفارش می‌کنم که قدر و قیمت لحظات شیرین زندگی خود را بدانید و خودتان را برای یک مبارزهٔ علمی و عملی بزرگ تا رسیدن به اهداف عالی انقلاب اسلامی آماده کنید.

امام خمینی (ره)

فهرست مطالب

۵۲	هجری قمری تاکنون)	مقدمه
	جدول ویژگی‌های طراحی نقوش سنتی در	
۵۳	دوره‌های مختلف	فصل اول : کلیات
۵۴	خودآزمایی	نقوش سنتی
		تاریخچه
۵۵	فصل دوم : ختایی	دوره پیش تاریخی
۵۵	اجزای ساختمان ختایی	ویژگی‌های مهم طراحی نقوش دوره پیش تاریخی
۵۵	برگ	دوره تاریخی
۵۵	طراحی برگ کوچک	هخامنشی
۵۶	غنچه	ویژگی‌های مهم طراحی نقوش در تمدن هخامنشی
۵۶	ته غنچه	اشکانی
۵۷	طراحی گل برگ	ویژگی‌های مهم طراحی نقوش تمدن اشکانی
۵۷	تکمیل غنچه	ساسانی
۵۷	انواع غنچه	ویژگی‌های مهم طراحی نقوش تمدن ساسانی
۵۷	الف - غنچه گل پنج پر	دوره اسلامی
۵۷	ب - غنچه گل عباسی	دوره اول (از ابتدا تا پایان سده هفتم
۵۷	غنچه گل پنج پر	هجری قمری)
۵۷	انواع غنچه‌های گل پنج پر	ویژگی‌های مهم طراحی نقوش دوره اسلامی تا
۵۹	بند (ساقه)	پایان سده هفتم هجری قمری
۵۹	طراحی بند	دوره دوم (از سده هفتم تا پایان سده نهم
۵۹	۱ - روش طراحی با پرگار	هجری قمری)
۶۰	۲ - روش طراحی با استفاده از نخ و قرقره	ویژگی‌های مهم طراحی (نقوش سده هفتم تا پایان
	۳ - روش طراحی با دست (بدون استفاده از	سده نهم هجری قمری)
۶۰	ابزار)	دوره سوم (سده دهم هجری تا نیمه سده
۶۱	اشکال بند	دوازدهم هجری قمری)
۶۱	۱ - نمونه و روش طراحی بند افشان	ویژگی‌های مهم طراحی نقوش (سده دهم تا
۶۱	۲ - نمونه و روش طراحی بند گردان	نیمه سده دوازدهم هجری قمری)
	۳ - نمونه و روش طراحی بند شکسته	دوره چهارم (از نیمه سده دوازدهم
۶۱	(هندسی)	هجری قمری تاکنون)
۶۲	اجرای بند (ساقه)	ویژگی‌های مهم طراحی نقوش (از نیمه سده دوازدهم

ترکیب بندی و تعیین جای برگ بزرگ	۶۲	ساقه اصلی
۷۷ بر روی بند	۶۲	ساقه انشعابی
۸۰ گل عباسی بزرگ	۶۲	ساقه فرعی
۸۲ روش و مراحل طراحی گل عباسی	۶۲	ترکیب برگ و غنچه با ساقه
۸۳ ترکیب بندی گل عباسی بر روی بند	۶۲	مراحل ترکیب
۸۴ گل عباسی افشان (باز شونده)	۶۲	۱- طراحی ساقه
۸۵ روش و مراحل طراحی گل عباسی افشان		۲- تعیین محل و اندازه غنچه بر روی
ترکیب بندی گل عباسی افشان با عناصر	۶۲	ساقه
۸۶ دروس گذشته بر روی بند		۳- طراحی غنچه ها و برگ ها بر روی محل ها
۸۷ برگ مو	۶۲	به تناسب محل و اندازه تعیین شده
۸۸ روش و مراحل طراحی برگ مو	۶۳	۴- برگ های کنار ساقه
۸۹ روش طراحی برگ موی پنج ترک		۵- پر کردن فضای میانی برگ ها و غنچه ها بر
روش ترکیب بندی و رعایت تناسب برگ مو	۶۳	روی ساقه به کمک برگچه ها
۹۱ با عناصرترینی دیگر بر روی بند		۶- تعیین محل و طراحی جوانه، برآمدگی ها و
	۶۳	زوائد بر روی ساقه
	۶۴	رشد و تکثیر ساقه
فصل سوم : اسلیمی	۶۴	طراحی گل
۹۳ ساختمان اسلیمی		روش و مراحل طراحی گل پنج پر ساده
۹۳ بند اسلیمی	۶۵	۶۷ غنچه گل عباسی
۹۳ سر اسلیمی		روش و مراحل طراحی غنچه گل عباسی
۹۴ روش طراحی سر اسلیمی		روش ترکیب بندی گل، برگ و غنچه بر روی ساقه
توسازی (ساخت و ساز درون اجزای	۶۹	۱- اجرای بند
اسلیمی)		۲- تعیین محل و رعایت تناسب اجزا بر روی
۹۵		بند با توجه به حالت کلی ساقه
۹۶ مراحل طراحی سر اسلیمی زایده دار	۷۰	۳- ساخت و ساز اجزا بر روی بند
۹۶ سر بند اسلیمی		گل های عباسی
۹۶ انواع سر بند	۷۲	روش طراحی گل پروانه ای
الف- روش طراحی سر بند اسلیمی لوزی	۷۳	انواع تزینات گل پروانه ای
۹۷ ب- روش طراحی سر بند مثلثی		طراحی و ترکیب بندی گل پروانه ای
۹۸ ج- روش طراحی سر بند لاله ای	۷۴	بر روی بند
۱۰۰ د- روش طراحی سر بند صنوبری	۷۵	طراحی برگ بزرگ
۱۰۱ ترکیب بندی سر اسلیمی و سر بند بر روی بند	۷۵	روش طراحی برگ بزرگ
۱۰۲ ۱- سر بند در نقطه انشعاب		
۱۰۳ ۲- سر بند در نقطه تقارن و مبدأ		

۱۲۲	اقسام حاشیه	۱۰۴	۳- سربند در نقطهٔ مبدأ یا ریشه
۱۲۲	ساده	۱۰۵	انواع اسلیمی
۱۲۲	نقش‌دار	۱۰۵	۱- طراحی اسلیمی ساده
۱۲۳	قرینه‌سازی	۱۰۶	۲- طراحی اسلیمی خرطومی
۱۲۳	الف - مبدأ وسط	۱۰۷	روش‌های مختلف کاربرد اسلیمی خرطومی
۱۲۳	ب - مبدأ کنار	۱۰۷	۳- اسلیمی دهان اژدری
۱۲۳	الف - طرح $\frac{1}{1}$	۱۰۸	الف - دهان اژدری ساده
۱۲۳	ب - طرح $\frac{1}{2}$	۱۰۸	ب - دهان اژدری پیچک‌دار
۱۲۳	ج - طرح $\frac{1}{4}$	۱۰۹	۴- اسلیمی پیچک
۱۲۳	اجزای حاشیه	۱۱۰	روش طراحی اسلیمی پیچک
۱۲۳	برگردان	۱۱۱	تمرین ۱
۱۲۳	واگیره	۱۱۲	تمرین ۲
۱۲۸	گوشه	۱۱۳	تمرین ۳
۱۲۸	گوشهٔ قرینهٔ انعکاسی	۱۱۵	ترکیب‌بندی
۱۳۱	گوشهٔ قرینهٔ دورانی		الف - اسلیمی دهان اژدری ساده با بند
۱۳۴	متن	۱۱۵	اسلیمی
۱۳۴	۱- تعریف لچک		ب - اسلیمی دهان اژدری پیچک‌دار با بند
۱۳۵	۲- ترنج و شمشه	۱۱۶	اسلیمی
۱۳۶	۳- سر ترنج	۱۱۷	ج - ترکیب اسلیمی پیچک با بند ختایی
۱۳۷	۴- زمینه	۱۱۷	اسلیمی ماری
۱۳۷	۱- تکرار	۱۱۷	روش طراحی
۱۳۷	۲- یک چهارم $\frac{1}{4}$	۱۱۸	انواع اسلیمی ماری
۱۳۷	۳- یک دوم $\frac{1}{2}$		ترکیب‌بندی اسلیمی ماری متقارن با بند
۱۳۷	۴- یک یکم $\frac{1}{1}$	۱۱۹	ختایی
۱۴۰	ملحقات	۱۲۱	فصل چهارم: متن و حاشیه
		۱۲۱	اجرای طرح در زمینه
		۱۲۱	حاشیه
		۱۲۲	اشکال حاشیه

مقدمه

نقوش و اشکال طراحی شده از گذشته‌های دور، یکی از راه‌های بیان دریافت‌های ذوقی آدمی از جهان آفرینش بوده است. براساس آثار به‌دست آمده در غارها، ظروف و اشیای سفالین معلوم می‌شود که هنرمندان اولین تجربه‌ها را برای بیان خویشتن با نقش‌پردازی بر این آثار به دست آورده‌اند.

طبیعت و مظاهرش با خیال‌پردازی‌های آسان درباره آن، دست‌مایه الهام و طراحی نقوش بوده است و هم‌چنان ادامه دارد. با توجه به این که یکی از مظاهر فرهنگی کشورمان طرح‌ها و نقوش سنتی است، آگاهی از آن‌ها و آموزش صحیح چنین هنرهایی برای حفظ این میراث فرهنگی و هنری و انتقال آن به آیندگان اهمیت فراوان دارد. از این رو کتاب حاضر، با محتوایی مبتنی بر آموزش‌های سنتی در چهار فصل تدوین شده است.

فصل اول شامل تعاریف و تاریخچه نقوش سنتی است. هدف این فصل، آشنایی با تاریخچه پیدایش و نحوه شکل‌گیری، تحولات و تأثیرات متقابل فرهنگی دوره‌های مختلف در نقوش، از سده‌های گذشته تا امروز است و برای فعالیت‌های هنری و آگاهی شما هنرجویان، دارای اهمیت و ارزش فراوانی است. این فصل به سه دوره پیش‌تاریخی، تاریخی و اسلامی تقسیم شده است. طبقه‌بندی دوره اول یا پیش‌تاریخی براساس مناطق شکل‌گیری تمدن‌های کهن و اطلاعات باستان‌شناسی موجود، صورت پذیرفت. دوره تاریخی به سلسله‌ها یا حکومت‌های بزرگ، یک‌پارچه و مؤثر طبقه‌بندی شد. دوره سوم یا دوران اسلامی نیز براساس قله‌های شاخص تاریخی مرتبط با تحولات فرهنگی، اجتماعی یا قومی به چهار مقطع تقسیم شده است.

در فصل دوم، با طراحی نقوش ختایی و مراحل آموزش ساده آن آشنا می‌شوید و با اجرای تمرین‌های مرحله‌ای، طراحی یک ساقه کامل مرکب از گل عباسی و پنج پر و انواع برگ‌های کوچک و بزرگ را می‌آموزید و اجرا می‌کنید.

در فصل سوم، با طراحی انواع اسلیمی از ساده تا پیچیده، آشنا می‌شوید و با تمرین‌های گام به گام، طراحی یک بند کامل با انواع اسلیمی و سرپند را خواهید آموخت و اجرا خواهید کرد.

در فصل چهارم، با روش طراحی انواع حاشیه ساده و پیچیده آشنا می‌شوید و انواع روش‌های برگردان و قرینه‌سازی چند حاشیه را فرا می‌گیرید و به اجرا در می‌آورید. سپس اشکال داخل متن را خواهید شناخت و با طراحی و تقسیم‌بندی آن با طرح‌هایی از قبیل لیچک، ترنج و شمسه نیز آشنا خواهید شد. طراحی نقوش و شکل‌ها را با تمرین فرا خواهید گرفت و در پایان یک طرح کامل از حاشیه و متن را با ترکیب نقوش اسلیمی و ختایی اجرا و ارائه خواهید کرد.

شما هنرجویان عزیز با استفاده از تجارب گذشتگان و یادگیری صحیح و بهره‌مندی از خلاقیت خویش در پربار نمودن طرح‌های نقوش سنتی کشورمان سهم مهمی دارید و می‌توانید برای آیندگان میراثی گران‌بها از دستاوردهای خود به جای بگذارید.

هدف کلی

توانایی طراحی نقوش سنتی ایران

کلیات

هدف‌های رفتاری: پس از پایان این فصل هنرجو باید بتواند :

- ۱- نقوش سنتی ایرانی را تعریف کند.
- ۲- اجزای طراحی نقوش سنتی را شرح دهد.
- ۳- انواع نقوش را تعریف کند.
- ۴- دوره‌های تاریخی تغییر نقوش سنتی را نام ببرد.
- ۵- ویژگی‌های نقوش سنتی در مناطق باستانی تمدن‌های کهن را شرح دهد.
- ۶- ویژگی‌های نقوش سنتی در دوره‌ی هخامنشی را بیان کند.
- ۷- ویژگی‌های نقوش سنتی در دوره‌ی اشکانی را شرح دهد.
- ۸- ویژگی‌های نقوش سنتی در دوره‌ی ساسانی را توضیح دهد.
- ۹- ویژگی‌های نقوش سنتی در دوره‌ی اول و دوم اسلامی را با یکدیگر مقایسه کند.
- ۱۰- ویژگی‌های نقوش سنتی در دوره‌ی سوم و چهارم اسلامی را با یکدیگر مقایسه کند.

۱- کلیات

ایرانی پیدا کرده‌اند، به نقوش سنتی ایرانی شهرت دارند.»

نقوش سنتی

نقوش سنتی از موضوعات مختلفی (انتزاعی، گیاهی و...) برخوردار است. این نقوش با استفاده از خطوط صاف و منحنی به صورت منظم و نامنظم قابل اجرا بوده و به سه دسته‌ی زیر تقسیم می‌شوند.

۱- نقوش شکسته: آن دسته از نقوش هستند که از خط‌های صاف و زاویه‌دار تشکیل شده‌اند.

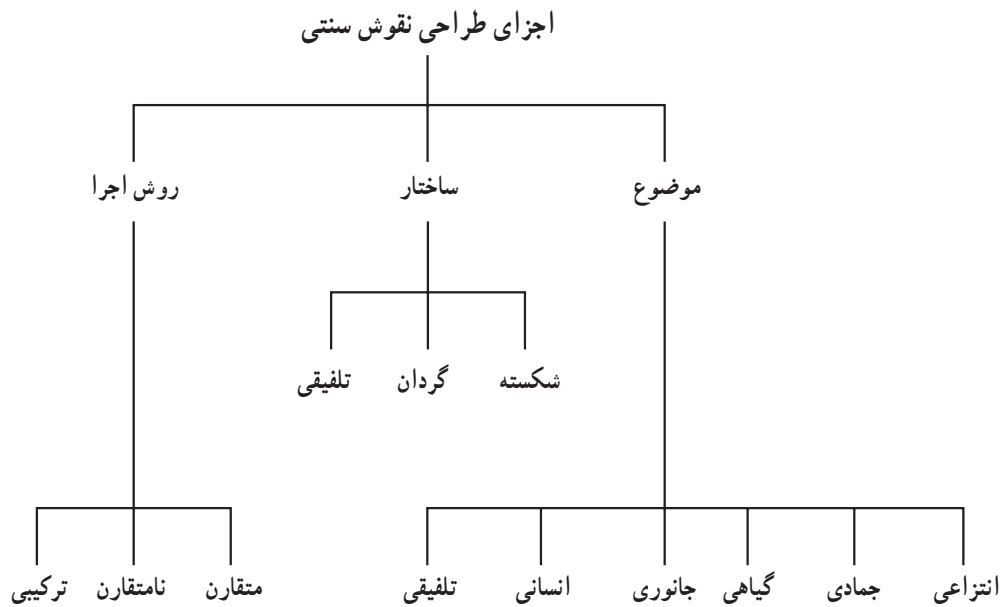
۲- نقوش گردان: نقوشی هستند که با خط‌های منحنی و پیچان طراحی می‌شوند.

۳- نقوش تلفیقی: گروهی از نقوش هستند که از تلفیق

ایرانیان، همواره به جهان خلقت توجه داشته و به شیوه‌های گوناگون با آن مرتبط و مانوس بوده‌اند. تلاش آنان گاه برای بهره‌مندی از مواهب و فواید مادی خلقت بوده است و گاه به دلیل علاقه و آرزوهای خود در آن به جست‌وجو می‌پرداختند. شاید به جهت نیاز و علاقه به برخی از مظاهر خلقت، هم‌چون گیاهان و یا برخی از جانوران که اهمیت زیادی در زندگی داشتند، شکل آن‌ها را بر آثار مختلف طراحی و اجرا کرده‌اند و در نتیجه به مرور و در گذر زمان این طرح‌ها و نقوش جزء مهمی از زندگی آنان شده است. بنابراین در انتخاب اشیا، علاوه بر کاربرد، طرح‌ها و نقوش نیز اهمیت پیدا کردند.

«مجموعه نقوش طراحی شده توسط ایرانیان، از گذشته تا به حال که برای کاربری‌های مختلف تنوع یافته و در نهایت هویت

نقش‌های شکسته و گردان به وجود می‌آیند (شکل ۱-۱).

شکل ۱-۱ جدول اجزای طراحی نقوش سنتی

۲- تاریخچه

و زیویه شکل گرفته است. نقوش طراحی شده بر این آثار، بیش از هر چیز، بیانگر روش زندگی و کشاورزی ساکنان اولیه‌ی فلات ایران بوده است. نقوش اولیه از خطوط بسیار ساده تشکیل می‌شود و به تدریج مفاهیمی چون کوه، زمین، آب، جانوران و گیاهان را نمایان می‌سازد. این نقوش گاهی به صورت منفرد و زمانی با ترکیب‌های ساده و به شیوه‌ی تکرار و قرینه‌سازی به کار می‌رفتند (شکل‌های ۳ و ۴ و ۱-۲).

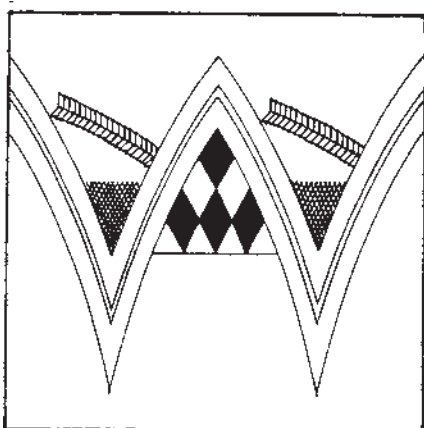

شکل ۱-۲ سفالینه‌ی منقوش، فلات ایران، دوره‌ی پیش‌تاریخی، نقوش ساده با خطوط راست

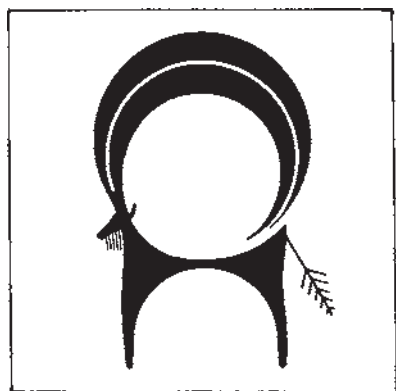
پیش از این اشاره کردیم که انسان نقش و نگار را به دلایل مختلف ایجاد نموده و بر آثار مختلف طراحی کرده است. بنابراین دامنه‌ی طراحی، همه‌ی آثار و دستاوردهای زندگی بشر را در بر گرفته است. یکی از روش‌های آشنایی با سیر شکل‌گیری نقوش در گذشته و تحولات طراحی، مشاهده و بررسی آن‌ها بر آثار به جای مانده است. در این فصل، حرکت و تغییرات نقوش در سه دوره‌ی پیش‌تاریخی، تاریخی و اسلامی بررسی می‌شود. این نقوش بر روی اشیای گوناگون از جنس‌های مختلف کار شده است. نقوش سنتی دارای تنوع بسیاری است و شامل انواع نقوش انسانی، جانوری، گیاهی، انتزاعی و ... است. در این کتاب تأکید بیش‌تر بر نقوش گیاهی است.

دوره پیش‌تاریخی

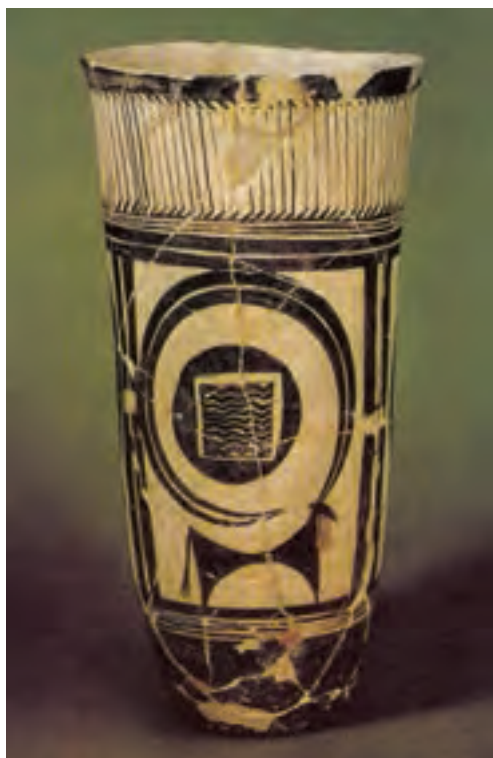
این دوره، از آغاز سکونت در فلات ایران تا سده‌ی ششم قبل از میلاد را، در بر می‌گیرد. با توجه به آثار یافت شده، تمدن‌های مهم ایران در این دوران در مناطق شوش، سیلک، املش، لرستان

شکل ۱-۴ نقش سفالینه، فلات ایران، دوره‌ی پیش تاریخی، طراحی به شیوه‌ی تکرار و قرینه با خطوط منحنی و راست

شکل ۱-۵- الف

شکل ۱-۵- ب نقش سفالینه، شوش، هزاره‌ی پنجم پیش از میلاد، طرح منفرد با خطوط گردان

شکل ۱-۳ سفالینه‌ی منقوش، فلات ایران، دوره‌ی پیش تاریخی، نقش شکسته با خطوط زاویه‌دار

شوش: این منطقه‌ی باستانی در جنوب غربی ایران (هزاره‌ی پنجم پیش از میلاد) قرار دارد. طرح‌های حیوانی، هندسی و گیاهی بر روی سفالینه‌های این دوره نقش بسته است. یکی از ویژگی‌های نقش پردازی در این منطقه استفاده از نقوش با موضوعات متفاوت در ترکیب‌های ساده و زیباست. نقش بز با شاخ‌های قوسی و گردان که از نقوش برجسته‌ی این دوران است، نمادی از دوران دام‌پروری و کشاورزی انسان آن دوره است (شکل ۱-۵- الف).

سیلک: این منطقه در نواحی مرکزی ایران (هزاره‌ی پنجم تا هزاره‌ی اول پیش از میلاد) در کاشان واقع شده است. نقوش هندسی، گیاهی و انسانی اغلب با رنگ تیره و به شکل خلاصه شده (انتزاعی) بر روی سفالینه‌های به دست آمده طراحی شده‌اند. تنوع نقوش در آثار این منطقه به دلیل نوع زندگی و تأثیر عوامل محیطی به ویژه شکار مشهود است. بیش‌ترین کاربرد مربوط به نقوش هندسی، جانوری و انسانی است و نقش گیاهی کم‌ترین کاربرد را دارد (شکل ۱-۶ و ۱-۷).

شکل ۱-۶ سفالینه‌ی منقوش، سیلک، هزاره‌ی اول پیش از میلاد، ترکیب نقوش هندسی پیوسته و نقش انسانی منفرد

شکل ۱-۷ سفالینه‌ی منقوش، سیلک، هزاره‌ی اول پیش از میلاد، ترکیب نقوش هندسی پیوسته و نقش جانوری منفرد

شیربال‌دار، نقوش جانوری غزال و گوزن و نقش‌های گیاهی به صورت گلدان مقدس و گل‌های چند پر مرتبط با یکدیگر و با ترکیب‌های نواری شکل، بر ظروف فلزی این منطقه مشاهده می‌شود (شکل ۸-۱).

املش: این منطقه‌ی باستانی در ناحیه‌ی شمالی ایران (هزاره‌ی دوم و اول پیش از میلاد) قرار دارد. نقوش به کار رفته در این منطقه شامل طرح‌های اسطوره‌ای، نمادین، جانوری، گیاهی و انسانی (شکل کلی ظروف و اشیا) است. آثار به دست آمده از این منطقه بیش‌تر از جنس سفال و فلزند. نقش اسطوره‌ای

شکل ۸-۱ آب‌خوری طلایی منقوش، املش، هزاره‌ی اول پیش از میلاد، نقوش منفرد تکرار شده با ترکیب نواری شکل

شکل ۱۰-۱ تیردان مفرغی منقوش، لرستان، هزاره‌ی اول پیش از میلاد، ترکیب قرینه‌ای با نقوش انسانی، حیوانی و گیاهی در ردیف‌های جداگانه

لرستان: این منطقه‌ی باستانی در ناحیه‌ی غربی فلات ایران (هزاره‌ی اول پیش از میلاد) واقع شده است. نقوش به کار رفته در این منطقه بیش‌تر بر روی اشیای مفرغی است که با استفاده از عناصر تزینی گیاهی، به ویژه نقش برگ و میوه‌ی انار، هم‌چنین نقوش انسانی و جانوری طراحی شده است. شیوه‌ی اجرای این نقوش به صوت قرینه‌سازی، گردان و طرح‌های تکراری است. مهم‌ترین ویژگی آثار این منطقه تناسب و ارتباط طرح‌ها و نقوش و ترکیب‌های آن با شکل و کاربرد شیء تزین شده است (شکل‌های ۹-۱ تا ۱۲-۱).

شکل ۹-۱ سنجاق مفرغی منقوش، لرستان، هزاره‌ی اول پیش از میلاد، ترکیب مدور با نقوش انسانی، جانوری (ماهی) و گیاهی

شکل ۱۱-۱ کمر بند طلایی منقوش، لرستان، هزاره‌ی اول پیش از میلاد، حاشیه‌ی زنجیره‌ای با نقش دایره‌ای

شکل ۱۲-۱ دیگ مفرغی منقوش، لرستان، هزاره‌ی اول پیش از میلاد، ترکیب قرینه‌ای نقش جانوری و گیاهی

(اسطوره‌ای) نقوش گیاهی (درخت مقدس و غنچه‌های کوچک و بزرگ) تشکیل می‌دهند. این نقوش با حاشیه‌های تزیینی به روش قرینه‌سازی و ترکیب‌های تکرار شونده طراحی شده‌اند (شکل‌های ۱۳-۱ و ۱۴-۱).

زیویه: این منطقه باستانی در ناحیه‌ی غرب و شمال غربی ایران (هزاره‌ی اول پیش از میلاد) واقع شده است. نقوش به کار رفته در آثار این منطقه بیش‌تر بر روی اشیای طلایی و نقره‌ای است و روش اجرای آن‌ها شبیه به هنر منطقه‌ی باستانی لرستان است. برجسته‌ترین نقوش این منطقه را نقش حیوانات ترکیبی

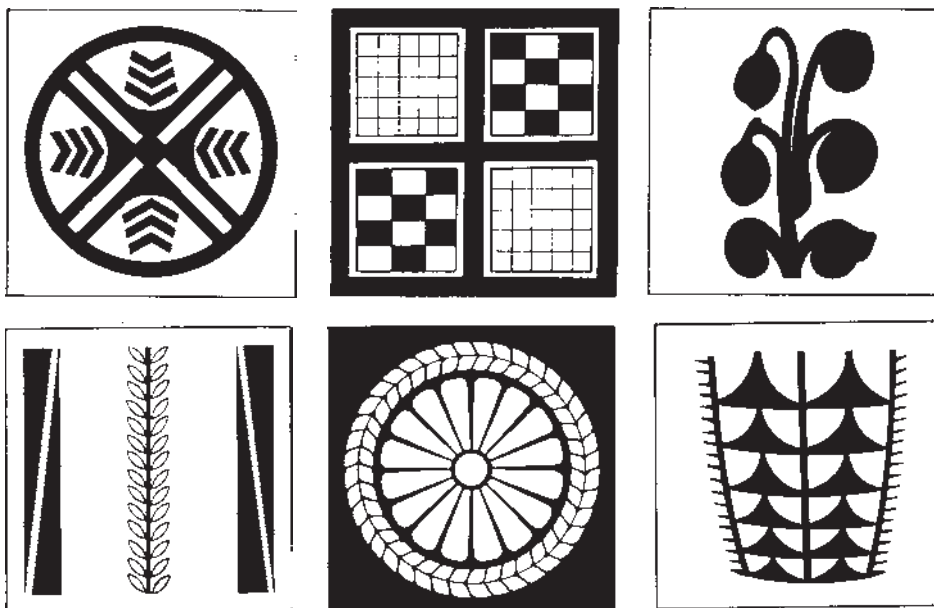

شکل ۱۳-۱ سینه‌بند طلایی منقوش، زیویه، هزاره‌ی اول پیش از میلاد نقوش اسطوره‌ای با حاشیه‌های گیاهی

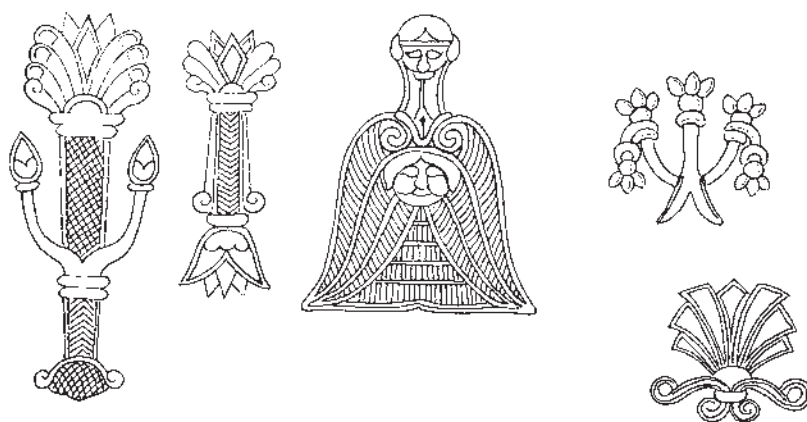

شکل ۱۴-۱ سینی طلایی و نقره‌ای منقوش، زیویه، هزاره‌ی اول پیش از میلاد، نقش گیاهی در مرکز و حاشیه در ترکیب مدور

مقایسه و بررسی نقوش به دست آمده از مناطق مختلف
دوره‌ی پیش تاریخی، به طور کلی ویژگی‌های خاصی را از
نقوش آن دوران نشان می‌دهد. (شکل‌های ۱۵-۱ و ۱۶-۱).

شکل ۱۵-۱ مجموعه نقوش،
مناطق مختلف دوره‌ی پیش
تاریخی، نقش‌های ساده هندسی
(شکسته و گردان)، به روش
قرینه‌سازی و تکرار

شکل ۱۶-۱ مجموعه نقوش، لرستان،
دوره‌ی پیش تاریخی، نقش‌های انسانی،
حیوانی و گیاهی با خطوط منحنی به
روش قرینه‌سازی و تکرار

ویژگی‌های مهم طراحی نقوش دوره‌ی پیش تاریخی

۴- برجسته‌ترین ترکیب‌بندی در این دوره تکرار نقش

منفرد به دنبال هم، در یک جهت و به صورت ردیفی است.

تمرین ۱: نقوش گیاهی مناطق مختلف این دوره را

جمع‌آوری و با یکدیگر مقایسه کنید.

تمرین ۲: حاشیه‌های تزئینی مناطق مختلف پیش تاریخی

را جمع‌آوری و از روی دو نمونه‌ی آن‌ها طراحی کنید.

۱- موضوع نقوش؛ انتزاعی، گیاهی، جانوری، انسانی و

تلفیقی است.

۲- نقش‌ها با خطوط صاف و منحنی به روشی ساده به

صورت شکسته، گردان و تلفیقی طراحی شده‌اند.

۳- روش اجرای نقوش در این دوره به شکل نامتقارن،

مقارن و به تدریج ترکیب آن‌هاست.

جدول ۱-۱ ویژگی‌های طراحی نقوش سنتی در دوره‌ی پیش تاریخی

نام دوره	نوع خطوط	نوع نقش‌ها	روش اجرا	ترکیب‌بندی	نقش‌های جدید	ترکیب‌های جدید	کاربردها
پیش‌تاریخی	صاف و منحنی	جانوری و انتزاعی	نامتقارن	نقش منفرد و تکرار در ردیف	نقش‌های انتزاعی آب، زمین، بز با شاخ‌های قوسی بزرگ و پرند	بر روی سفال‌ها
	صاف و منحنی	انتزاعی، جانوری، انسانی، گیاهی	مقارن و نامتقارن	نقش منفرد و تکرار در ردیف	نقش‌های متنوع انتزاعی	ترکیب نقوش انتزاعی در بالا و نقوش انسانی، جانوری و گیاهی در پایین ظروف	بر روی سفالینه‌های منقاری شکل
	صاف و منحنی و کمی پیچیده	تلفیقی، جانوری، گیاهی انسانی و جمادی	مقارن آینه‌ای و نامتقارن	نقش منفرد و تکرار در ردیف	حیوانات ترکیبی، گل‌های چند پر، گلدان، غزال و گوزن طبیعت‌گرا	حاشیه‌های تزئینی ساده، تراکم نقش‌ها	بر روی سفالینه‌ها و اشیای فلزی
	صاف و منحنی و کمی پیچیده	جانوری، انسانی، گیاهی و تلفیقی	مقارن، گردان و نامتقارن	مجموعه نقوش و تکرار در ردیف	برگ و میوه‌ی انار، نقش تلفیقی انسان-دیو، حیوانات ترکیبی، ماهی	ردیف‌های دایره‌ای متداخل، ترکیب‌بندی چند اتفاقی، حاشیه‌های تزئینی پیچان، انطباق شکل اشیاء با نقش	بر روی ظروف و ابزار فلزی (مفرغی)
	صاف و منحنی و کمی پیچیده	جانوران تلفیقی، انسانی، گیاهی	مقارن، گردان و نامتقارن	مجموعه نقوش و تکرار در ردیف با حاشیه‌ی تزئینی، دایره‌ای	درخت مقدس، غنچه‌های کوچک و بزرگ	بیش‌تر بر روی زیورآلات و اشیای تجمیلی

دوره‌ی تاریخی^۱

فراهم آورد. طرح‌ها و نقش‌های این دوره با گردآمدن هنرمندان و

صنعت‌گران اقوام مختلف و به کارگیری تجربیات آنان از تنوع،

زیبایی، دقت و ظرافت فراوانی برخوردار شد. مهارت هنرمندان

و رقابت آن‌ها با یکدیگر باعث شد طرح‌ها و تناسب نقش‌ها با آثار

هر چه بیش‌تر به رشد و شکوفایی برسند.

هخامنشی:

این تمدن از سده‌ی ششم تا سده‌ی سوم پیش از میلاد

این دوره با کاربرد عمومی خط در ایران از سده‌ی ششم

پیش از میلاد آغاز می‌شود و تا سده‌ی هفتم میلادی ادامه می‌یابد

و به دوره‌ی تاریخ باستان شهرت دارد. در دوره‌ی باستان سه

تمدن بزرگ هخامنشی، اشکانی و ساسانی شکل گرفت. گسترش

قلمرو در این تمدن‌ها همراه با نظم و هماهنگی و قوانین اجتماعی،

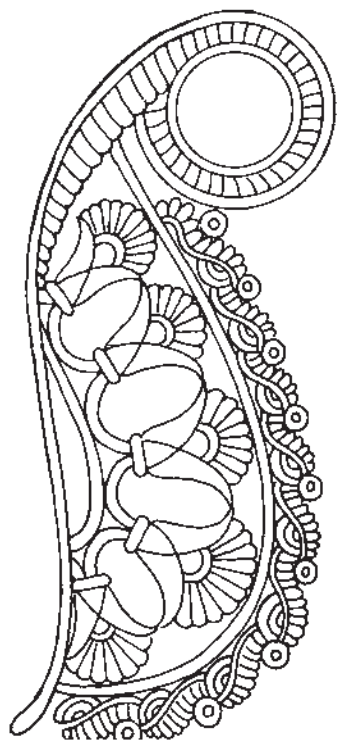
امکان ایجاد شهرهای بزرگ و ساخت آثار و بناهای باشکوه را

۱- برخی از پژوهشگران شکل‌گیری دوره‌ی تاریخی در ایران را از تمدن ماد می‌دانند. این تمدن ترکیبی از میراث هنری مناطق مختلف پیش تاریخی ایران با

ویژگی‌های فرهنگ آریایی است که تأثیرات آن در هنر هخامنشی دیده می‌شود.

اقوام مختلف بر ایجاد وحدت در طراحی نقوش و به کارگیری آن‌ها در آثار مختلف تأثیر بسیاری داشت و باعث شکل‌گیری هویت خاص این دوره شد (شکل ۱۷-۱).

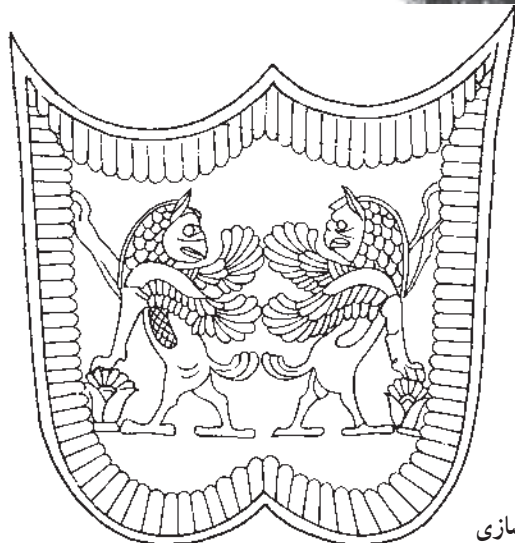
ادامه داشته است. سیر تاریخی و تحول طراحی نقوش در این تمدن مجموعه‌ای انسجام یافته از تجربه‌ی هنری پیشینیان، فرهنگ آریایی و ملت‌های پرو هخامنشیان است. حمایت از هنرمندان

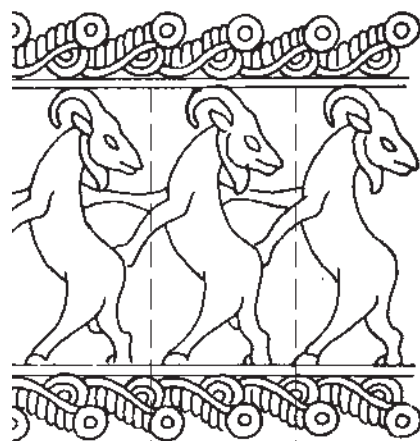
ج - تکرار به روش
یک جانبه

الف

د - قرینه‌سازی

ب - تکرار به
روش یک جانبه
← واگیره →

شکل ۱۷-۱ نقش برجسته‌ی سنگی، دوره‌ی تاریخی، سده‌ی پنجم پیش از میلاد، کاخ خزانه‌ی تخت جمشید، نقوش

گیاهی، جانوری و تلفیقی با حاشیه‌ی تزیینی گیاهی

الف

برجسته‌ترین آثار شناخته شده‌ی هخامنشیان شامل بناها (تخت جمشید)، جام‌های جانوری (تکوک^۱)، زیورآلات، فرش (قالی پازیریک) و ... است (شکل ۱۸-۱). بهره‌گیری از تناسب هندسی و محاسبات دقیق در ترکیب‌بندی و اجرای نقوش بر همه‌ی آثار این تمدن چشم‌گیر است. این نقوش با موضوعات گیاهی، جانوری، انسانی و تلفیقی با ظرافت و مهارت فراوان طراحی شده‌اند (شکل ۱۹-۱). طراحی نقوش این دوران بیش‌تر بر روی اشیای سنگی، فلزی (طلا، نقره و مفرغ) به کار رفته است.

ب

شکل ۱۸-۱ قالی پازیریک، دوره‌ی تاریخی، سده‌ی پنجم پیش از میلاد، نقوش هندسی، گیاهی، جانوری، انسانی و تلفیقی با ترکیب‌بندی تکرار و ردیفی

۱- تکوک: ظروف و جام‌هایی که شکل کلی آن‌ها با نقش جانوری تلفیق یافته‌اند که به یونانی ریتون نامیده می‌شوند.

شکل ۱۹-۱ جام جانوری طلایی و منقوش، دوره‌ی تاریخی، سده‌ی پنجم پیش از میلاد، همدان، نقوش گیاهی، جانوری و تلفیقی به روش قرینه‌سازی

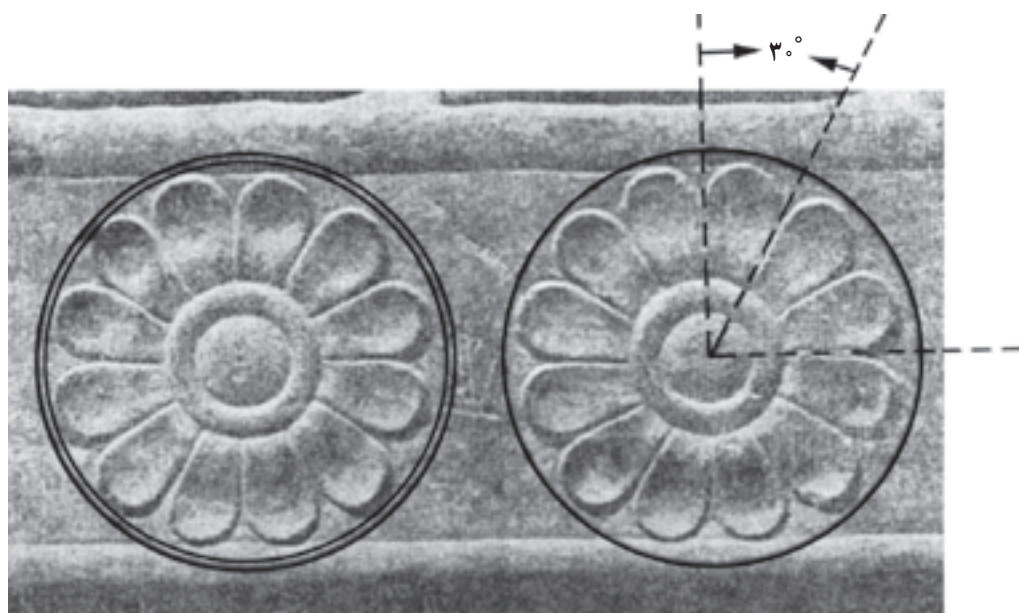

در این دوره استفاده از خطوط گردان برای طراحی نقوش و روش اجرای متقارن و شیوه‌ی گسترش یک جانی نقوشها، کاربرد زیادی داشته است. نقوش انسانی نشانگر ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی اقوام مختلف در تمدن هخامنشی است. بیش‌ترین نقوش‌های به کار رفته عبارت‌اند از: درخت سرو، گل دوازده پر، نیلوفر، شیر، گاو، بز، گوسفند، اسب، انسان بالدار، حیوان بالدار و تلفیقی (شکل‌های ۱-۲۰ و ۱-۲۱).

شکل ۲۰-۱ ظرف سنگی منقوش، دوره‌ی تاریخی، سده‌ی پنجم پیش از میلاد، نقوش گیاهی و جانوری به روش قرینه‌سازی و تکرار

الف

ب

شکل ۲۱-۱ الف، ب- دیوار سنگی منقوش، دوره‌ی تاریخی، سده‌ی پنجم پیش از میلاد، نقوش انسانی، گیاهی و جانوری به روش قرینه‌سازی و تکرار ردیفی

اشکانی:

این تمدن از سده‌ی سوم پیش از میلاد تا سده‌ی سوم میلادی ادامه یافت. انواع نقوش هندسی، گیاهی، انسانی و جانوری بر روی دیوارها به صورت گچ‌بری، نقاشی و سنگ‌تراشی اجرا شده است. سکه‌ها، تابوت‌های سفالی، مجسمه‌های سنگی و مفرغی انسانی و آتشدان‌ها از جمله آثاری هستند که این نقوش بر آن‌ها دیده می‌شوند (شکل‌های ۲۲-۱ و ۲۳-۱).

در این تمدن نیز نقوش هندسی و گیاهی بیش‌تر جنبه تزیینی داشته و به روش قرینه‌سازی و تکرار بر سطوح مختلف کار شده است. این نقوش در بیش‌تر آثار به جای مانده از این تمدن به کار رفته‌اند. اشکانیان، در مقایسه با هنر هخامنشیان به ریز نقوش‌ها و جزئیات توجه بیش‌تری داشته‌اند. مربع و دایره به عنوان قالب

ویژگی‌های مهم طراحی نقوش در تمدن هخامنشی

۱- پرکاربردترین نقوش از نظر موضوع به ترتیب انسانی، جانوری، گیاهی و تلفیقی است.

۲- نقوش انسانی در این تمدن در موقعیت‌های اجتماعی مختلف نمایش داده شده‌اند.

۳- شیر، گاو و هما از نقوش جانوری ویژه‌ی هخامنشی است.

۴- رایج‌ترین نقش گیاهی درخت سرو، گل دوازده پر و گل نیلوفر آبی است.

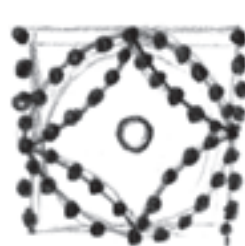
۵- نقوش با خطوط منحنی و با پیچیدگی و دقت فراوان و تأکید بر جزئیات طراحی و اجرا شده‌اند.

۶- روش اجرای نقوش در این تمدن به شیوه‌ی متقارن و تکرار است.

۷- ترکیب‌بندی در این زمان تحت تأثیر نظم هندسی معماری این تمدن است.

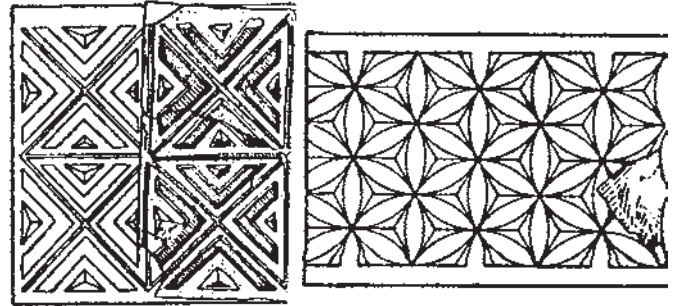
شکل ۲۳-۱ آتشدان سنگی منقوش، دوره‌ی تاریخی، نقوش هندسی و گیاهی ترکیبی و مستقل

شکل ۲۲-۱ پیکره‌ی مرمرین منقوش، دوره‌ی تاریخی، سده‌ی دوم میلادی، نقوش هندسی و گیاهی به روش قرینه‌سازی و تکرار

اجرای نقوش تکرار شونده در این تمدن رواج بسیاری داشته است (شکل ۱-۲۴). گل‌های چند پر به ویژه چهار پر، انواع برگ‌ها، گیاه کنگر و انگور از جمله نقش‌های گیاهی اشکانیان هستند.

شکل ۱-۲۴ قطعات گچ‌بری منقوش، دوره‌ی تاریخی، سده‌ی دوم میلادی، نقش‌های هندسی و گیاهی در قالب‌های مربع و دایره به روش قرینه و تکرار در سطح

ویژگی‌های مهم طراحی نقوش تمدن اشکانی

۱- موضوع نقوش به ترتیب شامل هندسی، گیاهی، انسانی و جانوری است.

۲- براساس آثار به‌دست آمده نقوش تلفیقی در این تمدن مشاهده نمی‌شود.

۳- قالب اصلی نقوش هندسی و گیاهی به شکل مربع و دایره است.

۴- نقوش با استفاده از خطوط صاف و منحنی به صورت شکسته و گردان و با توجه به جزئیات طراحی و اجرا شده‌اند.

۵- نقوش تکرار شونده به صورت متقارن اجرا شده و در سطوح، از جهت‌های مختلف گسترش یافته است.

۶- ترکیب‌بندی گاه به صورت نقش مستقل و گاه براساس شبکه‌های هندسی اجرا شده است.

ساسانی:

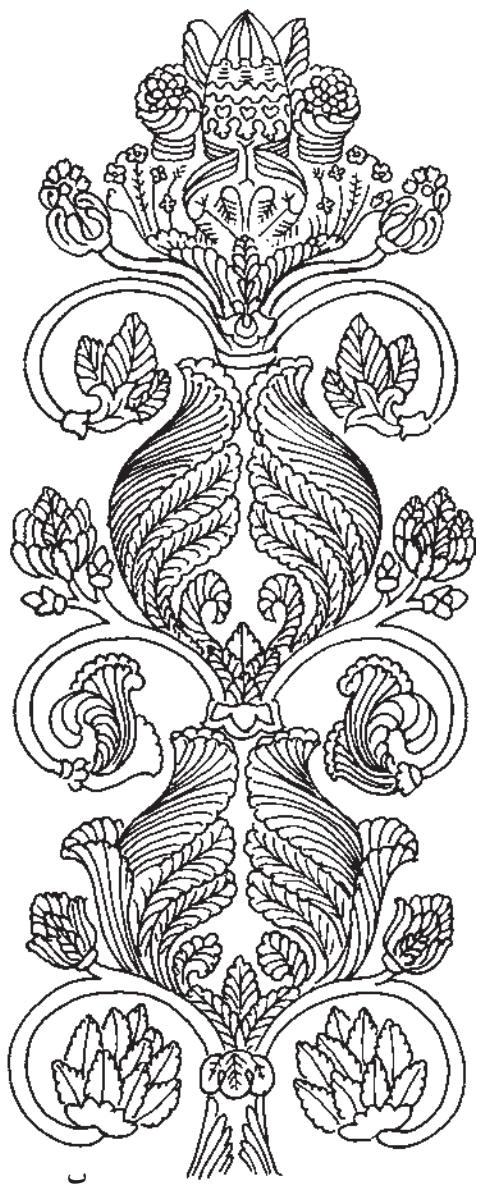
تمدن ساسانی از سده‌ی سوم میلادی آغاز شده و تا سده‌ی هفتم میلادی تداوم داشته است. مراحل پیشرفت و کاربرد نقوش در این تمدن برگرفته از تجربیات هنر هخامنشی و اشکانی است. بیش‌ترین نقوش به کار رفته شامل نقوش گیاهی (انار، انگور، کنگر و ...)، انسانی، جانوری و تلفیقی است (شکل ۱-۲۵).

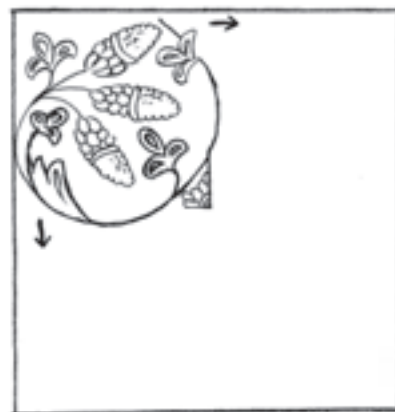
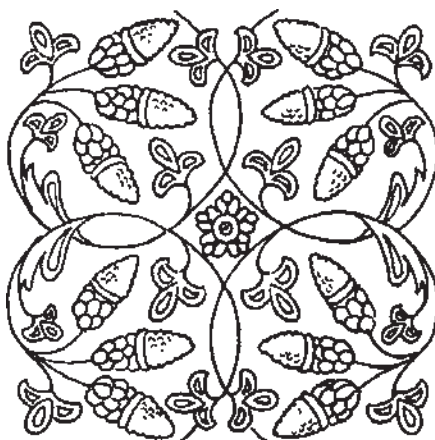
شکل ۱-۲۵ ظرف فلزی منقوش، دوره‌ی تاریخی، سده‌ی ششم میلادی، نقش گیاهی با ساقه‌ی پیچان، انسانی و گیاهی، روش تکرار مستقل

ساسانیان با توجه به نقوش آثار به دست آمده روش‌های ترکیب‌بندی تازه‌ای نسبت به تمدن‌های گذشته به کار برده‌اند. و (۱-۲۷). جزئیات طبیعت گرایانه‌ی بیش‌تری طراحی کردند (شکل ۱-۲۶). برای مثال براساس شبکه‌های هندسی منظم، نقوش گیاهی را با

محور قرینه انعکاسی

شکل ۱-۲۶ نقش برجسته‌ی سنگی، دوره‌ی تاریخی، سده‌ی ششم میلادی، نقش گیاهی کنگر با ساقه‌ی پیچان به روش قرینه‌سازی و طبیعت‌گرایی

شکل ۱-۲۷ گچ‌بری منقوش، دوره‌ی تاریخی، سده‌ی پنجم میلادی، نقش گیاهی بیجان، به روش قرینه‌سازی براساس شبکه‌های هندسی

نقوش جانوری تلفیقی در این دوره دوباره رواج پیدا کرد. سن مَرو و (سیمرغ ساسانی)، شیردال (تلفیق شیر و عقاب) و غیره از آن جمله‌اند (شکل ۱-۲۸). در این زمان شاهد رواج ترکیب نقوش پرندگان و گیاهان در کنار یکدیگر هستیم که بیش‌تر پرندگان به صورت قرینه در دو سوی یک گل یا درخت دیده می‌شوند (شکل ۱-۲۹).

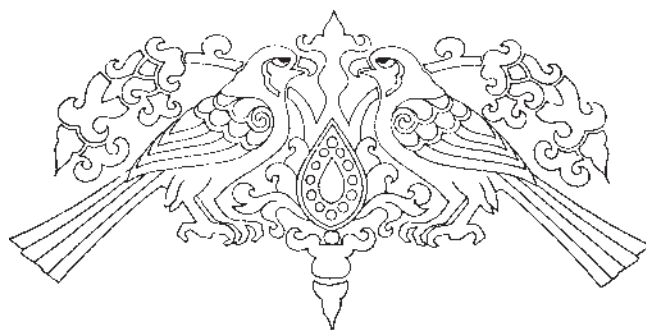

ب

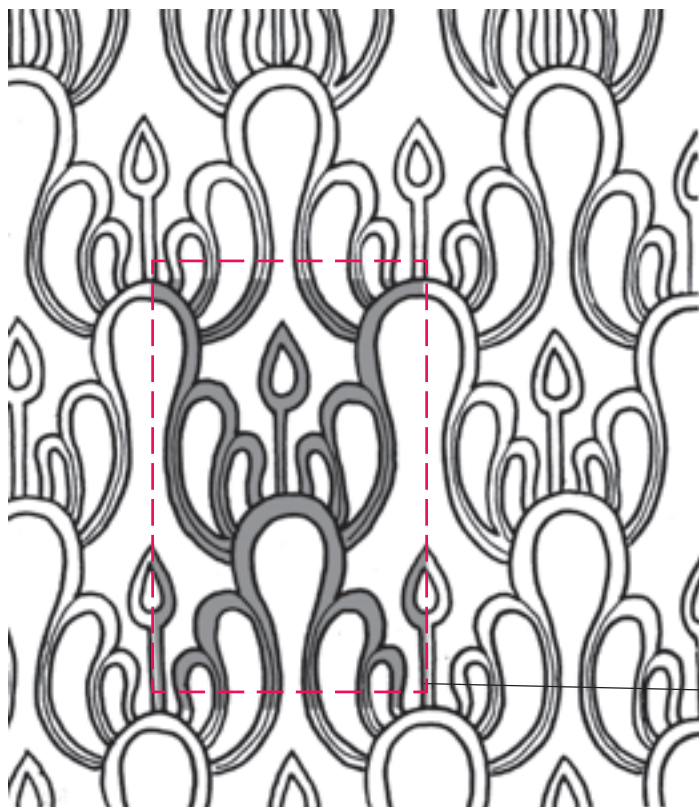

الف

شکل ۱-۲۸ نقش جانوران تلفیقی (سن مَرو و)، دوره‌ی تاریخی، سده‌ی پنجم و ششم میلادی، به شیوه‌ی خطوط منحنی و هندسی

شکل ۱-۲۹ نقوش ترکیبی پرنده و گیاه، دوره‌ی تاریخی، سده‌ی پنجم و ششم میلادی به روش قرینه‌سازی

شیوه اجرای نقوش به صورت قرینه و یک نقش تکرار شونده و متداخل، که امروزه به واگیره شهرت دارد، بر آثار ساسانیان چشم گیر است (شکل ۱-۳۰). پیچش ساقه‌ها به طرف مرکز در ترکیب بندی نقوش گیاهی کاربرد فراوان یافت. گوشه سازی در قالب مثلث های ساده (لچک)، حاشیه سازی در کنار انواع روش های ترکیب بندی شعاعی و قرینه سازی های متنوع به کار رفت (شکل های ۱-۳۱ تا ۱-۳۴).

واگیره‌ی طرح

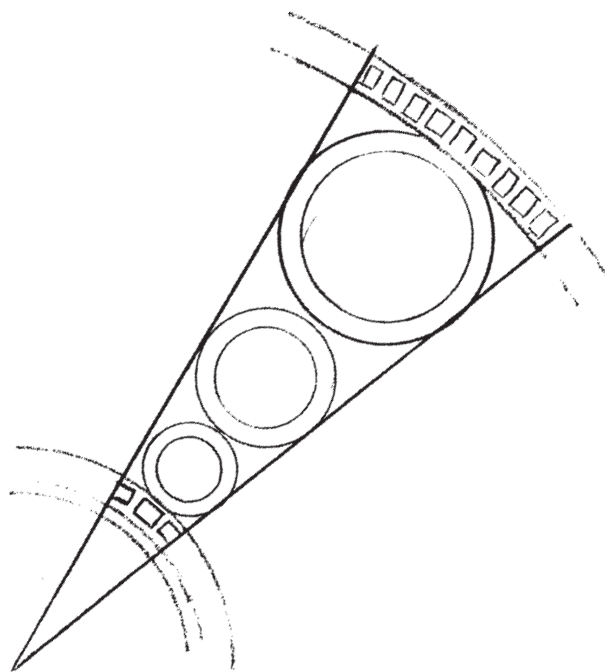
شکل ۱-۳۰ بخشی از نقش ظرف مفرغی، دوره‌ی تاریخی، سده‌ی پنجم و ششم میلادی، نقش گیاهی ساده شده، روش واگیره تکرار شونده در سطح

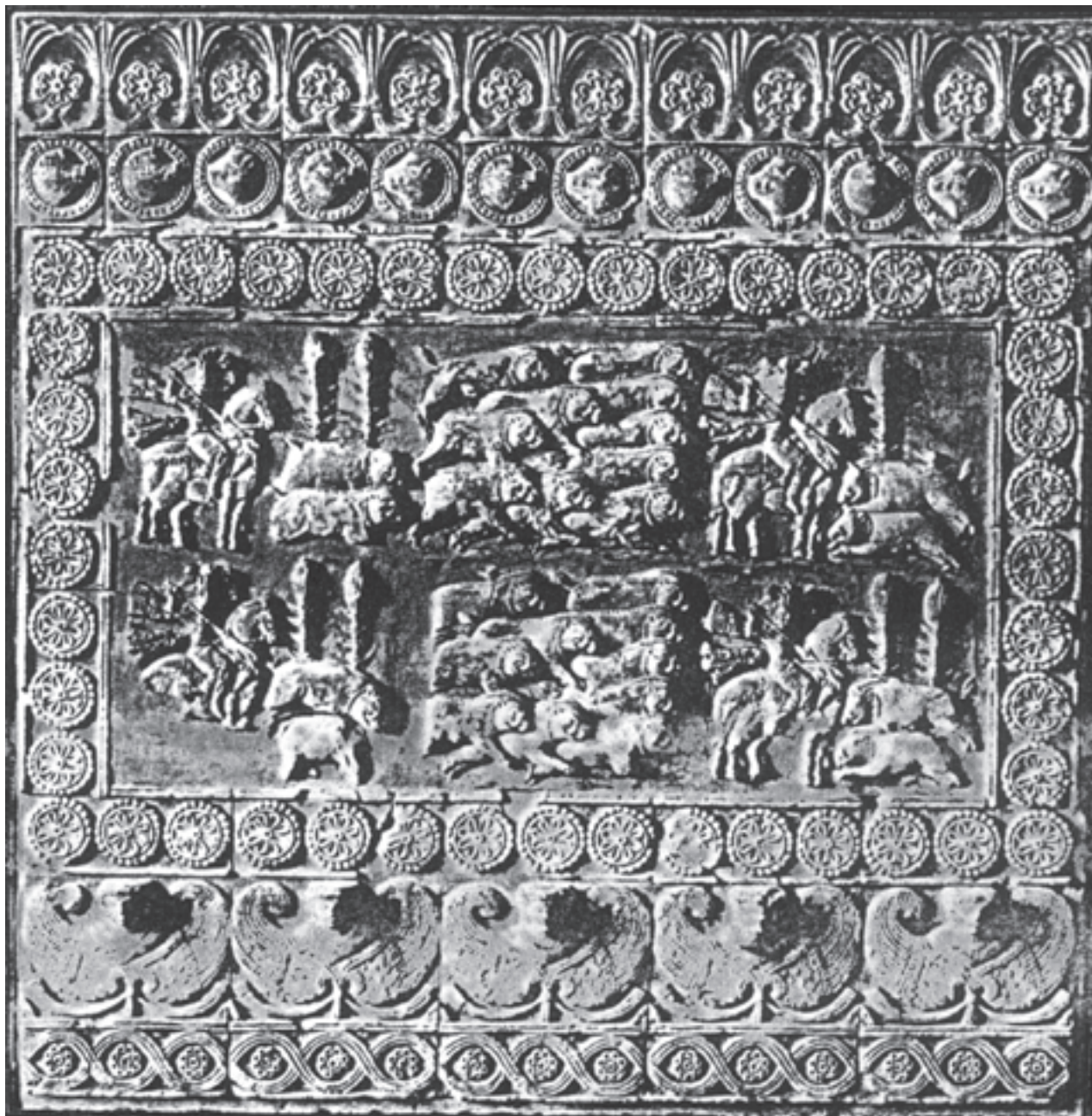
شکل ۱-۳۱ سرستون سنگی منقوش، دوره‌ی تاریخی، سده‌ی ششم میلادی، نقش گیاهی با ساقه‌های پیچان به سمت مرکز، روش قرینه سازی

شکل ۱-۳۲ گچ بری منقوش، دوره‌ی تاریخی، سده‌ی پنجم و ششم

میلادی، گوشه سازی با نقوش گیاهی

شکل ۳۳- ۱ ظرف مرصع منقوش، دوره‌ی تاریخی، سده‌ی ششم میلادی، نقوش انسانی، هندسی و گیاهی، ترکیب‌بندی به روش شعاعی

شکل ۱-۳۴ گچ‌بری منقوش، دوره‌ی تاریخی، نقوش انسانی، جانوری، گیاهی و هندسی، حاشیه‌سازی و قرینه‌سازی متنوع

ویژگی‌های مهم طراحی نقوش تمدن ساسانی

صورت قرینه به کار رفت.

۶- ترکیب‌بندی‌های متنوع از جمله شعاعی و هماهنگی میان حاشیه و متن به وجود آمد.

۱- موضوع نقوش به ترتیب گیاهی، جانوری و انسانی است.

۲- نقوش گیاهی با ساقه‌های پیچان و با تأکید بر ویژگی‌های طبیعی به کار رفته‌اند.

تمرین ۱: به دل‌خواه یک نقش گیاهی از تمدن هخامنشی و یک نقش گیاهی از تمدن اشکانی را از کتاب‌های دیگر انتخاب و نوع خطوط، ویژگی‌های طراحی و شیوه‌ی اجرای آن‌ها را با یکدیگر مقایسه کنید.

۳- انواع روش‌های قرینه‌سازی، تکرار در سطح با استفاده از واگیره رواج یافت.

تمرین ۲: سه حاشیه از دوره‌ی تاریخی از کتاب‌های دیگر انتخاب کرده و سپس واگیره‌ی آن را مشخص کنید.

۴- نقوش گیاهانی مانند انار، انگور و کنگر و نقوش تلفیقی جانوری (سنِ مَرُو، شیردال) متداول شد.

۵- ترکیب دو پرنده در دو سوی یک گل یا درخت به

جدول ۱-۲ ویژگی‌های طراحی نقوش سنتی در دوره‌ی تاریخی

نام دوره	نوع خطوط	نوع نقش‌ها	روش اجرا	ترکیب‌بندی	نقش‌های جدید	ترکیب‌های جدید	کاربردها
تاریخی	صاف، منحنی و پیچیده	انسانی، جانوری، گیاهی، تلفیقی، جمادی و انتزاعی	متقارن، نامتقارن و ترکیبی	نقش منفرد، تکرار یک جایی ردیفی، مجموعه‌ی نقوش، حاشیه‌ی تزیینی و ترکیب‌بندی دایره‌ای	سرو، گل دوازده پر، گل نیلوفر آبی، هما، نقوش انسانی در موقعیت‌های اجتماعی مختلف	ترکیب‌بندی مبتنی بر اصول معماری و نظم هندسی، ترکیب‌بندی چند اتفاقی و ترکیب‌بندی‌ها در مقیاس بزرگ	دیوارنگاره‌های سنگی، ظروف، اشیای فلزی، شیشه‌ای، سفالی، سنگی و دست‌بافته‌ها
	صاف، منحنی و پیچیده	انتزاعی، گیاهی، انسانی و جانوری	متقارن، نامتقارن و ترکیبی	نقش مستقل، تکرار در سطح، مجموعه‌ی نقوش	گل‌های چهارپر، انواع برگ‌ها، گیاه کنگر و انگور، مجسمه‌های انسانی	ترکیب‌بندی براساس شبکه‌های هندسی با دایره و مربع، گسترش در سطح از جهت‌های مختلف، توجه به جزئیات	دیوارنگاره‌های سنگی، گچ‌بری، نقاشی، سکه‌ها، تابوت‌های سفالی، مجسمه‌های سنگی و مفرغی انسانی، دست‌بافته‌ها
	صاف، منحنی و پیچیده	گیاهی، جانوری و انسانی	متقارن و تکرار در سطح	تکرار یک جانبه، حاشیه‌سازی	انار، انگور، کنگر، نقوش تلفیقی جانوری سن مرو، شیر دال، نقوش گیاهی و انسانی طبیعت‌گرا	ترکیب قرینه دو پرنده دو سوی یک گیاه، واگیره در سطح، گوشه‌سازی (لجک)، ترکیب‌بندی شعاعی، پیچش ساقه‌ها به سوی مرکز، هماهنگی میان حاشیه و متن	دیواره نگاره‌های سنگی، گچ‌بری، اشیای فلزی و سنگی، دست‌بافته‌ها

دوره‌ی اسلامی

از آموزه‌های این دین مبین در همه‌ی جنبه‌های زندگی ایرانیان به خصوص فرهنگ و هنر آن‌ها تجلی یافت. در این دوران میراث هنری گذشته به تدریج بر اثر شیوه‌ی جدید زندگی و نوع تفکر

ورود اسلام به ایران در سده‌ی هفتم میلادی (حدود سال سی هجری قمری) اتفاق افتاد. به دنبال پذیرش اسلام نشانه‌هایی

تغییر کرد. طرح‌ها و نقوش انتزاعی، گیاهی، کلمات و عبارات در این زمان اوج بیش‌تری یافت و نقوش انسانی، جانوری و تلفیقی کم‌تر استفاده شد (شکل‌های ۱-۳۵ و ۱-۳۶).

شکل ۱-۳۵ گچ‌بری منقوش، دوره‌ی اسلامی، سده‌های اولیه، نقوش گیاهی و انتزاعی، روش اجرای متقارن و با استفاده از واگیره

شکل ۱-۳۶ کتیبه‌ی منقوش، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی ششم هجری، ترکیب نقوش گیاهی، خوش‌نویسی کلمات و نقوش هندسی تکرار و واگیره و قرینه در حاشیه‌ها

نگارش خط در سده‌های اولیه‌ی دوران اسلامی به دلیل ارزش و اهمیت کتابت آیات قرآن کریم و احادیث در ایران مورد توجه فراوانی قرار گرفت. از این رو خطوط متنوع با ترکیب‌های زیبا بر روی آثار مختلف مانند بناها، ظروف و اشیای گوناگون از جنس‌های مختلف پدید آمد. نقش‌های گیاهی از حالت طبیعت‌گرایی فاصله گرفت و به انتزاعی گردان نزدیک شد. برجسته‌ترین نقوش گردان در این دوره نقوش ختایی و اسلیمی است (شکل ۱-۳۷).

شکل ۱-۳۷ حاشیه‌ی تزئینی منقوش، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی پنجم و ششم هجری، ترکیب نقوش اسلیمی و ختایی به روش انتقال و اگیره و قرینه‌سازی

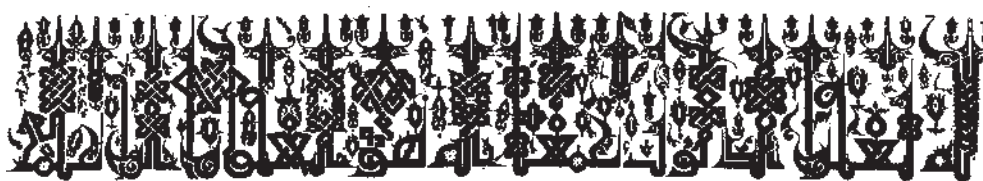
نقوش ختایی: نقوشی گردان که از ساقه، گل و برگ تشکیل شده‌اند. دهان ازدری، ماری و ... به خود گرفته است. طراحی نقوش هندسی در دوره‌ی اسلامی از شبکه‌های هندسی ساده تا طرح‌های پیچیده‌ی هندسی (گره) در سطوح مختلف و به شیوه‌های گوناگون مورد استفاده قرار گرفت (شکل ۱-۳۸).

نقوش اسلیمی: نقوشی انتزاعی و گردان که به دلیل شباهت آن‌ها با پدیده‌های گوناگون نام‌های مختلفی (خرطومی،

شکل ۱-۳۸ بخشی از نسخه‌ی خطی منقوش، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی هشتم هجری قمری روش هندسی با ترکیب‌بندی گره

از ترکیب نقوش هندسی، گیاهی گردان و نگارش انواع خطوط در این زمان نقوش تلفیقی زیبایی به دست آمد که در آثار مذهبی کاربرد ویژه‌ای پیدا کرد (شکل ۱-۳۹). برای آشنایی بهتر با ویژگی‌ها و کاربرد طراحی نقوش سنتی و سیر تحول آن‌ها در دوران اسلامی از آغاز تاکنون می‌توان چهار دوره را در نظر گرفت.

شکل ۱-۳۹ کتیبه‌ی گچ‌بری منقوش، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی پنجم هجری قمری، مسجد جامع نائین، نقوش تلفیقی با قرینه‌سازی در نقوش هندسی و گیاهی از آغاز تا سده‌ی هفتم هجری قمری

مرکزی جهان اسلام شکل گرفتند. در ایران حکومت‌های منطقه‌ای گوناگونی در این زمان وجود داشت که مهم‌ترین آن‌ها آل‌بویه و سلجوقیان بودند. آثار باقی‌مانده از این دوران بیش‌تر در زمینه‌ی معماری، کتابت (خوش‌نویسی)، ساخت ظروف و اشیای کاربردی است. به دلیل توجه ویژه‌ی اسلام به کلام وحی (قرآن کریم) و مکان‌های مقدس (مسجد) از خط به ویژه خط کوفی استفاده فراوانی شد. از دستاوردهای هنری این دوره تحول خط کوفی و تنوع آن به شکل‌های مختلف است. تلفیق این خط با نقوش گیاهی هندسی و ... با نام‌های گلدار، برگدار، گره‌دار، درختی (مشجر) و ... شناخته می‌شود (شکل ۴۰-۱).

دوره‌ی اول: از آغاز تا سده‌ی هفتم هجری قمری (آل‌بویه، سلجوقیان و ...)

دوره‌ی دوم: سده‌ی هفتم تا پایان سده‌ی نهم هجری قمری (ایلخانان مغول، تیموریان و ...)

دوره‌ی سوم: سده‌ی دهم تا نیمه‌ی سده‌ی دوازدهم هجری قمری (صفویان)

دوره‌ی چهارم: از نیمه‌ی سده‌ی دوازدهم هجری قمری تاکنون (زندیان، قاجاریان و ...)

در این دوره با گسترش اسلام در سرزمین‌ها و مناطق مختلف حکومت‌های منطقه‌ای، بومی و محلی در کنار حکومت

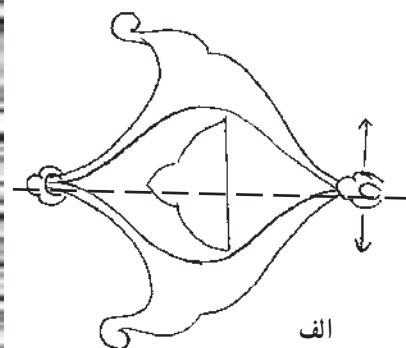
شکل ۴۰-۱ کتیبه‌ی گچ‌بری منقوش با خط کوفی مشجر، دوره‌ی اسلامی، تلفیق خط کوفی با تزیینات گیاهی، هندسی و جانوری (پرنده)

ترکیب‌های آن‌ها حاصل شد. رایج‌ترین روش‌های اجرا و طراحی نقوش در این زمان، قرینه‌سازی و واگیره بود که امکان تکرار و گسترش آن‌ها در جهت‌های مختلف را در سطوح گوناگون فراهم می‌ساخت (شکل ۱-۴۲).

انواع نقوش گیاهی گردان (اسلیمی)، هندسی، جانوری و انسانی در هنر و صنایع مختلف استفاده شد (شکل ۱-۴۱). طرح‌ها و نقوش هندسی در هنر و معماری و آجرکاری سلجوقیان کاربرد فراوان داشت و تنوع بسیاری در نقوش هندسی و

شکل ۱-۴۱ نقوش اسلیمی، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی پنجم و ششم هجری قمری، نقش گیاهی اسلیمی پرشده با نقوش هندسی ساده

ب

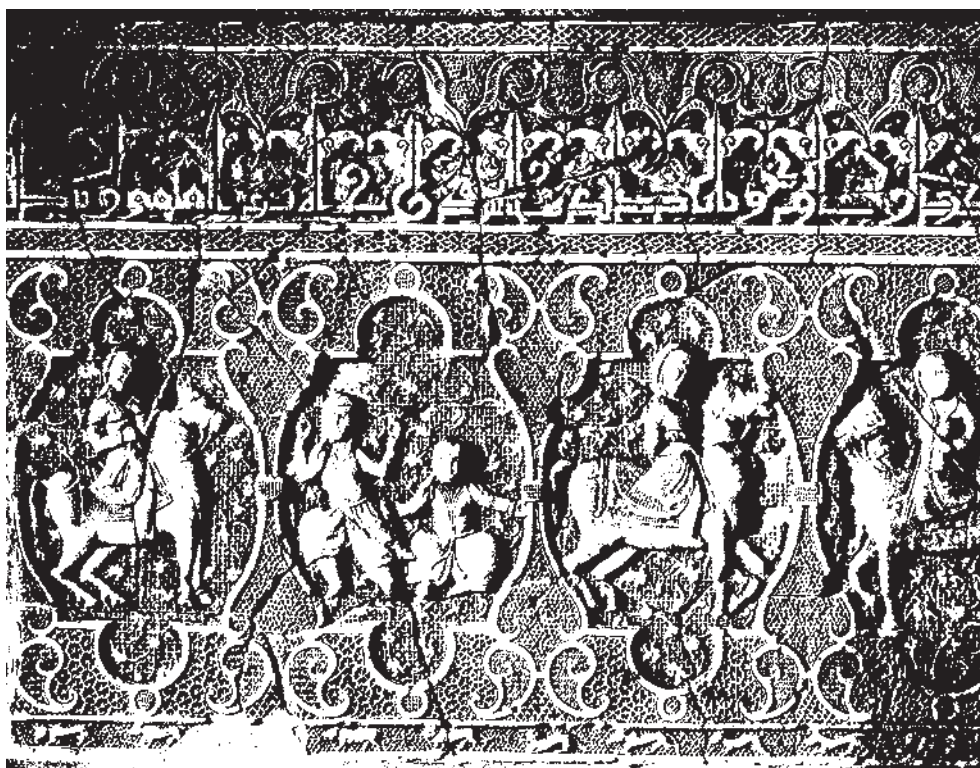
شکل ۱-۴۲ گچ‌بری منقوش، دوره‌ی اسلامی، نقوش اسلیمی و هندسی به روش قرینه‌سازی و واگیره و گسترش در سطح

شدند. برجسته‌ترین ترکیب‌بندی‌های حاشیه و متن با نام‌های ترنجی، لچک و ترنج، بازوبندی و ... شناخته می‌شوند. همه‌ی این ترکیب‌بندی‌ها با رعایت هماهنگی و وحدت میان سطح و نقش در آثار مختلف به کار گرفته شدند. در این دوران، به دلیل اهمیت ادبیات و کتابت، شاهد هم‌گامی مضامین ادبی و علمی با طراحی نقوش سنتی در کتاب‌ها هستیم (شکل‌های ۱-۴۳ تا ۱-۴۷).

در این دوران نقوش در ترکیب‌بندی‌های گوناگونی به کار برده شد. این ترکیب‌بندی‌ها به سه گروه مهم قابل تفکیک‌اند. گروه اول ترکیباتی هستند که با تقسیم‌بندی و ایجاد فاصله‌های منظم در سطح ایجاد می‌شوند. گروه دوم ترکیب‌هایی هستند که از تلفیق نقوش سنتی همراه با ساختار خط کوفی پدید آمدند. ترکیب‌بندی‌های گروه سوم از دو بخش حاشیه و متن تشکیل

شکل ۱-۴۳ بشقاب نقره‌ای منقوش، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی پنجم هجری قمری، نقوش گیاهی، حیوانی، اسلیمی، خط و جانوری تلفیقی، ترکیب‌بندی با ایجاد فاصله‌های منظم در سطح

شکل ۴۴- گچ‌بری منقوش، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی ششم و هفتم هجری قمری، نقوش خط کوفی، انسانی، گیاهی، جانوری، ترکیب‌بندی حاشیه و متن

شکل ۴۵- کاشی‌های منقوش، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی پنجم و ششم هجری قمری، نقش هندسی، گیاهی، جانوری و خط، ترکیب‌بندی هماهنگی میان سطح و نقش

شکل ۱-۴۶ ابریق سفالی منقوش (دو جداره)، دوره‌ی اسلامی، نقوش گیاهی و جانوری، ترکیب‌بندی هماهنگی میان نقش و سطح

شکل ۱-۴۷ نسخه‌ی خطی منقوش (ورقه و گلشاد)، سده‌ی پنجم هجری قمری، نقوش انسانی، گیاهی، جانوری و خط، ترکیب‌بندی همگامی مضامین ادبی با طراحی نقوش سنتی

ویژگی‌های مهم طراحی نقوش دوره اول اسلامی تا پایان سده هفتم هجری قمری

۱- موضوع نقوش به ترتیب اهمیت خط کوفی، گیاهی، هندسی، انسانی، جانوری و تلفیقی است.

۲- نقش اسلیمی ساده و گاه پرشده با نقوش هندسی برجسته‌ترین نقش گیاهی این دوره است.

۳- روش‌های قرینه‌سازی و تکرار در سطح به کار گرفته شد و شیوه‌ی گسترش همه جانبه نقوش در زمینه رواج یافت.

۴- با تلفیق نقوش گیاهی و هندسی با خط کوفی، انواع خطوط کوفی‌ترینی به وجود آمدند.

۵- هماهنگی، وحدت و تناسب در ترکیب‌بندی میان نقوش و سطوح آثار مختلف چشم گیر است.

۶- طراحی نقوش سنتی همگام با مضامین ادبی و علمی در کتاب‌ها به کار گرفته شد.

۷- ترکیب‌بندی‌های مستقلی با اجزای حاشیه و متن و با نام‌های لچک، ترنج و بازوبندی شکل گرفت.

دوره‌ی دوم: سده‌ی هفتم تا پایان سده‌ی نهم هجری

قمری

در این دوران، با ورود ایلخانان مغول به ایران به دنبال آن حکومت تیموریان، به تدریج تحولاتی اجتماعی و فرهنگی همراه با تداوم هنر پیشین، رخ داد. نقوش‌های جدیدی مانند ابرچینی، ازده‌ها و سیمرغ به نقوش گذشته اضافه شد و در ترکیب‌بندی‌های تازه‌ای به کار رفت (شکل ۴۸-۱).

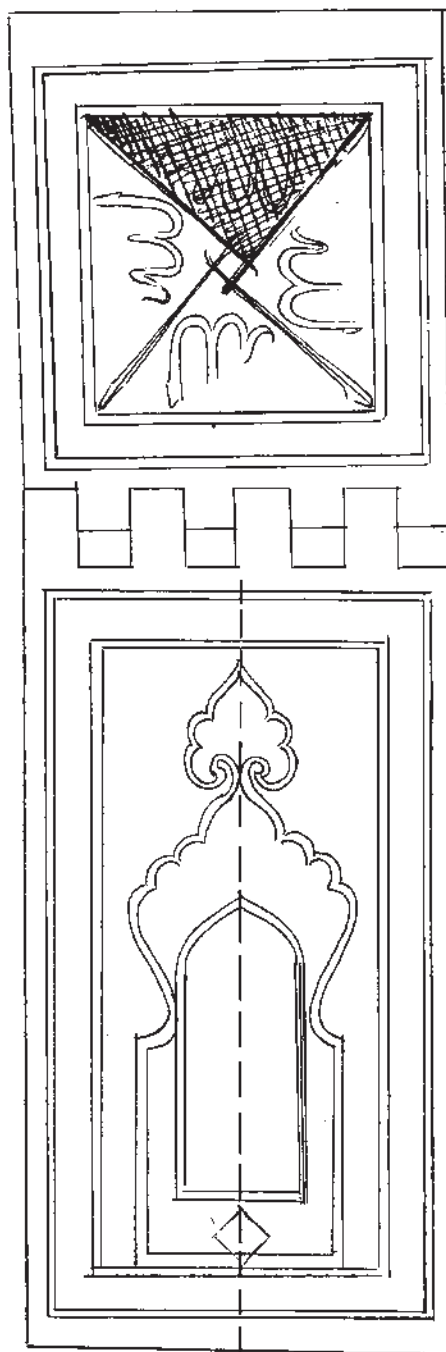
شکل ۴۸-۱ ترکیب‌نقش ازده‌ها و سیمرغ، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی نهم هجری قمری، نقوش گیاهی و افسانه‌ای جانوری، ترکیب‌بندی آزاد با خطوط تند و کند

با خطوط منحنی و تندی (نازکی) و کندی (کلفتی) حاصل از فشار قلم مو به خصوص در کتاب‌آرایی مورد استفاده بود (شکل ۱-۴۸). نقوش ختایی با ظرافت و ریزه‌کاری در هنرهای مانند منبت، گچ‌بری، قالی‌بافی، قلم‌زنی، کتاب‌آرایی، کاشی‌کاری و پارچه‌بافی به کار گرفته شد (شکل‌های ۱-۴۹ تا ۱-۵۲).

حمایت تیموریان از فرهنگ و هنر، پس از ایلخانان در تنوع و تعداد آثار هنری نقش چشم‌گیری داشت. نقوش گیاهی گردان در این دوران به طور مستقل به کار رفت. اگر چه هم‌چنان تزئین‌کننده‌ی خط و در کنار آن مورد استفاده قرار می‌گرفت. در همین دوران نقوش کوه، صخره و درخت و حیواناتی مانند؛ شیر، روباه، آهو و ... طراحی می‌شدند. این نقوش بیش‌تر

ب

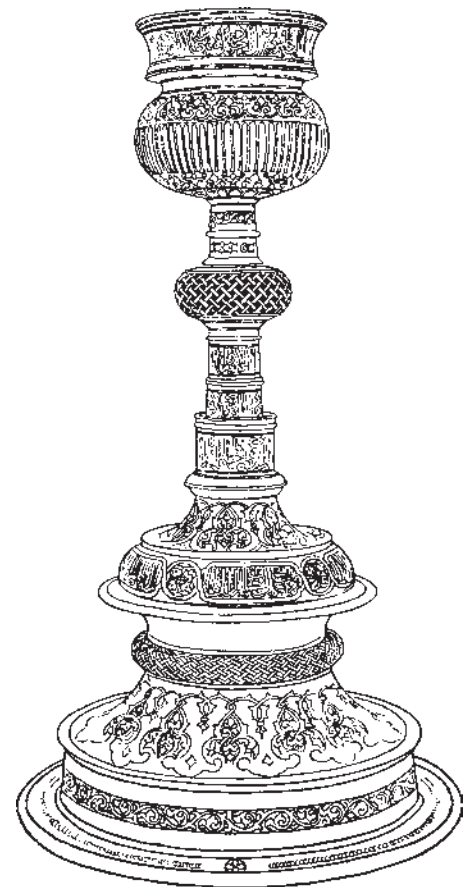
الف

شکل ۱-۴۹ رحل چوبی منقوش، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی هفتم هجری قمری، نقوش گیاهی ختایی و اسلیمی و خط،

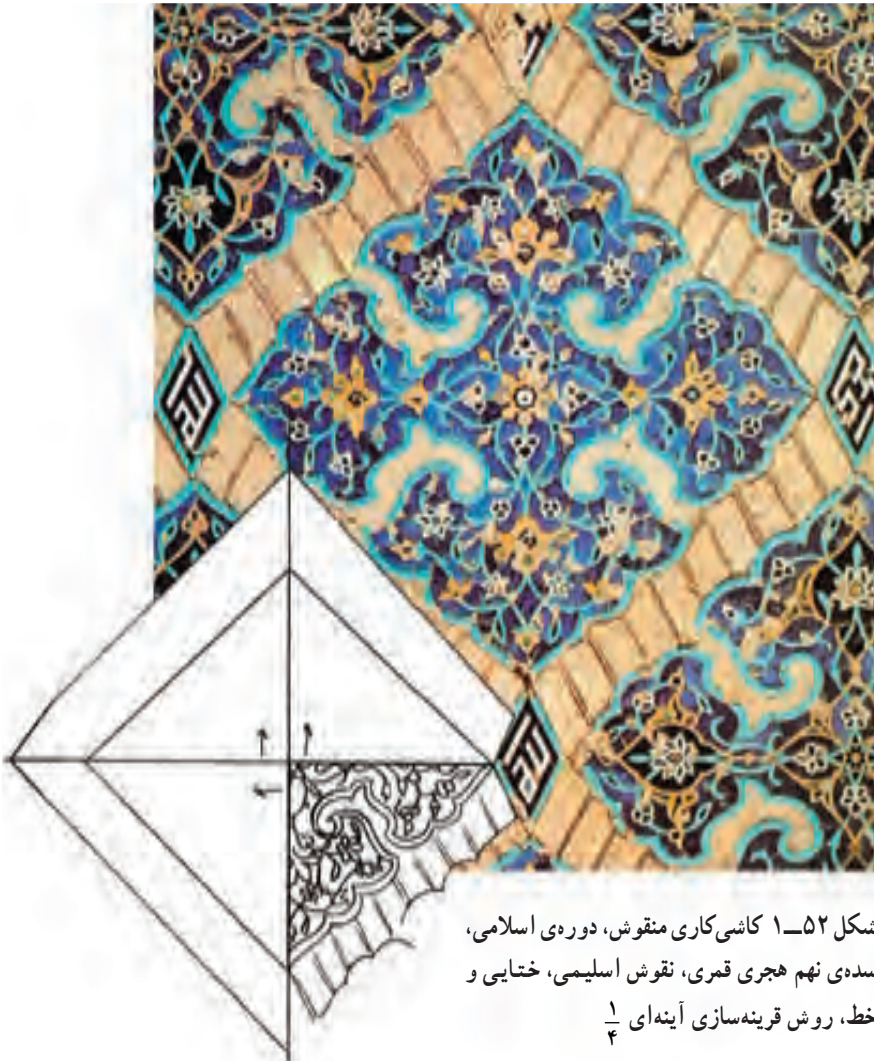
روش قرینه‌سازی $\frac{1}{4}$ و $\frac{1}{2}$

شکل ۱۵۰ محراب گچ‌بری منقوش، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی هشتم هجری قمری، نقوش ختایی، اسلیمی و خط، روش قرینه‌سازی، واگیره و تکرار، ترکیب‌بندی حاشیه و متن

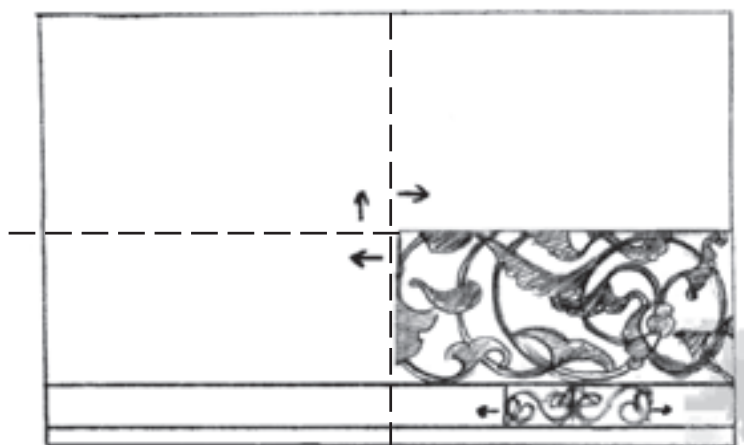
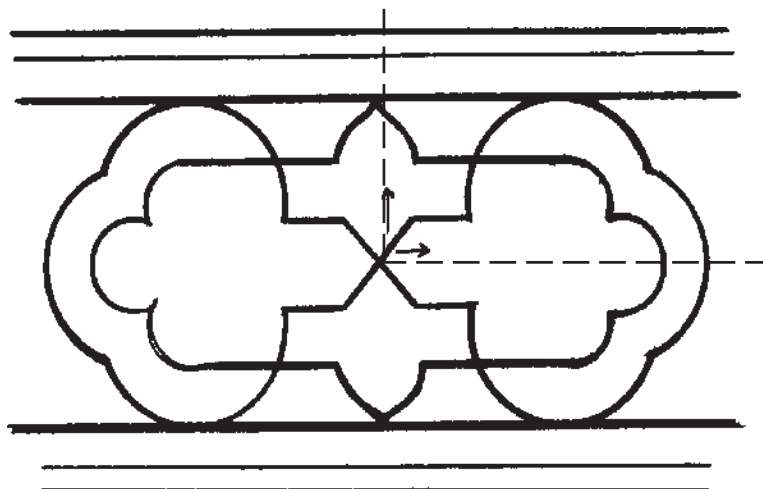
شکل ۵۱-۱ شمعدان فلزی منقوش، دوره اسلامی، سده هجری قمری، نقوش اسلیمی، ختایی، هندسی و خط، روش قرینه‌سازی و تکرار

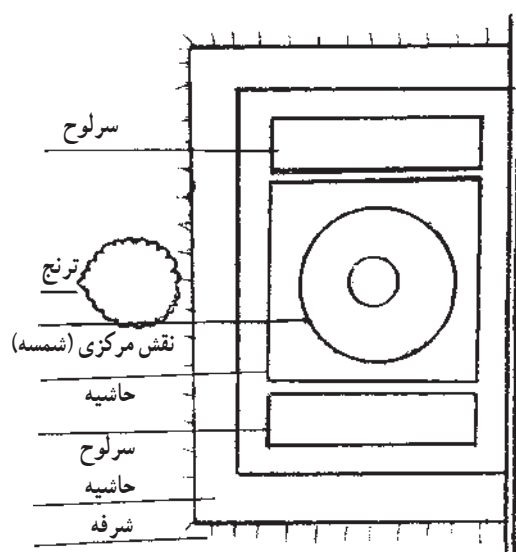
شکل ۵۲-۱ کاشی‌کاری منقوش، دوره اسلامی، سده نهم هجری قمری، نقوش اسلیمی، ختایی و خط، روش قرینه‌سازی آینه‌ای $\frac{1}{4}$

انواع خطوط خوش‌نویسی با نقوش هندسی و اسلیمی در زمینه‌های مختلف سبب به وجود آمدن آثار پرکار و مجللی شد (شکل ۵۳-۱).

در این دوره ترکیب‌بندی‌های گوناگونی، از جمله ترکیب فشرده اسلیمی و ختایی برای ایجاد انواع حاشیه‌ها به وجود آمد. ترکیب اسلیمی در محدوده‌ی نقوش هندسی هم‌چنین تلفیق

شکل ۵۳-۱ سنگ مقبره‌ی منقوش، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی نهم هجری قمری، انواع نقوش اسلیمی و ختایی برکار، روش قرینه‌سازی و تکرار، ترکیب متن و حاشیه با پیوستگی اجرا

تقسیم‌بندی سطح به اجزایی در ارتباط با یکدیگر که شامل حاشیه، متن، سرلوح، نقش مرکزی و ترنج می‌شود، امکان ترکیب‌بندی‌های متنوعی را به ویژه در کتاب‌آرایی این دوران فراهم آورد (شکل ۱-۵۴).

در این دوره نقوش بیش‌تر به روش قرینه‌سازی و تکرار منظم با پیوستگی اجزای ترکیب، طراحی می‌شدند (شکل ۱-۵۳).

شکل ۱-۵۴ صفحه‌ای منقوش از قرآن مجید، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی هشتم هجری قمری، نقوش اسلیمی، ختایی، گره‌هندسی و خط، روش قرینه‌سازی و تکرار ترکیب‌بندی اجزای مختلف

ویژگی‌های مهم طراحی نقوش دوره‌ی دوم اسلامی،
سده‌ی هفتم تا پایان سده‌ی نهم هجری قمری

۱- موضوع نقوش بیش‌تر گیاهی، هندسی و حیوانی است.
۲- نقوش ابرچینی و حیوانات افسانه‌ای، مانند سیمرغ و
اژدها در این دوره و برای اولین بار به کار رفت.
۳- طراحی نقوش، با استفاده از خطوط نازک و کلفت
(تندی و کندی) حاصل از قلم‌مو، در کتاب‌آرایی به کار گرفته
شد.

۴- تلفیق نقوش ختایی، اسلیمی و خط با فشردگی زیاد
در آثار این دوره چشم‌گیر است.

۵- روش اجرای نقوش به صورت قرینه‌سازی و تکرار
منظم با پیوستگی میان اجزاست.

۶- ترکیب‌بندی متنوع به ویژه با طراحی حاشیه، متن،
سرلوح و نقش مرکزی کاربرد یافت.

دوره‌ی سوم: سده‌ی دهم هجری تا نیمه سده‌ی
دوازدهم هجری قمری

در این دوره سلسله‌ی صفویه در سراسر کشور ایران

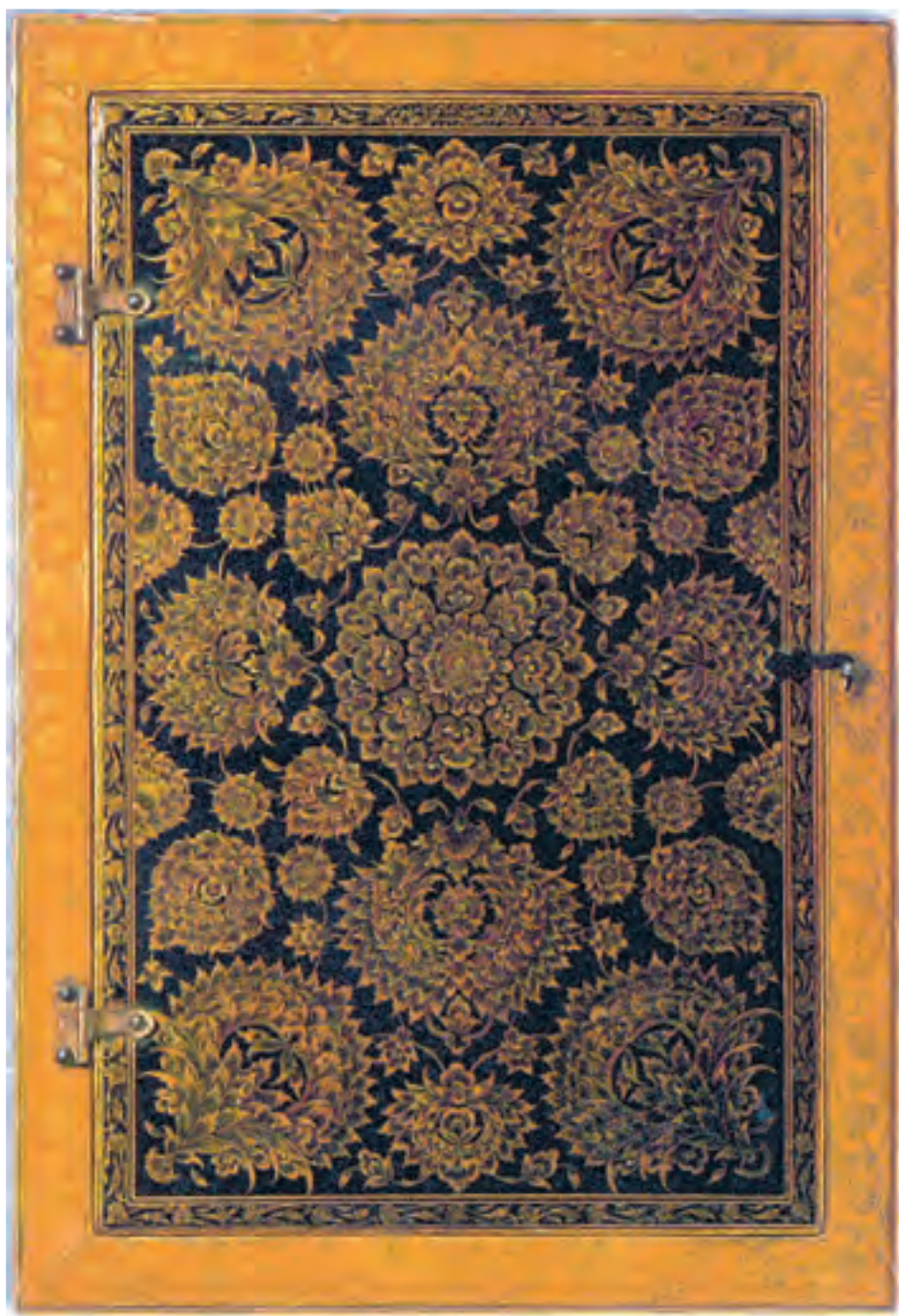
حکومت می‌کرد. نقوش گیاهی و انتزاعی گردان (اسلیمی و ختایی)
در این زمان کاربرد بسیار متنوع و گسترده‌ای پیدا کرد. این
نقوش علاوه بر کتاب‌آرایی کاربردهایی در فرش، پارچه، قلم‌زنی،
منبت و کاشی پیدا کرد. طراحی، تزیینات و ظرافت نقوش اسلیمی
و ختایی به اوج خود رسید. دوره‌ی صفویه در به کارگیری
نقوش گردان اسلیمی و ختایی در تزیینات گنبد و کاشی‌کاری
مساجد و ابنیه شهرت دارد. ترسیم و اجرای نقوش و گره‌های
هندسی با شیوه‌ای بسیار دقیق به تنهایی و گاه با تلفیق نقوش
ختایی و اسلیمی به صورت‌های گوناگون به ویژه در تزیینات
معماری (از جمله مقرنس) رواج بسیار داشت (شکل ۱-۵۵).
هم‌چنین در برخی از آثار هنرمندان با استفاده از نقوش متنوع به
طراحی آزاد پرداختند، تنوع نقوش اسلیمی مانند اسلیمی‌های
توخالی و تزیین شده با اسلیمی‌های توپر کوچک‌تر، اسلیمی‌گلدان
(اسلیمی توخالی و پرشده با نقوش ختایی)، اسلیمی‌ماری و
ترکیبات آن‌ها در این دوره بسیار چشم‌گیر است (شکل‌های ۱-۵۶
تا ۱-۵۸).

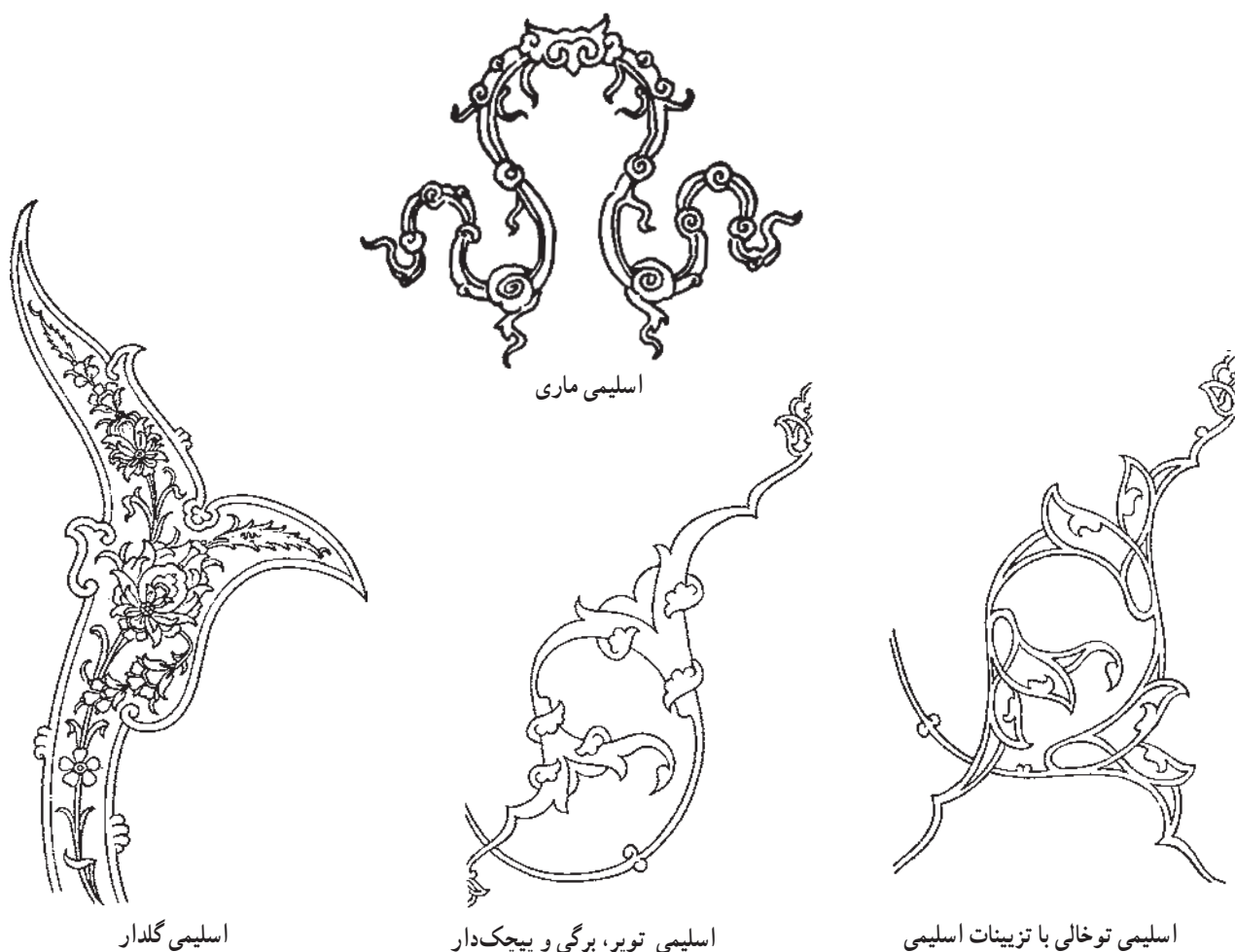
شکل ۱-۵۵ تزیینات معماری منقوش (مقرنس)، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی دهم هجری قمری،
نقوش اسلیمی ختایی در زمینه گره‌های برجسته

شکل ۵۶-۱ صفحہ‌ای از کتاب منقوش، دورہی اسلامی، سدهی دہم ہجری قمری، نقوش اسلیمی و ختایی

شکل ۱-۵۷ قاب آینه‌ی منقوش، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی دهم هجری قمری، نقوش گل‌های عباسی متنوع، روش
قرینه‌سازی، ترکیب‌بندی ترنج مرکزی

شکل ۱-۵۸ انواع نقوش اسلیمی، ماری، پیچک یا توپر، توخالی و گلدار

ترنج مرکزی، طرح‌های تکراری و قندیلی به کار گرفته شدند. ترکیب‌بندی‌ها به شکل افشان، واگیره‌های مکرر، حاشیه‌های باریک متداخل، طرح‌های $\frac{1}{2}$ (با دو نیمه مقابل و متفاوت)، واگیره‌های شعاعی و در اندازه‌های ریزتر از گذشته، تنوع چشم‌نوازی را در آثار گوناگون این زمان به نمایش گذارد (شکل‌های ۱-۶۰ تا ۱-۶۳).

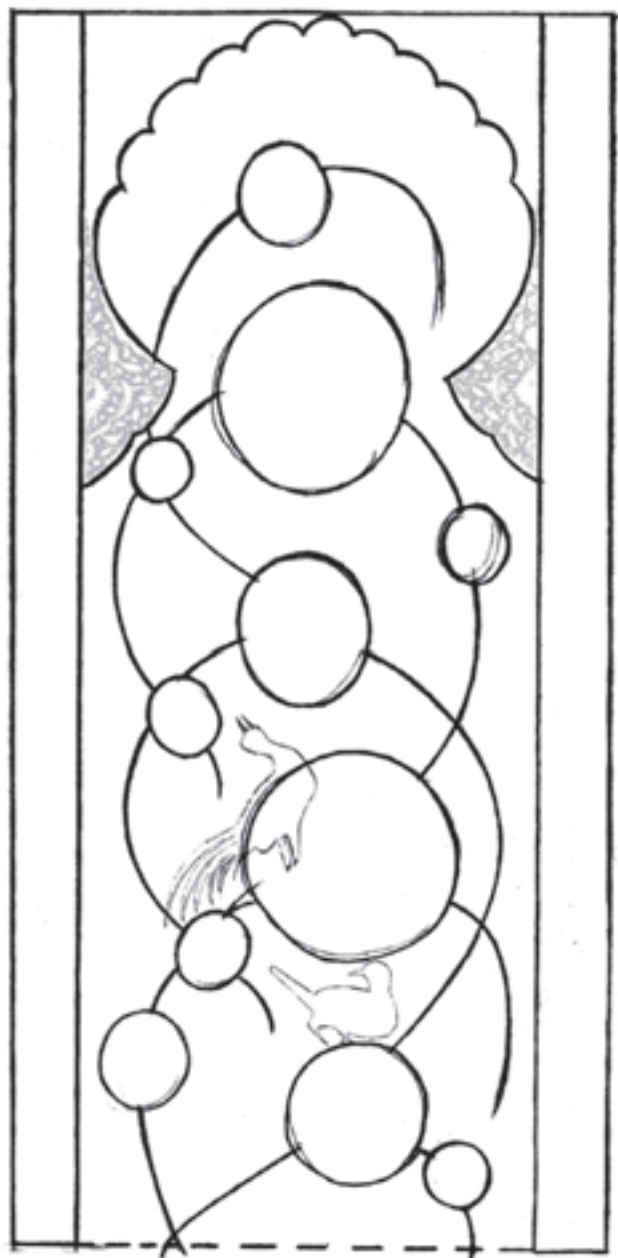
طراحی و اجرای انواع نقوش حیوانی و انسانی با مضامین مختلف در نقاشی‌های به جا مانده‌ی این دوران قابل توجه است (شکل ۱-۵۹). نقش گل عباسی، که یکی از گل‌های ختایی است، در این زمان تنوع بسیاری پیدا کرد. روش‌های اجرای نقوش بیش‌تر فرینه‌سازی (به شکل‌های گوناگون معکوس، آینه‌ای و دورانی) و افشان بود و نقوش اسلیمی و ختایی در شکل‌دادن به

شکل ۵۹-۱ برگگی از نسخه خطی منقوش، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی دهم هجری قمری، انواع نقوش
اسلیمی و ختایی و گره‌ها به روش قرینه‌سازی، ترکیب حاشیه و متن

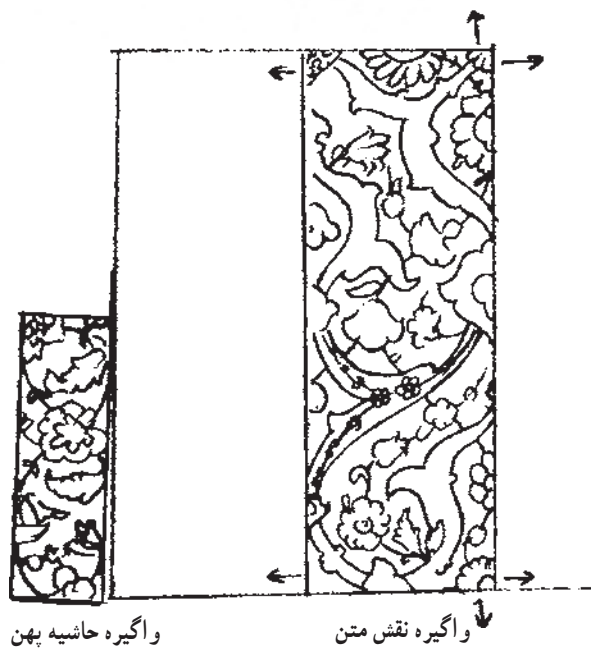
شکل ۱۶۰ قالی منقوش، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی یازدهم هجری قمری، نقوش اسلیمی گلدار و ماری، گل‌های عباسی متنوع، روش قرینه‌سازی، ترکیب‌بندی متن و حاشیه

شکل ۱-۶۱ در منقوش، دوره اسلامی، سده دهم هجری قمری، نقوش گل عباسی، اسلیمی و جانوری
(پرنده)، روش قرینه سازی در ساختار، ترکیب بندی افشان در متن

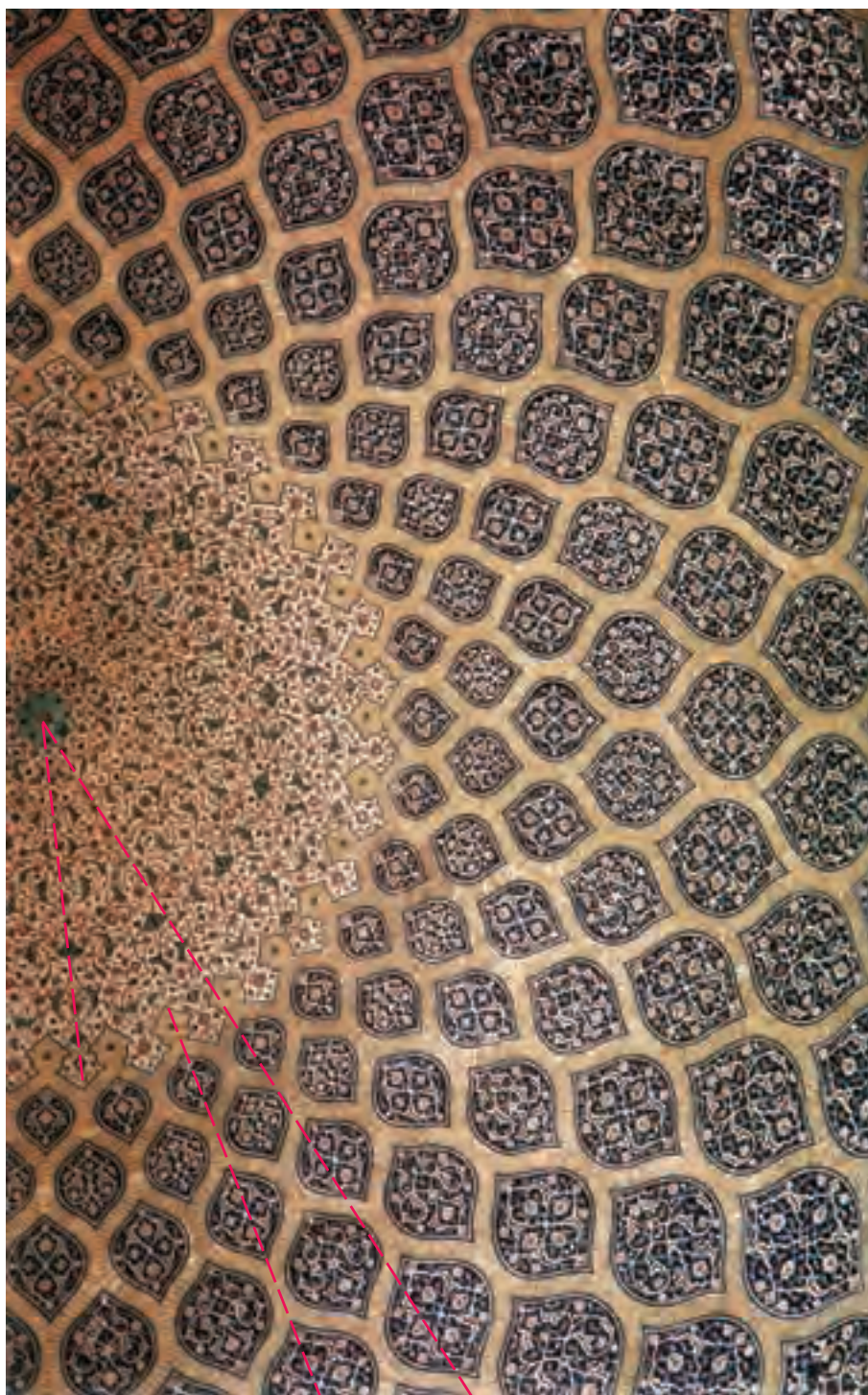

واگیره حاشیه باریک

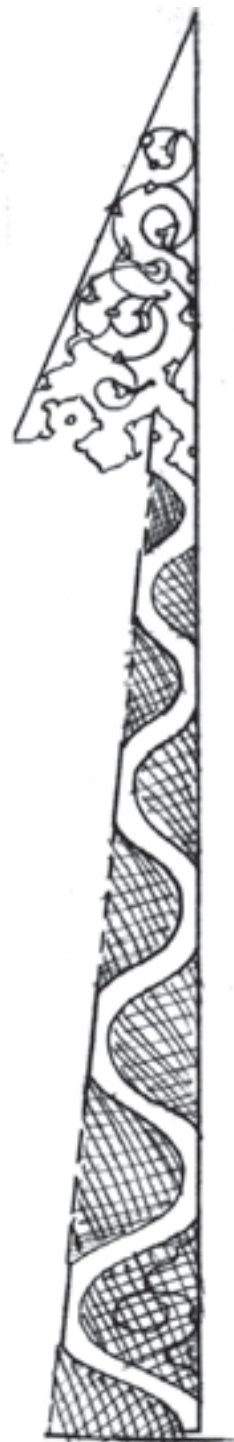

واگیره نقش متن

شکل ۶۲-۱ پارچه‌ی منقوش، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی دوازدهم هجری قمری، نقوش اسلیمی
گلداز و ختایی، روش قرینه‌سازی و تکرار واگیره در حاشیه و متن

الف

ب

واگیره طرح زیر گنبد

شکل ۶۳-۱ زیرگنبد منقوش، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی یازدهم هجری قمری، نقوش اسلیمی و ختایی، روش قرینه‌سازی، ترکیب‌بندی شعاعی

یکی از شاهکارهای دوره‌ی صفویه در زمینه‌ی تنوع، زیبایی و ظرافت طراحی نقوش، قالی شیخ‌صفی‌الدین اردبیلی است. در این اثر طرح لچک و ترنج و ترکیب نقش‌های اسلیمی و ختایی با رنگ‌هایی درخشان و هماهنگ به خوبی مشهود است (شکل ۶۴-۱).

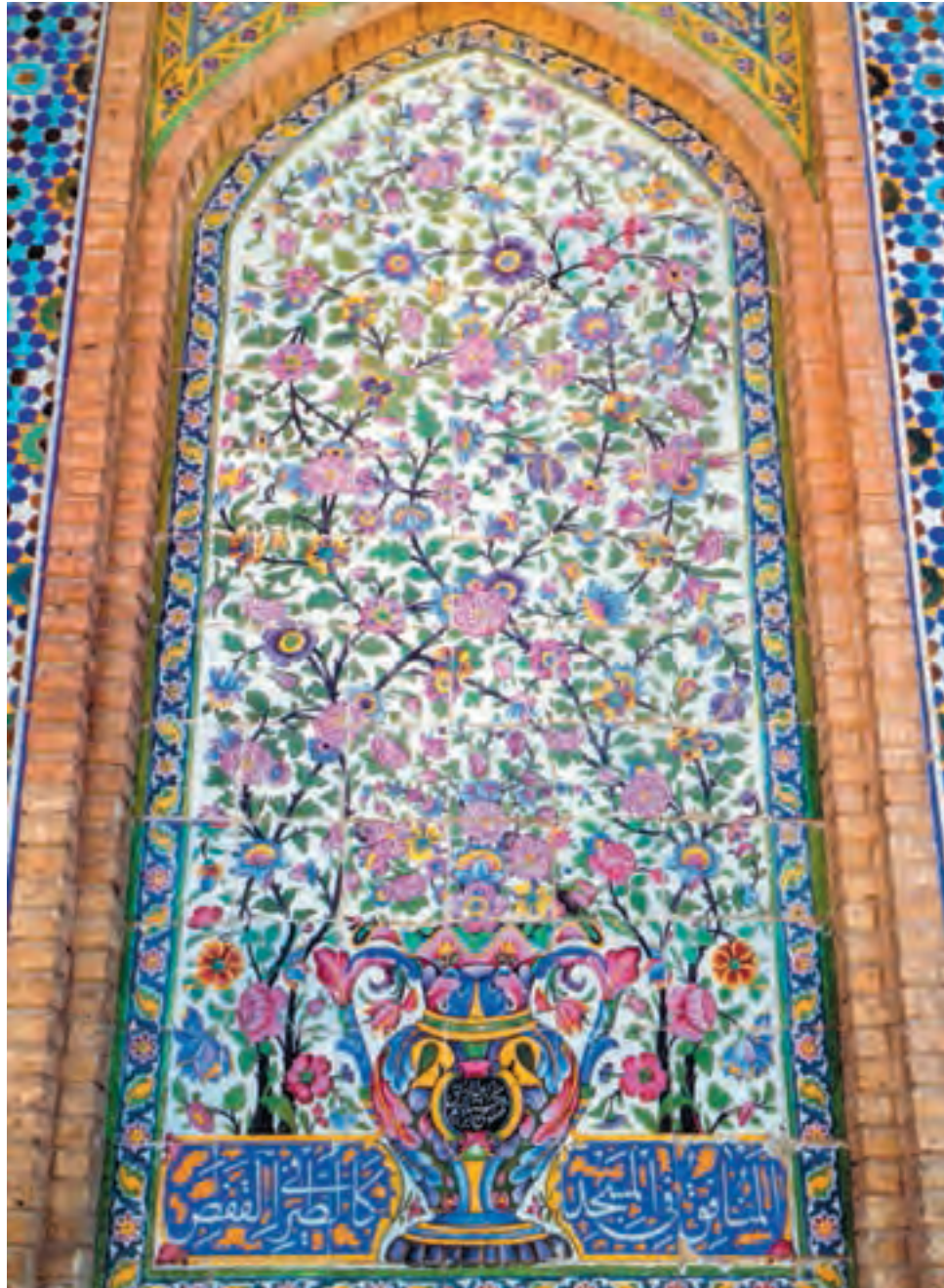
شکل ۶۴-۱ قسمتی از قالی منقوش شیخ صفی، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی دهم هجری قمری، انواع نقوش اسلیمی و گل‌های عباسی، روش قرینه‌ای، ترکیب‌بندی مرکزی

- ویژگی‌های مهم طراحی نقوش دوره‌ی سوم اسلامی، سده‌ی دهم تا نیمه‌ی دوازدهم هجری قمری
- ۱- موضوع نقوش این دوره به ترتیب شامل نقوش گیاهی گردان (ختایی و اسلیمی)، هندسی (گره‌ها)، حیوانی و انسانی است.
 - ۲- انواع گل‌های عباسی و اسلیمی (ساده، توپر، گلدار، برگ‌ی، ماری و ...) کاربرد فراوانی پیدا کرد.
 - ۳- در این دوره اوج بهره‌گیری از انواع نقوش در ترکیب‌های گوناگون (سطح، شکل و اندازه) است.
 - ۴- طرح‌ها و نقوش این دوره به انواع روش‌های قرینه‌سازی (معکوس، دورانی و آینه‌ای) و واگیره‌ها (شعاعی و خطی) انجام شد.
 - ۵- ترکیب‌های گوناگونی در ساختارهای ترنجی، لچک و ترنج، قندیلی و ... به کار گرفته شد.
 - ۶- به کارگیری گره‌های هندسی در قالب مقرنس در معماری رواج یافت.

دوره‌ی چهارم: از نیمه‌ی سده‌ی دوازدهم هجری
قمری تاکنون

این دوره همزمان با حکومت‌های زندیان و قاجاریان بوده
است و تا زمان حاضر ادامه دارد. بهره‌گیری از شیوه‌ی طراحی
طبیعت‌گرا در هنر غربی سبب شد تا هنرمندان ایرانی در این دوره

نقوش را با ویژگی‌های جدیدی طراحی نمایند. فراگیری کاربرد
نقوش گردان در این زمان کم‌تر از گذشته شد. طرح‌ها بیش‌تر به
جای آن‌که به روش قرینه‌سازی اجرا شوند با رهایی ساقه‌ها و به
جای خروج و انشعاب از یک فضای مرکزی از پایین صفحه
آغاز و هم‌چون رویش گیاه از زمین، اجرا شدند (شکل ۶۵-۱).

شکل ۶۵-۱ کاشی‌کاری منقوش، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی سیزدهم هجری قمری، نقوش گل‌فرنگ، گلدان و خط،
روش قرینه‌سازی و تکرار، اجرای آزاد در متن

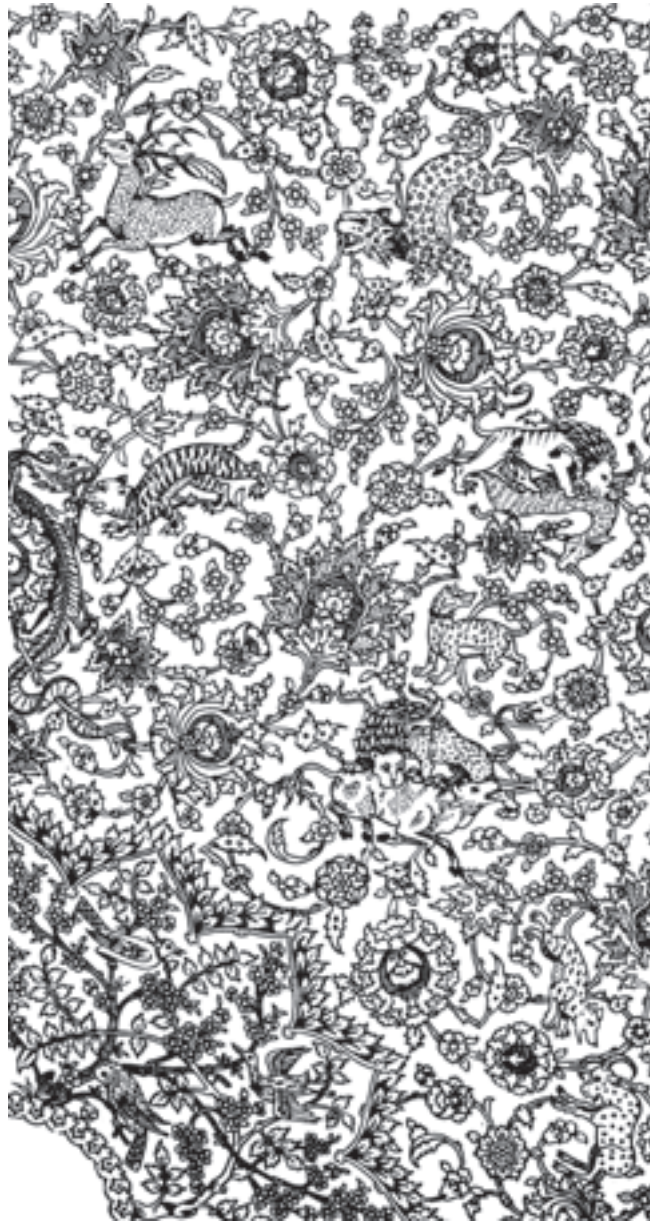
در این دوران نقوش و طرح‌های جدیدی در آثار به کار رفت که سابقه‌ی قبلی در ایران نداشت. انواع نقوش اسلیمی به عنوان نقش اصلی و نقوش ختایی به عنوان نقش زمینه به شیوه‌ی قرینه‌سازی به کار گرفته شد. نقوش ختایی در حاشیه‌های متنوعی کاربرد یافت. گاهی طرح‌هایی که شامل ترکیب‌بندی‌های اسلیمی و ختایی زیبایی بودند (مانند کاشی‌کاری)، به وسیله‌ی هنرمندان در اماکن مقدس، مانند بارگاه حضرت امام رضا (ع) و یا برخی آثار نفیس، مانند طراحی نقش قالی به کار گرفته می‌شد (شکل‌های ۱-۶۶ تا ۱-۶۸).

شکل ۱-۶۶ کاشی منقوش، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی معاصر، نقوش اسلیمی و ختایی و خط، روش قرینه‌سازی

شکل ۶۷-۱ کاشی منقوش، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی چهاردهم هجری قمری، نقوش اسلیمی و ختایی،
روش قرینه‌سازی دورانی، ترکیب‌بندی لچک و ترنج

شکل ۶۸-۱ طرح و نقش قالی، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی چهاردهم هجری قمری، نقوش ختایی (گل‌های عباسی) و حیوانی، روش قرینه‌سازی، ترکیب‌بندی افشان در متن

هم‌چنین در این زمان طرح و نقشی به نام گل فرنگ در برخی از گچ‌بری‌ها و آثار حجاری (سنگی) دیده شد. (شکل‌های ۶۹-۱ تا ۷۰-۱). ویژگی این نقش بیش‌تر طبیعت‌گرا بودن آن است. نقش گل‌ها در ترکیب با پرندگان آوازخوان، نوعی از طراحی نقوش سنتی مستقل را به نام «گل و مرغ» پدید آورد. بیش‌ترین کاربرد طراحی گل و مرغ بر روی جلد‌ها و قلمدان‌های لاک‌ی بود (شکل‌های ۷۱-۱ و ۷۲-۱).

شکل ۱-۶۹ حجاری منقوش، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی سیزدهم هجری قمری، نقوش گل فرنگ، قرینه در چهارچوب، ترکیب‌بندی افشان

شکل ۱-۷۰ ظروف سنگی منقوش، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی معاصر، نقوش اسلیمی، ختایی و گل و مرغ، روش قرینه‌سازی، ترکیب‌بندی مرکزی

شکل ۱-۷۱ قلمدان منقوش، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی دوازدهم هجری قمری، نقوش گل و مرغ، ترکیب‌بندی آزاد

شکل ۱-۷۲ جلد کتاب منقوش، دوره‌ی اسلامی، سده‌ی دوازدهم هجری قمری، نقوش گل و مرغ، روش قرینه‌سازی و تکرار در حاشیه، ترکیب‌بندی آزاد در متن

ویژگی‌های مهم طراحی نقوش دوره‌ی چهارم اسلامی، از نیمه‌ی سده دوازدهم هجری قمری تاکنون
۱- نقوش این دوران تقریباً همه‌ی موضوعات را در برمی‌گیرد.

آن‌ها به تدریج ویژه‌ی مکان‌های مقدس شد.
۶- طرح‌های گل و مرغ در ترکیب‌بندی‌های گوناگون با هویتی ایرانی پدید آمدند.

۲- نقوش ختایی و اسلیمی نسبت به دوره‌های قبل کاربرد کم‌تری پیدا کرد و بیش‌تر در حاشیه‌سازی (تذهیب) و فرش به کار رفت.

تمرین ۱: ده تصویر از انواع گل‌های ختایی با ساقه‌های گردان را از دوره‌ی اسلامی جمع‌آوری و آن‌ها را دسته‌بندی کنید.

۳- نقش گل فرنگ در این دوره رواج یافت.
۴- روش اجرای آزاد و بدون قرینه‌سازی و تکرار رونق گرفت.

تمرین ۲: ده تصویر از انواع ترکیب‌های «اسلیمی و ختایی»، «نقوش هندسی و اسلیمی» و «نقوش هندسی و ختایی» را گردآوری و سپس روش اجرای آن‌ها را بر روی کاغذ پوستی (با نسخه‌برداری از روی تصویر) طراحی کنید.

۵- دامنه‌ی کاربرد نقوش ختایی و اسلیمی و ترکیب‌های

جدول ۳-۱ ویژگی‌های طراحی نقوش سنتی در دوره‌ی اسلامی

نام دوره	نوع خطوط	نوع نقش‌ها	روش اجرا	ترکیب‌بندی	نقش‌های جدید	ترکیب‌های جدید	کاربردها
از آغاز تا سده هفتم هجری قمری	صاف، منحنی، پیچیده و خطوط تند و کند	خط کوفی، گیاهی، انتزاعی، انسانی، جانوری و تلفیقی	متقارن، نامتقارن، ترکیبی و گسترش همه جانبه در سطح	ترکیب‌بندی حاشیه و متن، مجموعه‌ی نقوش	اسلیمی، خط کوفی، تزینی	وحدت میان سطح و نقش، لچک و ترنج، بازوبندی، ترنجی، همگامی مضامین ادبی و علمی با طراحی نقوش سنتی	کتابت قرآن کریم، مساجد، گچ‌بری، اشیای فلزی، کاشی‌کاری، سفالینه‌ها
سده‌ی هفتم تا پایان سده نهم هجری قمری	صاف، منحنی، پیچیده و خطوط تند و کند	گیاهی، انتزاعی و جانوری	متقارن، تکرار منظم، گسترش در سطح	حاشیه و متن، مجموعه‌ی نقوش	ابرچینی، حیوانات (سیمرغ و ازدها)	تکرار منظم با پیوستگی میان اجزا، تلفیق فشرده‌ی اسلیمی و ختایی	کتابت، دیوارنگاری، گچ‌بری، حجاری، اشیای فلزی، کاشی‌کاری، سفالینه‌ها
سده‌ی دهم تا نیمه‌ی سده دوازدهم هجری قمری	صاف، منحنی، پیچیده و خطوط تند و کند	گیاهی گردان (ختایی و اسلیمی)، هندسی (گردها)، جانوری و انسانی	قرینه‌سازی (معکوس، دورانی و آینه‌ای)، واگیره (شعاعی و خطی)	ترنجی، لچک و ترنج، تکرار (در حاشیه و متن)	انواع گل‌های عباسی، انواع اسلیمی (ساده، توپر، گلدار، برگ‌ی، ماری و ...)	افشان، قندیلی، حاشیه‌های باریک متداخل، واگیره‌های شعاعی بسیار ریزتر از گذشته	کتاب‌آرایی، اشیای فلزی، شیشه‌ای، چوبی، جاب روی پارچه، انواع دست‌بافته‌ها، حجاری‌ها، معماری، گچ‌بری، کاشی‌کاری
از نیمه‌ی سده دوازدهم هجری قمری تا کنون	صاف، منحنی، پیچیده و خطوط تند و کند	گیاهی گردان (ختایی و اسلیمی)، هندسی (گردها)، جانوری و انسانی	نامتقارن و متقارن، واگیره (شعاعی و خطی)	آزاد، ترنجی، لچک و ترنج، تکرار	گل فرنگ (گل‌های طبیعت‌گرا)	گل و مرغ	نقوش اسلیمی و ختایی بیش‌تر در مکان‌های مقدس، حاشیه‌های تذهیب، فرش، قلم کار، نقاشی روی شیشه، اشیای فلزی، گل‌های طبیعت‌گرا در حجاری و جلدهای لاک‌ی

ردیف	نام دوره	نوع خطوط	نوع نقش‌ها	روش اجرا	ترکیب بندی	نقش‌های جدید	ترکیب‌های جدید	کار بردها
۱	پیش تاریخ	شوش	چاقوری و انتزاعی	نامتقارن	نقش منفرد و تکرار در ردیف	نقش‌های انتزاعی آب، زمین، بز یا شاخ‌های قوسی بزرگ و پرده	بر روی سفال‌ها
		سپلک	منحنی	مستقرن و نامتقارن	نقش منفرد و تکرار در ردیف	نقش‌های متنوع انتزاعی	ترکیب نقوش انتزاعی در بالا و نقوش انسانی، چاقوری و گیاهی در پایین ظروف	بر روی سفالینه‌های متقارن شکی شکل
		املش	صاف، منحنی و کمی پیچیده	مستقرن آینه‌ای و نامتقارن	نقش منفرد و تکرار در ردیف	حیوانات ترکیبی، گل‌های چند پر، گلدار، غزال و گوزن طبیعی	حاشیه‌های تزیینی ساده، تراکم نقش‌ها	بر روی سفالینه‌ها و اشیای فلزی
		لرستان	صاف، منحنی و کمی پیچیده	مستقرن، گردان و نامتقارن	مجموعه‌ی نقوش و تکرار در ردیف	برگ و میوه اثار، نقش تلفیقی انسان و دایره، حیوانات ترکیبی، ماهی	ردیف‌های دایره‌ای متداخل، ترکیب بندی چند اتفاقی، حاشیه‌های تزیینی پیچان، اطلاق شکل اشیا، با نقش	بر روی ظروف و ابزار فلزی (مفرغی)
۲	تاریخی	زیویه	صاف، منحنی و کمی پیچیده	مستقرن، گردان و نامتقارن	مجموعه‌ی نقوش و تکرار در ردیف	درخت مقدس، غنچه‌های کوچک و بزرگ	پیش‌تر بر روی زینور آلات و اشیای تجملی
		هخامنشی	صاف، منحنی و پیچیده	مستقرن، نامتقارن و ترکیبی	نقش منفرد، تکرار یک جایی	سر، گل دوازده پر، گل نیلوفر آبی، هما، نقوش انسانی در موقعیت‌های اجتماعی مختلف	ترکیب بندی مبتنی بر اصول معماری و نظم هندسی، ترکیب بندی چند اتفاقی و ترکیب بندی‌ها در مقیاس بزرگ	دیوار نگارهای سنگی، ظروف، اشیای فلزی، شیشه‌ای، سفالی، سنگی و دست‌آفته‌ها
		اشکانی	صاف، منحنی و پیچیده	مستقرن، نامتقارن و ترکیبی	نقش مستقل، تکرار در سطح، مجموعه‌ی نقوش	گل‌های چهارپر، انواع برگ‌ها، گاه کنگر و انگور، مجسمه‌های انسانی	ترکیب قرینه در پیوندهای یک گاه، واگیره در سطح، گونه‌سازی (لچک)، ترکیب بندی شعاعی، پیش‌ساخته‌ها به سوی مرکز، هماهنگی میان حاشیه و متن	دیوار نگارهای سنگی، گچ‌بری، اشیای فلزی و سنگی، دست‌آفته‌ها
		ساسانی	صاف، منحنی و پیچیده	مستقرن و تکرار در سطح	تکرار یک جابه، حاشیه‌سازی	انار، انگور، کنگر، نقوش تلفیقی چاقوری سر برود، شیر دا، نقوش گیاهی و انسانی طبیعت‌گرا	ترکیب قرینه دو پرده دو سوی یک گاه، واگیره در سطح، گونه‌سازی (لچک)، ترکیب بندی شعاعی، پیش‌ساخته‌ها به سوی مرکز، هماهنگی میان حاشیه و متن	کتابت قرآن کریم، مساجد، گچ‌بری، اشیای فلزی، کاشی کاری، سفالینه‌ها
۳	اسلامی	از آغاز تا سده هفتم هجری قمری	صاف، منحنی، پیچیده و خطوط تند و کند	مستقرن، نامتقارن، ترکیبی و گسترش همه جابه در سطح	ترکیب بندی حاشیه و متن، مجموعه‌ی نقوش	اسلیمی، خط کوفی تزیینی	وحدت میان سطح و نقش، لچک، تزیین، بازوبندی، تزیین، همگامی مضامین ادبی و علمی با طراحی نقوش سنتی	کتابت دیوار نگار، گچ‌بری، حجاری، اشیای فلزی، کاشی کاری، سفالینه‌ها
		سده‌ی هفتم تا پایان سده‌ی نهم هجری قمری	صاف، منحنی، پیچیده و خطوط تند و کند	مستقرن، تکرار منظم، گسترش در سطح	حاشیه و متن، مجموعه‌ی نقوش	ابرجینی، حیوانات افسانه‌ای (سپهرخ و ازدها)	تکرار منظم با پیوستگی میان اجزا، تلفیق فشرده‌ی اسلیمی و ختایی	کتابت دیوار نگار، گچ‌بری، حجاری، اشیای فلزی، کاشی کاری، سفالینه‌ها
		سده‌ی دهم تا سده‌ی سده‌ی دوازدهم هجری قمری	صاف، منحنی، پیچیده و خطوط تند و کند	قرینه‌سازی (مکعوس، دورانی و آینه‌ای)، واگیره (شعاعی و خطی)	تزیینی، لچک و تزیین، تکرار در حاشیه و متن	انواع گل‌های عباسی، انواع اسلیمی (ساده، توپر، گلدار، برگ‌ی، ماری و ...)	افسان، قندیلی، حاشیه‌های باریک متداخل، واگیره‌های شعاعی بسیار ریزتر از گذشته	چوبی، چاپ روی پارچه، انواع دست‌آفته‌ها، حجاری‌ها، معماری، گچ‌بری، کاشی کاری
		از نیمه‌ی سده‌ی دوازدهم هجری قمری تا کنون	صاف، منحنی، پیچیده و خطوط تند و کند	نامتقارن و مستقرن، واگیره (شعاعی و خطی)	آزاد، تزیینی، لچک و تزیین، تکرار	گل فروگ (گل‌های طبیعت‌گرا)	گل و مرغ	نقوش اسلیمی و ختایی پیش‌تر در مکان‌های مقدس، حاشیه‌های تذهیب، فرش، قلم کار، نقاشی روی شیشه، اشیای فلزی، گل‌های طبیعت‌گرا در حجاری و جلد‌های لاک

خودآزمایی

- ۱- طراحی نقوش سنتی ایرانی را تعریف کنید.
- ۲- انواع نقوش را نام ببرید و شرح دهید.
- ۳- اجزای طراحی نقوش سنتی را بیان کنید.
- ۴- ویژگی‌های نقوش سنتی را در آثار تمدن‌های کهن و مناطق آن شرح دهید.
- ۵- ویژگی‌های نقوش سنتی را در آثار دوره‌ی هخامنشی بیان کنید.
- ۶- ویژگی‌های نقوش سنتی را در آثار دوره‌ی اشکانی بیان کنید.
- ۷- ویژگی‌های نقوش سنتی را در آثار دوره‌ی ساسانی شرح دهید.
- ۸- ویژگی‌های نقوش دوره‌ی اول و دوم اسلامی را با یکدیگر مقایسه کنید.
- ۹- ویژگی‌های نقوش دوره‌ی سوم و چهارم اسلامی را با یکدیگر مقایسه کنید.
- ۱۰- گل و مرغ چیست و در چه دوره‌ای پدید آمد؟

ختایی

هدف‌های رفتاری: پس از پایان این فصل هنرجو باید بتواند :

- ۱- انواع برگ‌ها را نام ببرد و طراحی کند.
- ۲- غنچه و انواع آن را طراحی کند.
- ۳- روش‌های مختلف طراحی بند را شرح دهد و انواع بند را طراحی کند.
- ۴- انواع ساقه را با روش‌های مختلف طراحی کند.
- ۵- انواع گل‌ها را نام ببرد و طراحی کند.
- ۶- ترکیب‌بندی‌های مختلفی از ساقه، برگ، گل و غنچه را اجرا نماید.

ختایی

اجزای ساختمان ختایی عبارت‌اند از :

- ۱- برگ
- ۲- غنچه
- ۳- گل
- ۴- بند

طراحی برگ کوچک:

مراحل اجرا

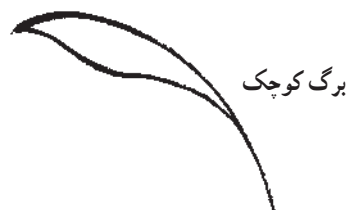
- ۱- اجرای خط بالایی برگ
- ۲- اجرای خط پایینی برگ
- ۳- اجرای کامل برگ

شکل ۲-۲

برگ

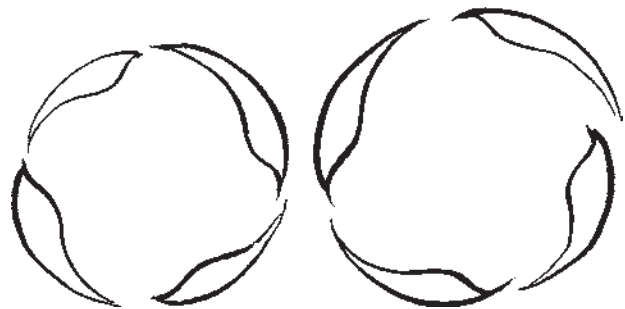
در طبیعت انواع و اقسام برگ‌ها در اندازه‌های کوچک و بزرگ وجود دارد که در طراحی سنتی نیز به همان گونه است. از این رو، برای کسب مهارت و آمادگی در طراحی، ابتدا از برگ کوچک ساده شروع می‌نماییم.

شکل ۲-۱

تذکره: برای این که برگ با کیفیت بهتر طراحی شود لازم است هر یک از خطوط، از ابتدا تا انتها، با یک حرکت سریع قلم اجرا شود.

برای ایجاد هماهنگی میان دست و چشم به تمرین زیاد نیاز است^۱ و برای طراحی و شناخت حالت، حرکت و تناسب دقیق، ابتدا باید اجرای برگ از یک جهت حرکت تمرین شود. پس از کسب مهارت لازم، تمرین از جهات دیگر حرکت برگ نیز، ضروری است.

شکل ۲-۳

غنچه

یکی دیگر از عناصر مورد استفاده در طراحی سنتی، که عامل تحوّل و تنوع نقوش می‌گردد، غنچه است. غنچه از دو قسمت تشکیل می‌شود: الف: ته غنچه ب: گل برگ
الف - ته غنچه^۲: ته غنچه، دارای انواع مختلف است، که طراح براساس ذوق و سلیقه‌ی خود می‌تواند از آن‌ها در جای مناسب استفاده نماید.

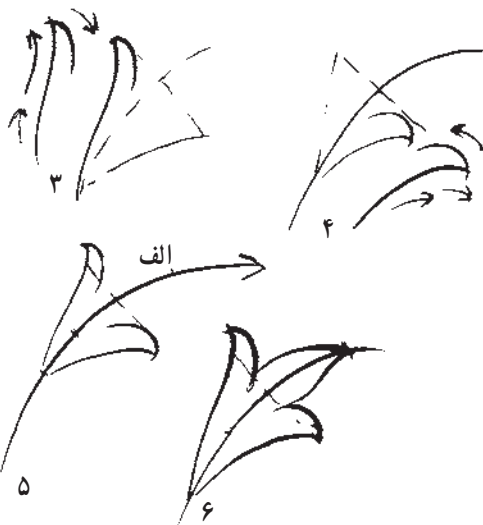

شکل ۲-۴

طراحی (ته غنچه)

مراحل طراحی ته غنچه:

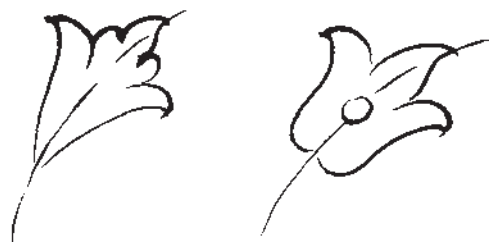
- ۱- اجرای قوس تقارن (محور) از پایین به بالا؛
- ۲- اجرای یک مثلث متساوی الاضلاع بر روی قوس تقارن، به طوری که یک ضلع آن قوس تقارن را قطع کند و با آن یک زاویه‌ی تقریباً 90° درجه بسازد؛
- ۳- طراحی دندانه‌ی بالای قوس؛
- ۴- طراحی دندانه‌ی پایین قوس؛
- ۵- تعیین کردن نقطه‌ی الف بر روی خط تقارن، زیر قاعده‌ی مثلث به اندازه‌ی نصف ارتفاع مثلث (مطابق شکل)؛
- ۶- طراحی دندانه‌ی وسط ته غنچه، به اندازه‌ی ارتفاع نقطه‌ی الف.

شکل ۲-۵

۱- هنگام تمرین و طراحی برگ از جهات مختلف برای نیل به کیفیت بهتر و بالا بردن قدرت دست، از چرخاندن صفحه‌ی کاغذ و یا تغییر جهت و حالت بدن پرهیز شود.
۲- کاس برگ

توجه: نسبت حجم گل برگ و کاس برگ تقریباً به یک اندازه است، که موجب ایجاد تناسب بین آن دو می گردد.
تکمیل غنچه: در مرحله ی نهایی و تکمیلی غنچه، برای نشان دادن تداوم رشد و زیبایی آن، لازم است یک برگ ساده ی کوچک که در حکم جوانه است به آن اضافه شود.

شکل ۲-۶ نمونه های گوناگون ته غنچه

ب- طراحی گل برگ: گل برگ شکل تخم مرغی دارد.

شکل ۲-۸

الف

ب

نحوه ی قرار گرفتن گل برگ: جهت گل برگ با محور تقارن کاس برگ مطابق است.

انواع غنچه: غنچه در طراحی سنتی به دو گروه تقسیم می شود:

الف: غنچه ی گل پنج پر

ب: غنچه ی گل عباسی

الف: غنچه ی گل پنج پر. گل پنج پر دارای غنچه های متنوعی است. مانند:

۱- غنچه ی ساده (کوچک)

۲- غنچه ی دولبه (متوسط)

۳- غنچه ی سه لبه (بزرگ)

ترکیب گل برگ و کاس برگ

شکل ۲-۷

غنچه ی انار

شکل ۲-۹

کاس برگ، گل برگ و تخمک تشکیل می شود در این غنچه ها نیز اجزای فوق مشاهده می شود و در واقع هنرمندان، این چنین از طبیعت بهره می گیرند و به مدد ذوق و سلیقه و دانش، از تمامی آن ها در جای خود استفاده می کنند.

تقسیم بندی و طراحی غنچه ها بر اساس قانون طبیعی، ابتدا از غنچه ی کوچک و ساده شروع می شود و هرچه از زمان رشد و نمو آن می گذرد، گل برگ آن بزرگ تر و تعداد لبه های آن بیش تر می شود. هم چنان که در طبیعت ساختمان یک غنچه از

شکل ۱۰-۲ انواع غنچه های گل پنج پر

یادآوری: در مورد روش طراحی غنچه‌های گل عباسی در درس بعد، قبل از آموزش گل عباسی، توضیحاتی ارائه خواهد شد.

بند (ساقه)^۱

همان‌گونه که در طبیعت، گل‌ها و برگ‌ها بر روی شاخه (ساقه) می‌رویند، در طراحی سنتی نیز همین اتفاق بر روی بند صورت می‌گیرد و بند عامل رویش، اتصال و ترکیب‌بندی گل‌ها و برگ‌ها می‌شود.

طراحی بند: برای طراحی بند از سه روش استفاده می‌شود.

۱- روش طراحی با پرگار

۲- روش طراحی با استفاده از نخ و قرقره

۳- روش طراحی با دست (بدون استفاده از ابزار)

۱- روش طراحی با پرگار: ابتدا دهانه‌ی پرگار را به میزان

دل‌خواه باز کنید و سپس پایه‌ی پرگار را در وسط کاغذ (به‌طور

مثال نقطه‌ی الف) قرار دهید و نیم‌دایره‌ای به قطر 'ب، ث' رسم

کنید. سپس پایه‌ی پرگار را در نقطه‌ی 'ب' قرار دهید و نیم‌دایره

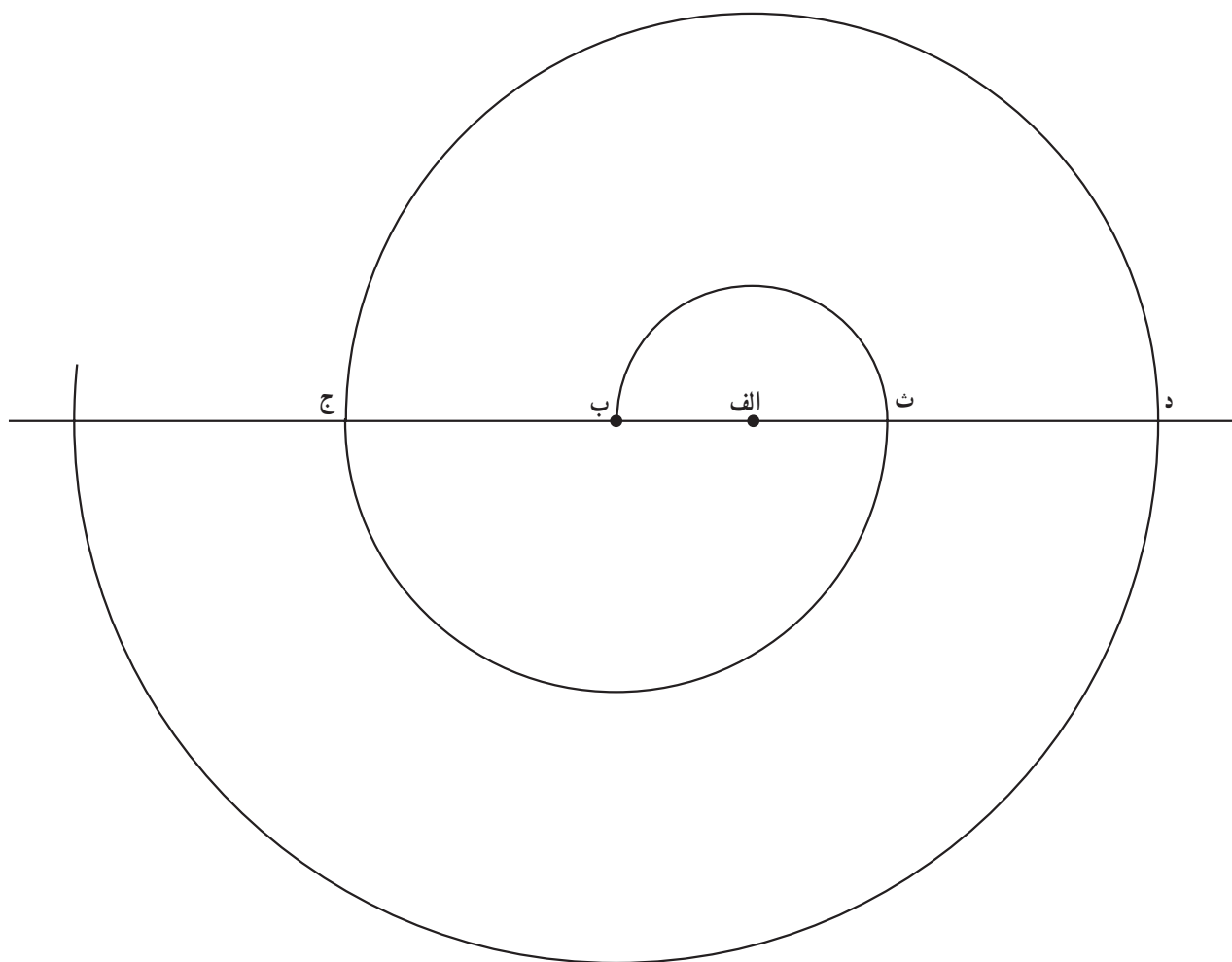
'ث، ج' را ترسیم کنید. دوباره پایه‌ی پرگار را در نقطه‌ی 'الف'

قرار داده، نیم‌دایره‌ی 'ج، د' را ترسیم کنید.

در صورت نیاز به حرکت و قوس بیش‌تر می‌توانید پایه‌ی

پرگار را در دو نقطه‌ی (الف) و (ب) به تعداد مورد نظر جابه‌جا

نموده، همین روش را ادامه دهید.

شکل ۱۱-۲

۱- در طراحی سنتی و در طرح‌های ختایی گاهی بند ساقه نیز نامیده می‌شود.

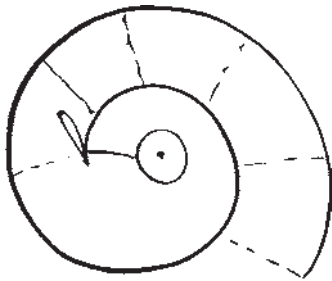
۲- روش طراحی با استفاده از نخ و قرقره: مقداری نخ را به دور قرقره‌ای پیچید، سپس سر نخ را طوری گره بزنید که مداد، آزادانه در داخل آن قرار گیرد. سپس قرقره را در وسط کاغذ ثابت نگاه دارید و مداد را حول محور قرقره مماس با سطح کاغذ، به طوری که هنگام اجرا، نخ به تدریج از دور قرقره باز شود، بچرخانید. اجرای این کار بسته به تعداد قوس‌های مورد نیاز، می‌تواند ادامه یابد.

یادآوری: برای اجرای بند با فاصله‌ی قوس‌های مختلف باید قطر قرقره تغییر کند زیرا تعیین فاصله قوس‌ها بستگی به قطر قرقره دارد. از این روش به دو گونه می‌شود طراحی نمود. طراحی قوس بند از مرکز به بیرون و یا برعکس.

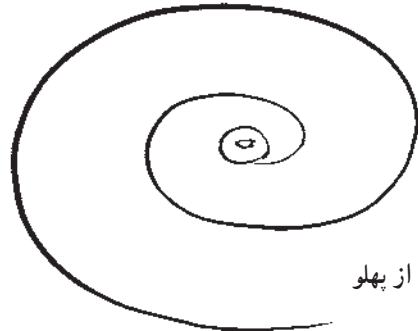
یادآوری: توصیه می‌شود از دو روش مذکور برای طراحی بند استفاده نکنید. طراحی بند را نیز مانند دیگر اجزای طراحی سنتی، با دست اجرا نمایید. زیرا در طراحی با دست «بدون کمک از ابزار» به طرح‌های قوی‌تر و زیباتری دست می‌یابید و توانایی شما در اجرا، بسیار افزایش خواهد یافت. در ضمن،

ارزش آثار هنری به اجرای آن با دست بستگی دارد.

۳- روش طراحی با دست (بدون استفاده از ابزار): چون بند، شکل دایره دارد و فضایی به اندازه‌ی یک مربع را اشغال می‌کند، برای طراحی و اجرای صحیح آن ابتدا لازم است، یک مربع به اندازه‌ی دل‌خواه ترسیم کنید. سپس برای اجرای مناسب، نقطه‌ی وسط اضلاع را پیدا و شماره‌گذاری کنید. اجرای بند را از نقطه‌ی شماره‌ی (۱) آغاز و قوس بند را طوری اجرا نمایید که در نقطه‌ی شماره‌ی (۲) با ضلع مربع مماس گردد. سپس از نقطه‌ی شماره‌ی (۲) عبور کند و به نقطه‌ی شماره‌ی (۳) برسد و در ادامه، به طرف نقطه‌ی چهارم حرکت قوس را به داخل دایره (مطابق شکل) متمایل سازید. ضمناً حرکت قوس در ادامه با شروع طراحی بند در یک راستا و فاصله‌ی خاصی قرار می‌گیرد، که آن نقطه، تعیین‌کننده‌ی فاصله‌ی ادامه‌ی قوس با قسمت‌های اولیه است. بنابراین، قوس باید طوری ادامه یابد که این فاصله رعایت گردد. در انتها زمانی می‌تواند حرکت قوس متوقف گردد که رعایت این فاصله ممکن نباشد.

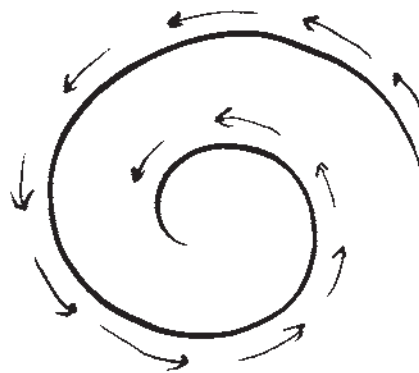
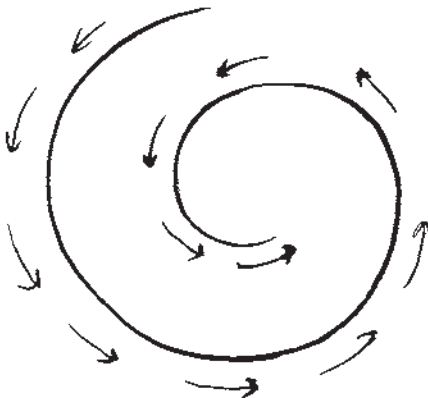

تصویر طرح از بالا

تصویر طرح از پهلو

شکل ۱۲-۲

شکل ۱۳-۲

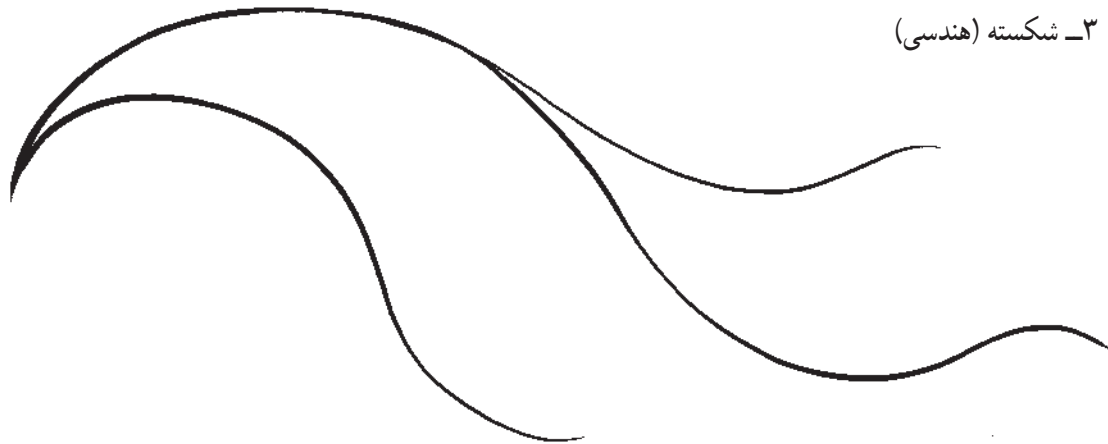
اشکال بند: بند به سه شکل کلی طراحی می شود :

۱- افشان

۲- گردان

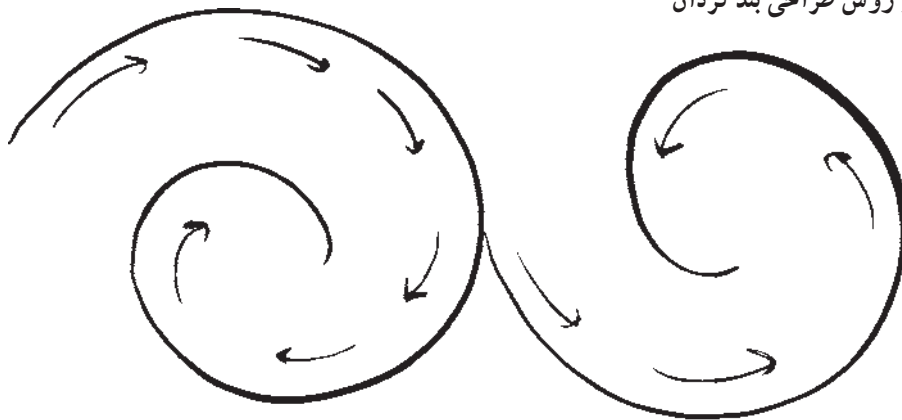
۳- شکسته (هندسی)

۱- نمونه و روش طراحی بند افشان: بند افشان از یک نقطه به عنوان ریشه یا مبدأ آغاز می شود و قوسی شکل است.

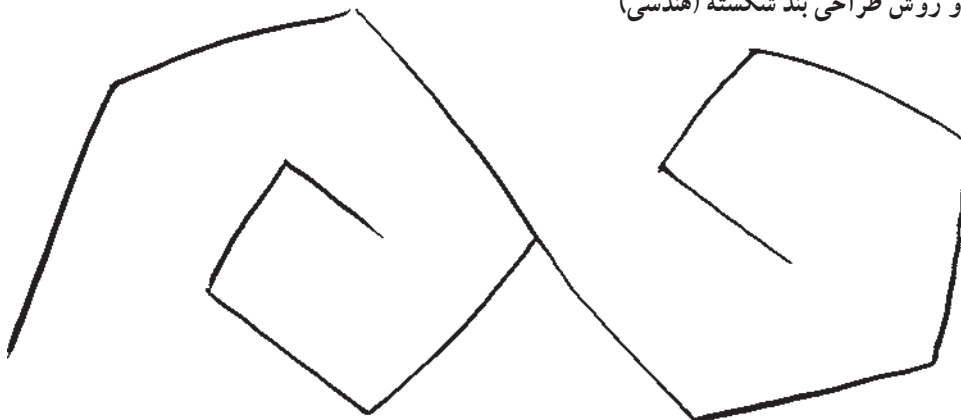
شکل ۱۴-۲

۲- نمونه و روش طراحی بند گردان

شکل ۱۵-۲

۳- نمونه و روش طراحی بند شکسته (هندسی)

شکل ۱۶-۲

اجرای بند (ساقه)

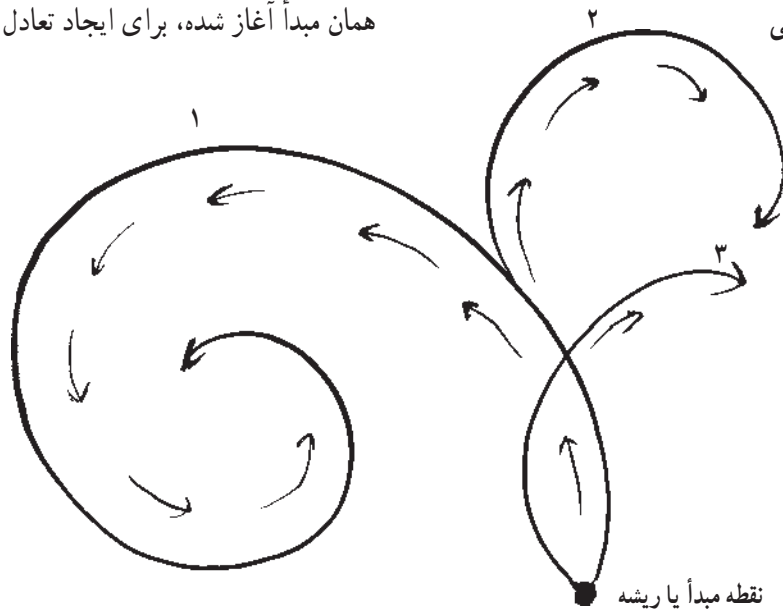
نام‌گذاری بخش‌های مختلف ساقه به شرح زیر است:

الف: ساقه‌ی اصلی

ب: ساقه‌ی انشعابی (از ساقه‌ی اصلی خارج می‌شود).

ج: ساقه‌ی فرعی (کوتاه‌تر از ساقه‌ی اصلی است و از

همان مبدأ آغاز شده، برای ایجاد تعادل ترسیم می‌شود).

شکل ۱۷-۲

۱- ساقه‌ی اصلی ۲- ساقه‌ی انشعابی ۳- ساقه‌ی فرعی

۳- طراحی غنچه‌ها و برگ‌ها بر روی محل‌ها به تناسب

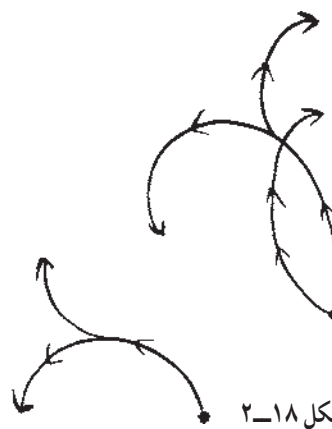
محل و اندازه‌ی تعیین شده (که به کوچکی و بزرگی غنچه‌ها بستگی دارد).

گفتنی است که غنچه‌ها در سر ساقه‌های اصلی و فرعی و برگ‌ها در جای مناسب در میان غنچه‌ها قرار می‌گیرند.

ترکیب برگ و غنچه با ساقه

مراحل ترکیب:

۱- طراحی ساقه

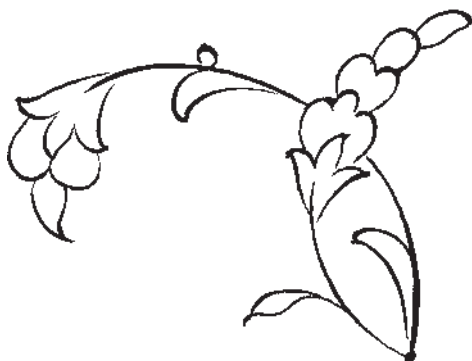

شکل ۱۸-۲

۲- تعیین محل و اندازه‌ی غنچه بر روی ساقه

شکل ۱۹-۲

شکل ۲۰-۲

۴- به برگ‌های کنار ساقه توجه شود تا از نظر ابعاد و حالت، متناسب با برگ‌های کوچک باشند و در جهت گردش ساقه قرار گیرند.

شکل ۲-۲۲

شکل ۲-۲۱

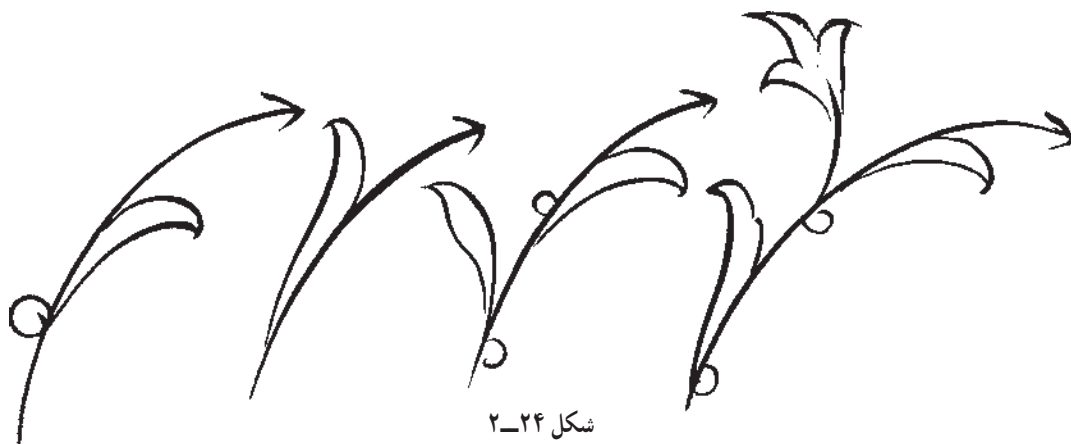
۵- پرکردن فضای میانی برگ‌ها و غنچه‌ها بر روی ساقه
به کمک برگچه‌ها (این برگچه‌ها قسمت‌های خالی ساقه‌ها را پر می‌کنند و آن‌را از حالت خشکی خارج می‌سازند.)

۶- تعیین محل و طراحی جوانه، برآمدگی‌ها و زواید بر روی ساقه

شکل ۲-۲۳

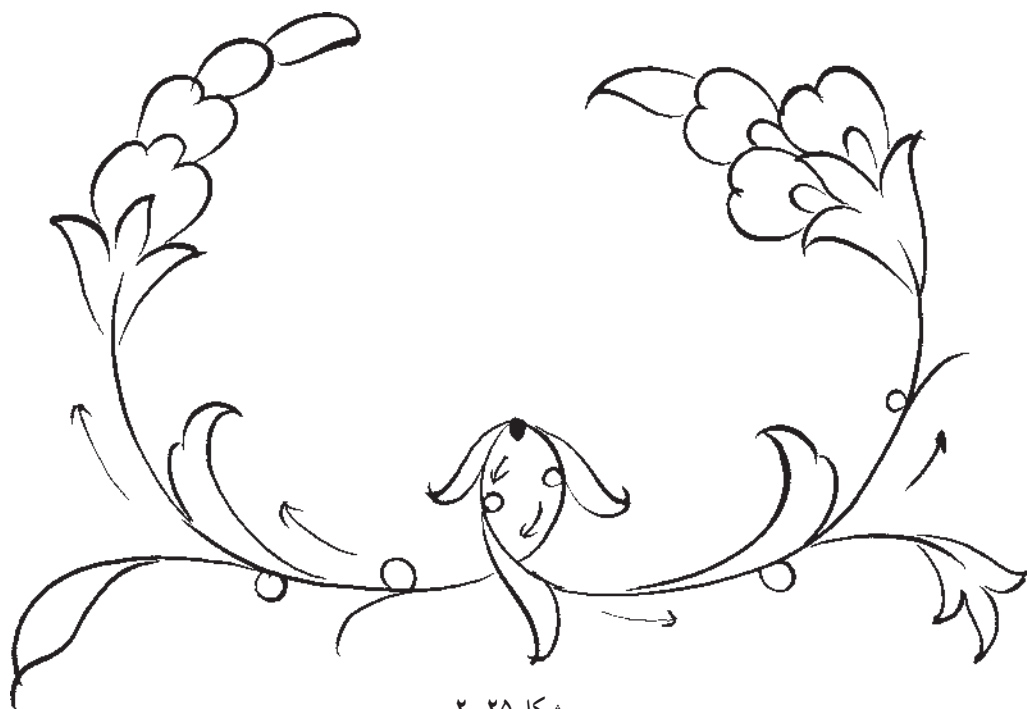
توضیح: همان طوری که بر روی ساقه‌ی طبیعی در محل رویش برگ‌ها و غنچه‌ها، جوانه، برآمدگی‌ها و زائیده به وجود می‌آید در طراحی سنتی نیز این موارد، مطابق شکل در نظر گرفته شده است.

شکل ۲-۲۴

الف: به صورت آزاد (مطابق تصویر)
ب: به صورت قرینه‌سازی و کنترل شده

رشد و تکثیر ساقه: طراحی ساقه به دو صورت کلی صورت می‌گیرد:

شکل ۲-۲۵

یکی از گل‌های ساده که بیش‌ترین کاربرد را در طراحی

سنتی دارد، گل پنج‌پر است که خود دارای انواع گوناگون است.

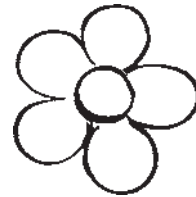
طراحی گل^۱

در طراحی سنتی، گل‌ها دارای انواع مختلفی هستند:

ساده و پیچیده

۱- قبل از ورود به مبحث طراحی گل‌ها، باید تمرین طراحی دایره در جهات مختلف با دست صورت گیرد، تا هنرجو توانایی لازم را در طراحی گل‌ها پیدا کند.

روش و مراحل طراحی گل پنج پر ساده:

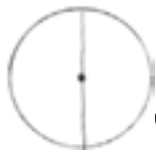

شکل ۲۶-۲

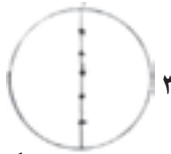
۱- طراحی دایره با دست

۲- تعیین مرکز و رسم قطر دایره

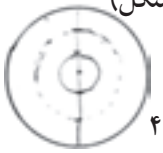

۳- تقسیم قطر دایره به شش قسمت مساوی

شکل ۲۷-۲

۴- طراحی دو دایره ی مرکزی (مطابق شکل)

۵- تقسیم نیم دایره ی بزرگ تر به پنج قسمت مساوی با

دست.

۶- طراحی قطرهای دایره از قسمت های تعیین شده

۷- ترسیم گل برگ ها (مطابق شکل)

توضیح: هنرجو لازم است مراحل بالا را تا آن جا تکرار

نماید که در نهایت بتواند بدون طی این مراحل، آزادانه و به راحتی،

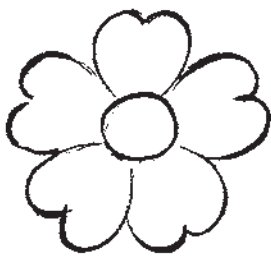
گل پنج پر را طراحی کند.

اکنون پس از فراگیری روش و مراحل طراحی گل پنج پر

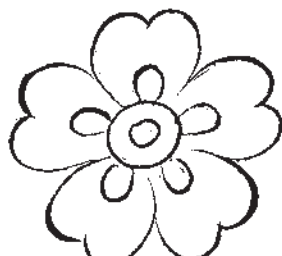
لازم است انواع آن به ترتیب شماره طراحی شود.

در این گل ها نیز همانند غنچه ها، هر قدر گل برگ ها، بزرگ

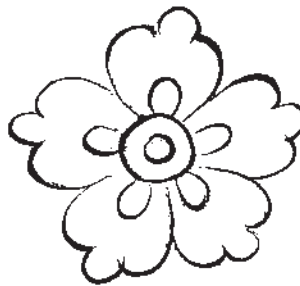
شوند، دارای تزینات بیش تری خواهند شد.

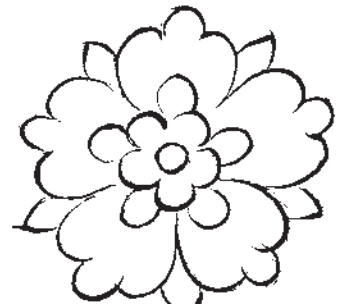
۱

۲

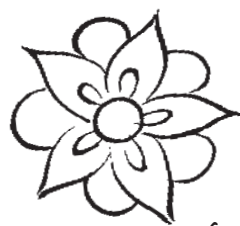
۳

۴

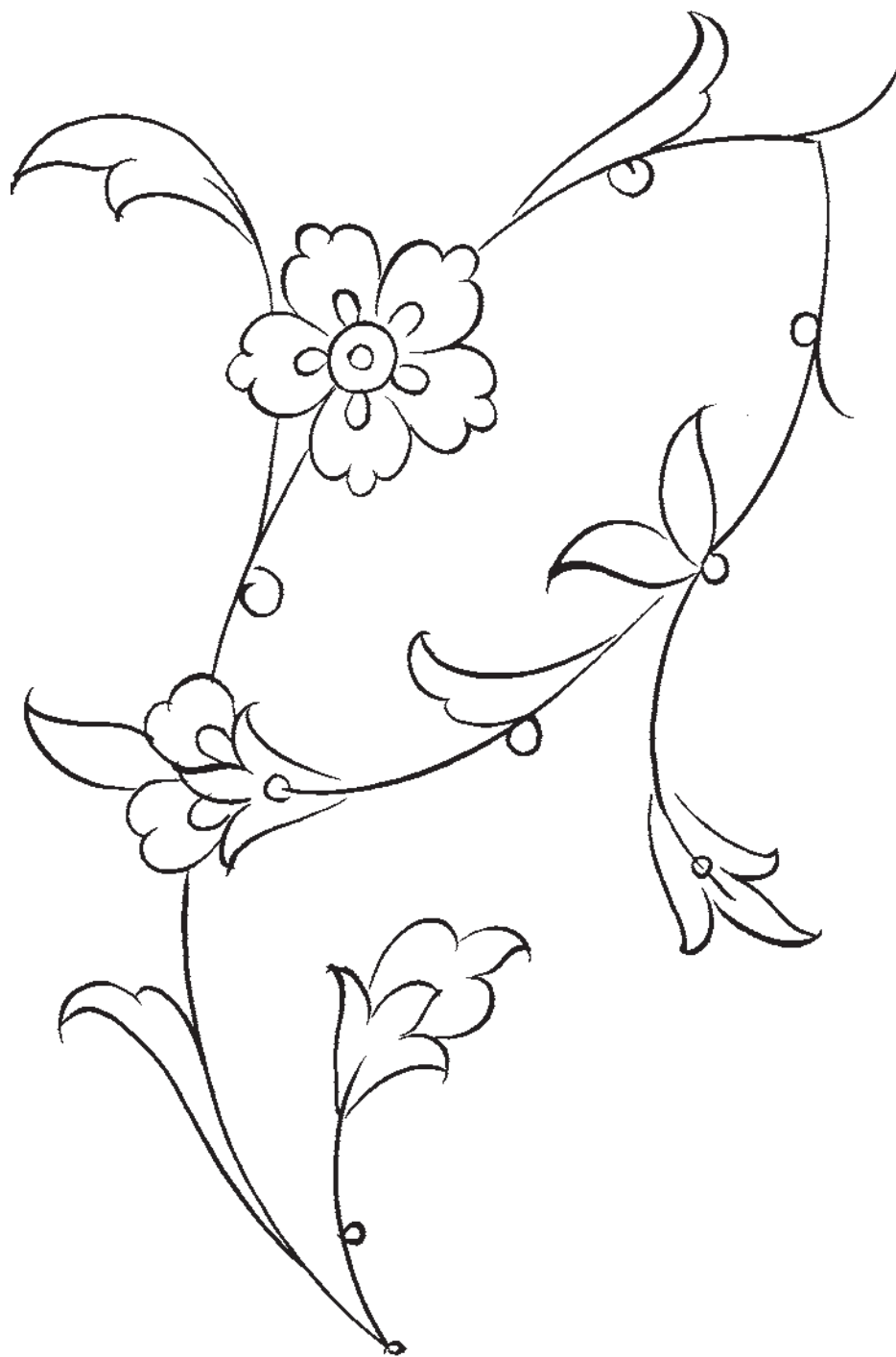
۵

۶

شکل ۲۸-۲

به طور کلی به تمام گل‌هایی که در طراحی آن‌ها از روش
طراحی گل پنج‌پر استفاده می‌شود «پنج‌پر» می‌گویند. ممکن است
این گل‌ها، سه‌پر، چهارپر، شش‌پر، هفت‌پر و یا ... باشند که
همه‌ی آن‌ها از یک خانواده محسوب می‌شوند.
گل‌های پنج‌پر، مانند غنچه‌های خود از کوچک به بزرگ
به صورت ساده تا پیچیده‌ترین می‌گردند.

شکل ۲۹-۲ ترکیب‌بندی گل پنج‌پر بر روی ساقه

غنچه‌ی گل عباسی

روش و مراحل طراحی غنچه گل عباسی

۱- طراحی خط محوری

۲- طراحی کاس برگ غنچه به روش قبل

۳- طراحی گل برگ های دو طرف غنچه

۴- طراحی گل برگ میانی و برگ جوانه‌ی بالای آن

۵- طراحی تزئینات داخلی اجزای غنچه

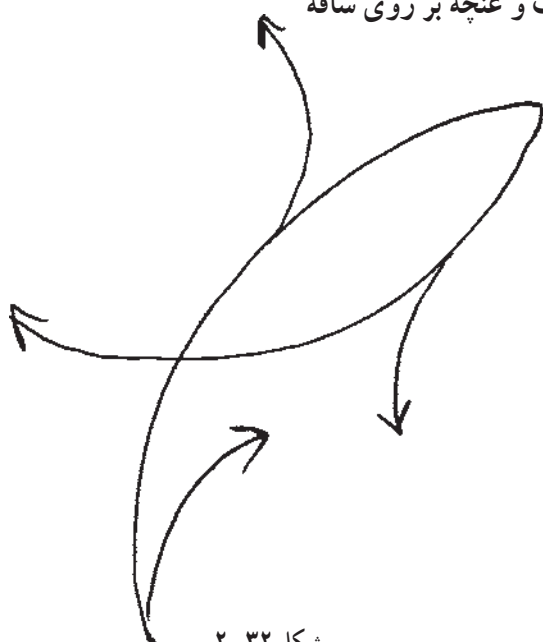

شکل ۳۰-۲

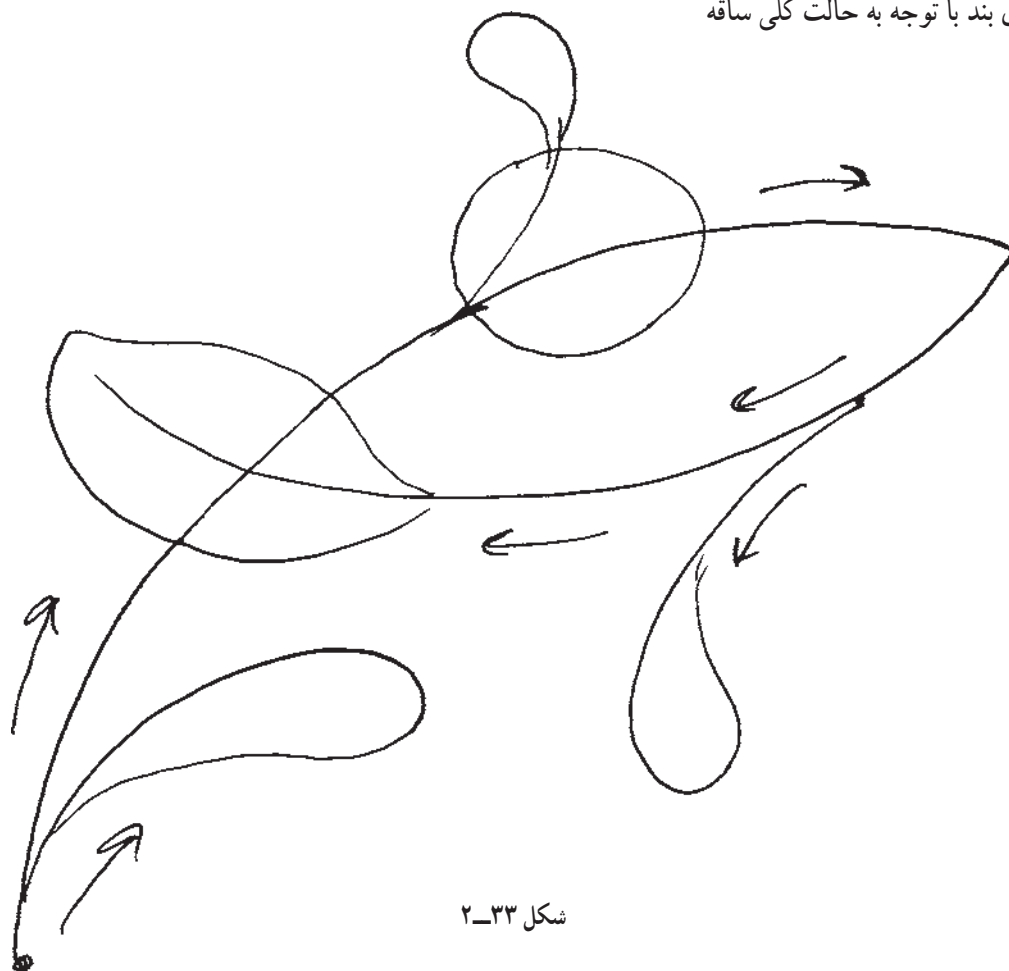
شکل ۳۱-۲ انواع دیگر غنچه‌های گل عباسی

روش ترکیب بندی گل، برگ و غنچه بر روی ساقه
۱- اجرای بند

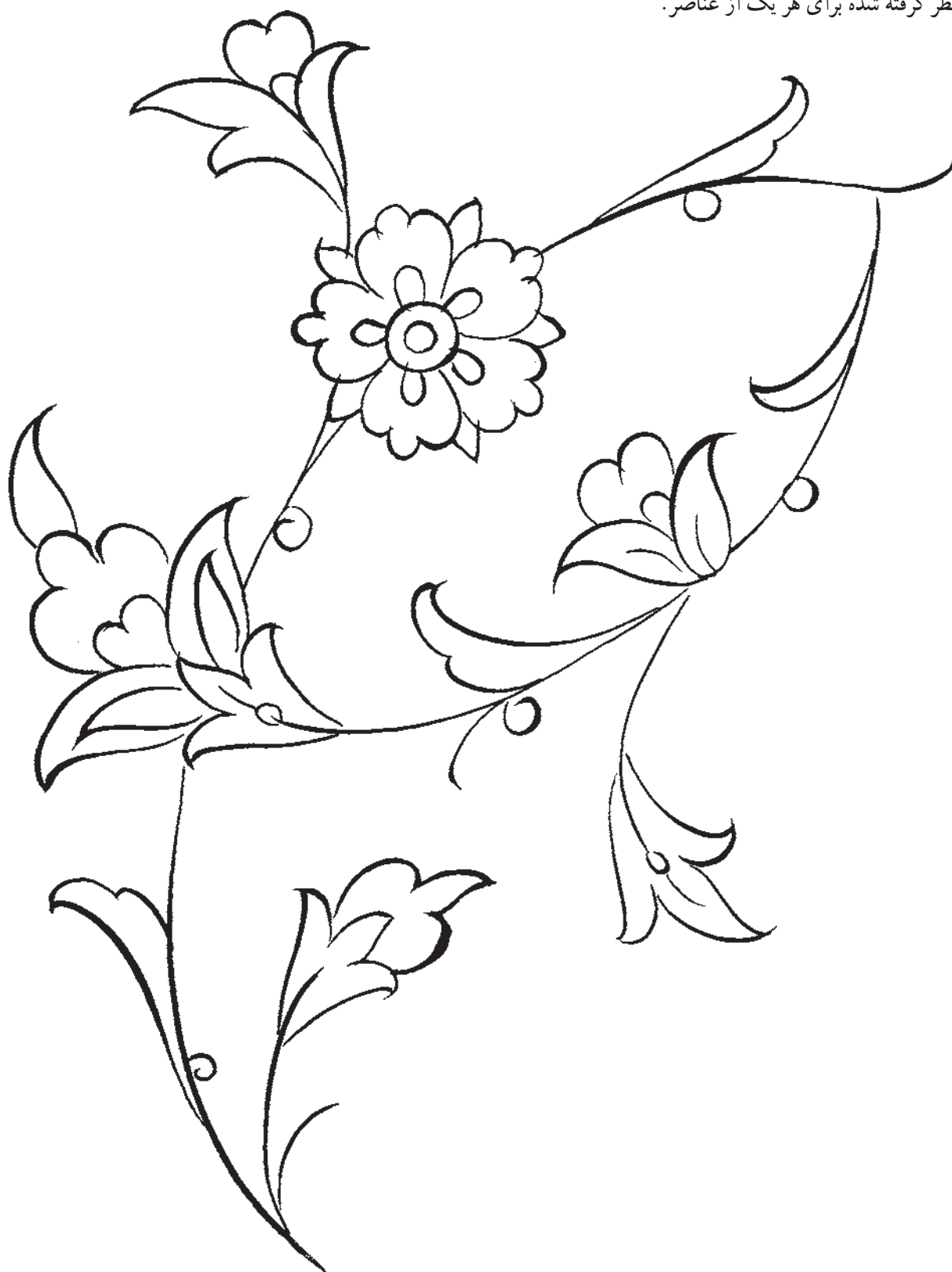
شکل ۲-۳۲

۲- تعیین محل و رعایت تناسب اجزا (گل، برگ، غنچه
و ...) بر روی بند با توجه به حالت کلی ساقه

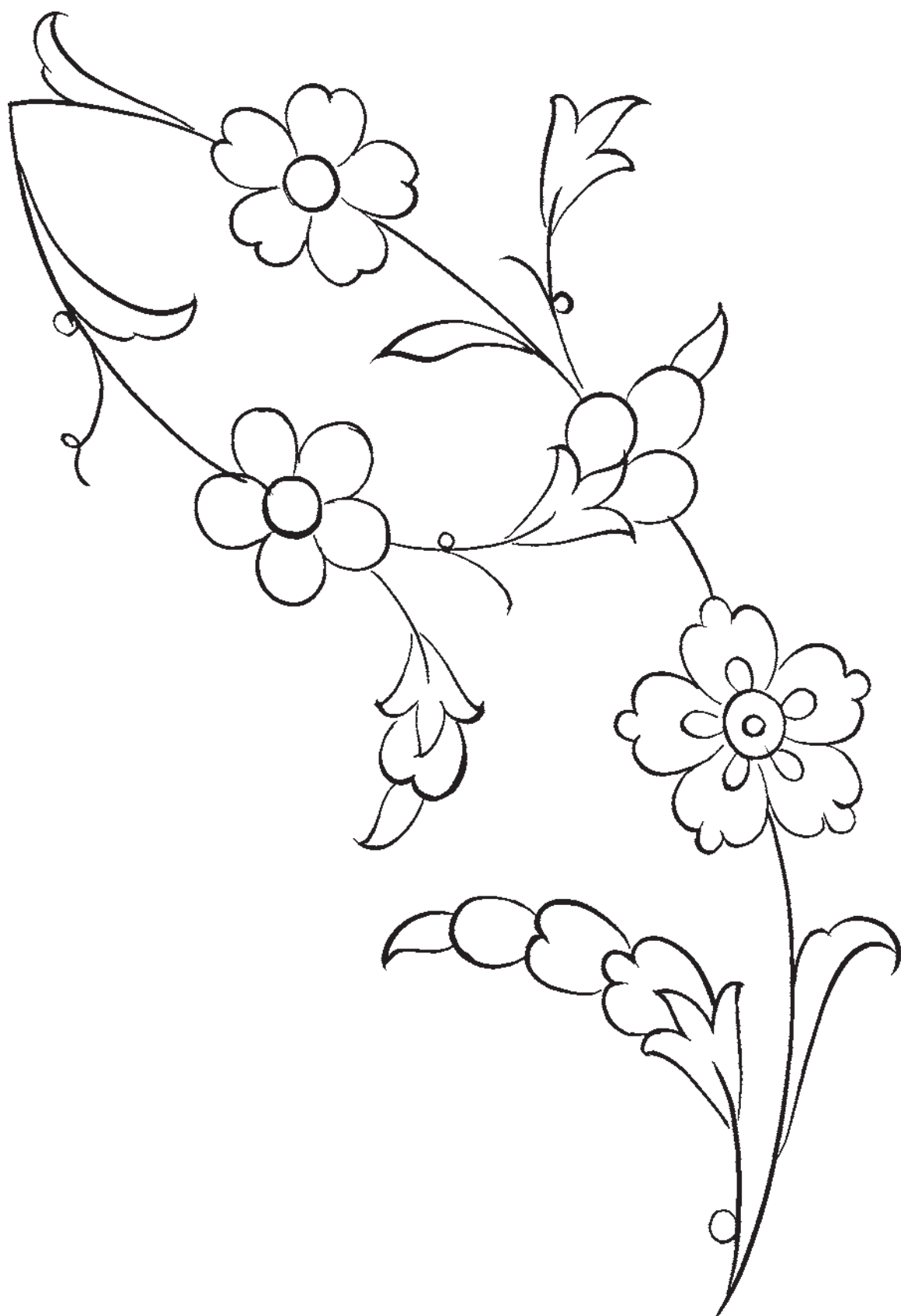

شکل ۲-۳۳

۳- ساخت و ساز اجزا بر روی بند، با توجه به فضای در نظر گرفته شده برای هر یک از عناصر.

شکل ۲-۳۴

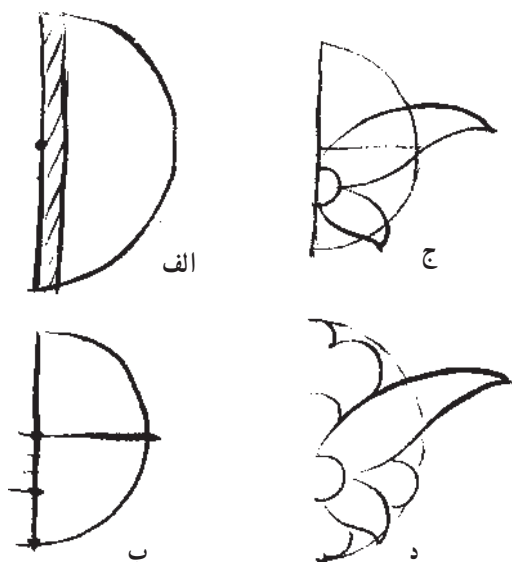

شکل ۲-۳۵ ساخت و ساز یک نمونه‌ی دیگر از ترکیب‌بندی اجزا بر روی بند

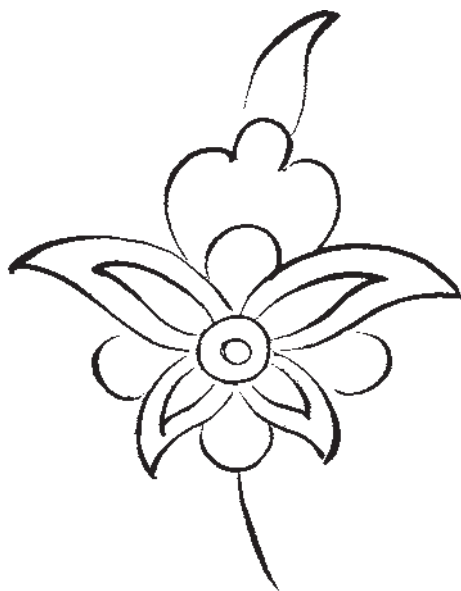
گل‌های عباسی^۱

گل‌های عباسی به دو گروه «گل‌های عباسی کوچک» و «گل‌های عباسی بزرگ» تقسیم می‌شوند:

گل‌های عباسی کوچک (پروانه‌ای^۲): گل‌های پروانه‌ای از موارد الهام از طبیعت است که هنرمند با دریافت ذهنی از نمونه‌های طبیعی، طرح را منطبق با دیدگاه و ذهنیت خویش به گونه‌ای جدید طراحی می‌کند.

شکل ۳۷-۲

شکل ۳۶-۲

- ۵- نیمه‌ی پایینی خط عمود را به دو قسمت مساوی تقسیم می‌کنیم.
- ۶- قسمت بالایی خط تقسیم‌شده را به سه قسمت مساوی تقسیم می‌کنیم.
- ۷- نیم‌دایره‌ای به قطر $\frac{2}{3}$ پایینی این پاره خط ترسیم می‌کنیم.^۳

۸- برای طراحی گل برگ‌های گل پروانه‌ای (مطابق طرح)، ابتدا طراحی را از گل برگ کوچک به ترتیب شماره در جهت فلش‌ها آغاز می‌کنیم^۴ و در طراحی پاره خط ۳، ۵ حتماً باید خط با یک حرکت قلم، از نقطه‌ی چهار که وسط نیم‌دایره است عبور کند.

پس از طراحی گل برگ‌های گل پروانه‌ای، برای پرکردن فضاهای باقی‌مانده می‌توان از گل برگ‌های گل پنج‌پر، مطابق طرح استفاده نمود.

روش طراحی گل پروانه‌ای:

- ۱- ترسیم دایره
- ۲- ترسیم قطر آن
- ۳- ترسیم خطی به موازات قطر دایره و به فاصله‌ی حدود $\frac{1}{5}$ اندازه‌ی شعاع (عمود بر قطر)
- ۴- با حذف فاصله‌ی قطر تا خط عمود، گل پروانه‌ای را در نیم‌دایره‌ی باقی‌مانده طراحی می‌کنیم.

۱- ترسیم گل عباسی که ضمناً به گل شاه‌عباسی نیز معروف است، به صورت قرینه‌ای اجرا می‌شود.

۲- نام دیگر آن گل «کم‌پر» یا «چهارپر» است.

۳- این تقسیمات برای تعیین محل و اندازه‌ی دایره‌ی مرکزی گل پروانه‌ای نسبت به کل دایره صورت می‌گیرد.

۴- فاصله‌ی نقطه ۲ بر روی نیم‌دایره به اندازه‌ی $\frac{1}{5}$ آن است و اندازه‌ی پاره خط ۳-۴ با پاره خط ۵-۴ برابر است.

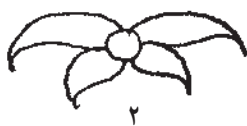
برای تکمیل گل لازم است نیمه‌ی دیگر آن را با همین روش طراحی کرد. برای کسب توانایی بیش‌تر در ترسیم طرح فوق، به حدّی باید تمرین نمود که طراحی کامل آن بدون استفاده از تقسیم‌بندی‌های فوق ممکن گردد^۱.

تذکر: یک گل پروانه‌ای زیبا چشم‌نواز در حال پرواز، دارای مشخصه‌های زیر است. تناسب، شادابی، شکوفایی.

معین کنید در طرح‌های زیر، مشخصات ارائه‌شده در کدام یک صادق است؟

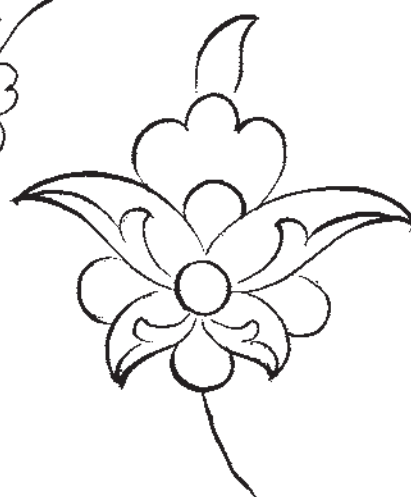
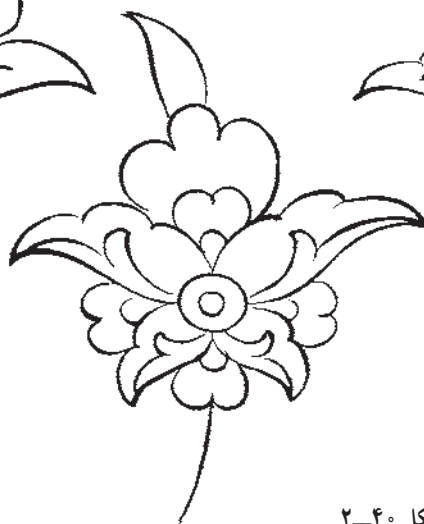

شکل ۲-۳۸

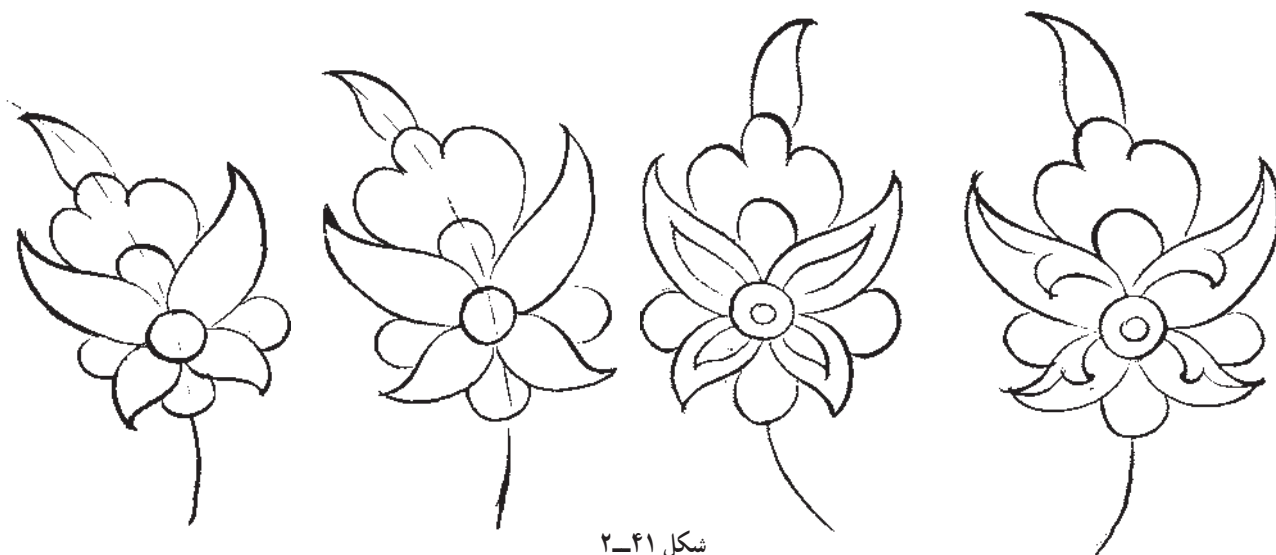
شکل ۲-۳۹

انواع تزیینات گل پروانه‌ای: برای ایجاد تنوع در شکل و حالت پرواز گل پروانه‌ای با تغییر حالت گل‌برگ‌های بالا و پایین، طرح‌های مورد نظر (مطابق اشکال زیر)، حاصل می‌گردد.

شکل ۲-۴۰

۱- معمولاً در طراحی‌های قرینه‌ای گاهی هنرجویان در کشیدن طرح‌ها در سمت راست یا چپ توانایی بیش‌تری دارند. برای ایجاد تعادل بین جهت‌ها، لازم است در بخش ضعیف‌تر تمرین بیش‌تری صورت پذیرد.

شکل ۲-۴۱

شکل ۲-۴۲

تذکر: برای ایجاد تنوع، با مطالعه‌ی
گل‌های مشابه، شما نیز با ذوق و سلیقه‌ی خود
گل‌های جدیدی را طراحی کنید.
طراحی و ترکیب‌بندی گل پروانه‌ای بر
روی بند: به شکستگی ساقه توجه شود.

طراحی برگ بزرگ

از فرم‌هایی نظیر دندان‌ها استفاده می‌شود.

روش طراحی برگ بزرگ

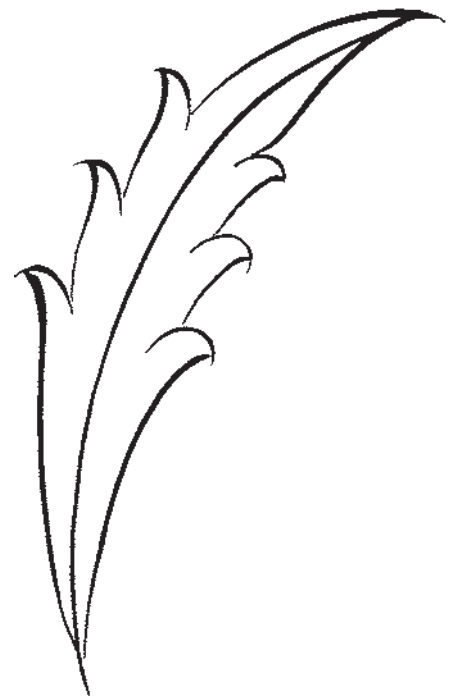
- ۱- طراحی خط محوری برگ؛
- ۲- طراحی خط بالایی و پایینی برگ شبیه برگ ساده ولی کشیده‌تر؛
- ۳- تقسیم برگ از پهن‌ترین بخش آن به دو قسمت و تعیین جای دندان‌ها (مطابق شکل)؛
- ۴- طراحی و جاسازی دندان‌ها.

مطالعه و مشاهده‌ی نمونه‌های گوناگون گیاهان و مخصوصاً

برگ‌ها در طبیعت، موجب انگیزش هنرمندان می‌شود تا در آثار خویش از نمونه‌های متنوعی استفاده کنند و بر غنا و تنوع آثار خویش بیفزایند و برای دل‌پذیر کردن طرح‌ها لازم است که دائماً به بازنگری و خلاقیت در آن‌ها بپردازند. از این‌رو، در طراحی برگ بزرگ با توجه به روش طراحی برگ ساده و کوچک و به دلیل طولانی و ساده بودن خطوط، ظرافت و زیبایی در برگ بزرگ از بین می‌رود، در این حال، برای ایجاد ظرافت و زیبایی

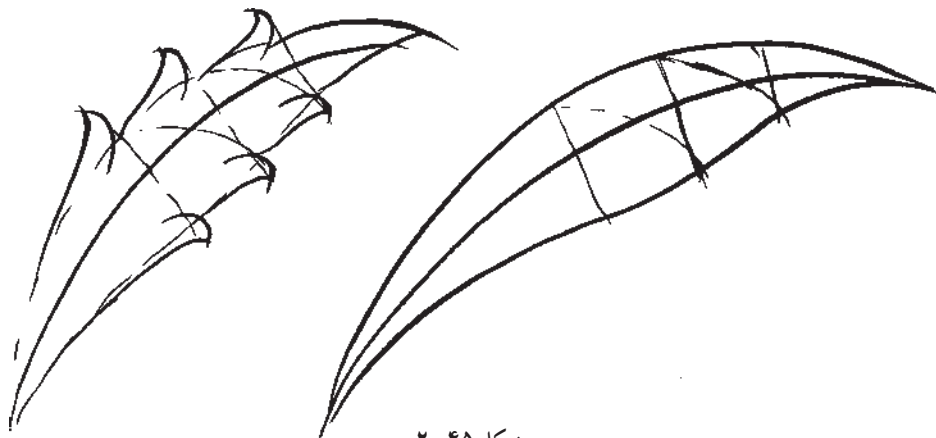
شکل ۲-۴۴

شکل ۲-۴۳

۲- اجرای تقسیمات بعدی متناسب با رشد و قانون طبیعی آن (بر این اساس، هرچه تعداد تقسیمات بیش تر می شود فاصله ی آن ها کم تر می گردد). تقسیم بندی و طراحی مطابق شکل زیر.

توضیح: برای طراحی برگ های بزرگ تر و پیچیده تر، ابتدا روش فوق را اجرا می کنیم، سپس مراحل زیر را به آن می افزاییم.
۱- تقسیم برگ از پهن ترین قسمت آن

شکل ۲-۴۵

به نسبت بزرگ شدن برگ، تعداد دندانه های آن زیادتر می شود و در ضمن تعداد برگ ها نیز می تواند افزایش یابد.

شکل ۲-۴۶

- ترکیب‌بندی و تعیین جای برگ بزرگ بر روی بند: ۲- جهت حرکت برگ بزرگ با قوس و جهت گردش بند تعیین محل و اجرای برگ بر روی بند دارای شرایط زیر مطابق است.
- است: ۳- استفاده از برگ بزرگ در وسط بند موجب از بین رفتن زیبایی و ظرافت طرح می‌گردد.
- ۱- محل استفاده‌ی برگ بزرگ بر روی بند، مانند غنچه‌ها، در سربندهای اصلی و فرعی است.

شکل ۴۷-۲

در این طرح محل استفاده‌ی برگ بزرگ را بر روی بند،
مانند غنچه‌ها، در سربندهای اصلی و فرعی مشاهده می‌نمایید.

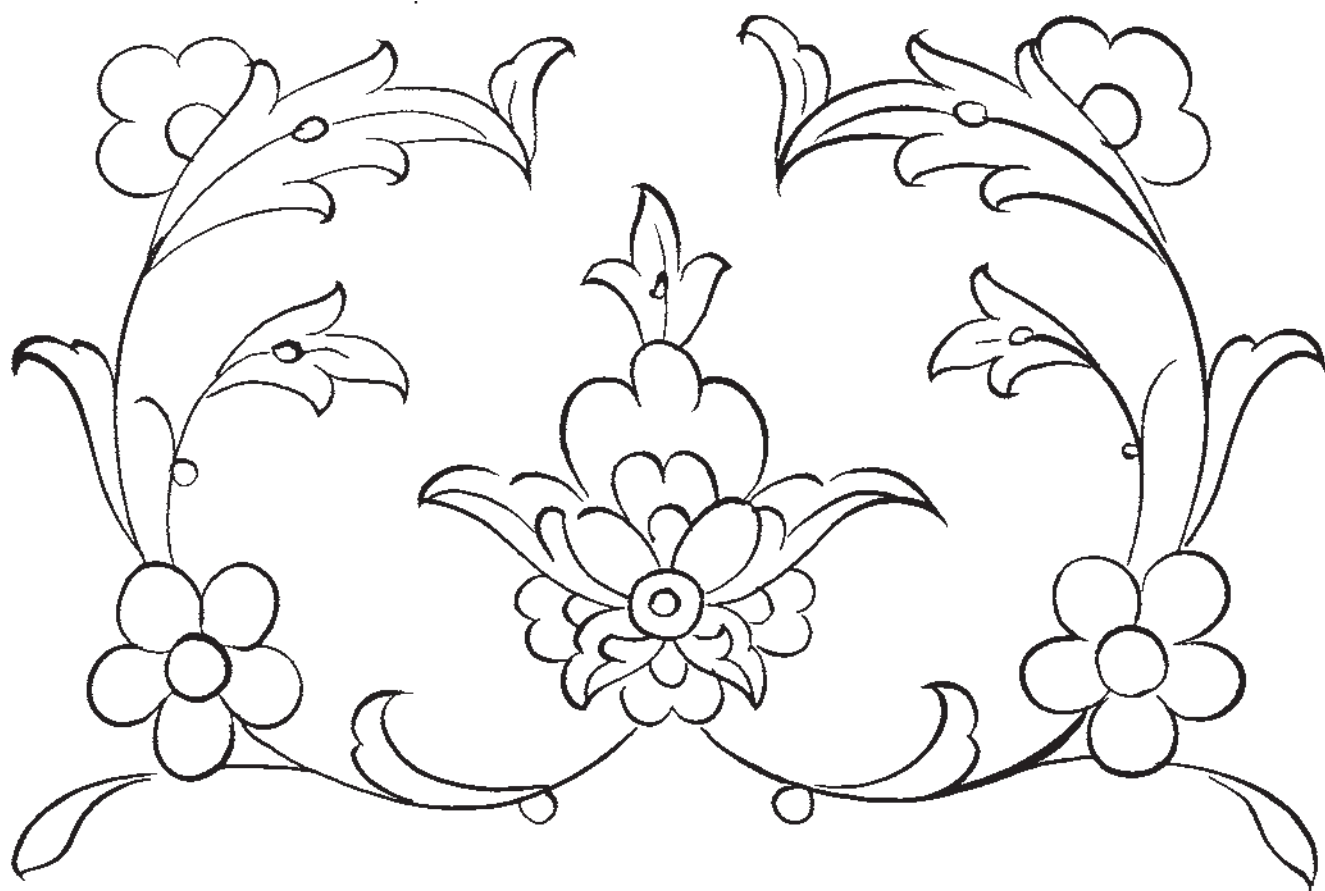

شکل ۲-۴۸

نمونه‌ی جهت حرکت برگ بزرگ، مطابق با قوس و جهت گردش بند، در طرح زیر اجرا شده است.

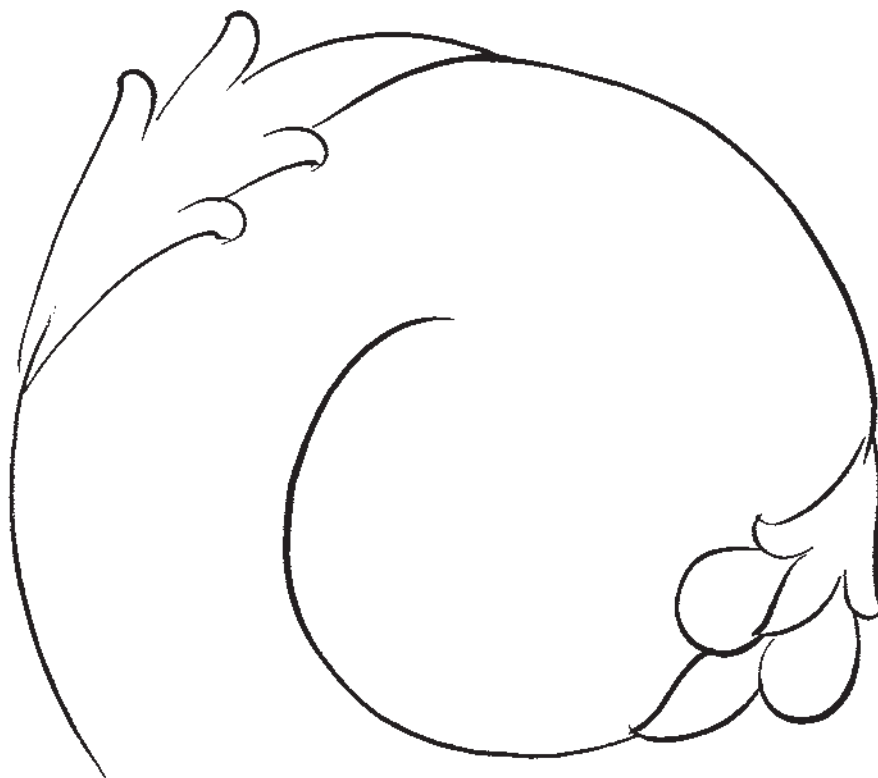

شکل ۲-۴۹

شکل ۲-۵۰

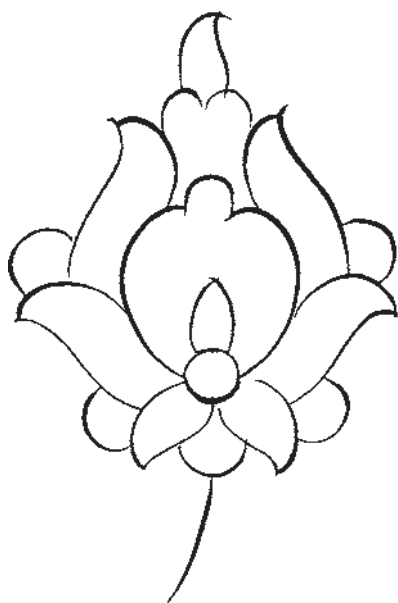
در طرح زیر چگونگی استفاده از برگ بزرگ در وسط بند را، که موجب از بین رفتن زیبایی و ظرافت طرح می‌گردد، مشاهده می‌کنید. هم‌چنین روش نامناسب نشان دادن برگ بزرگ و غنچه بر روی ساقه در این طرح به روشنی قابل درک است.

شکل ۵۱-۲

گل عباسی بزرگ

گل عباسی یا گل اناری از نمونه‌ی گل‌هایی است که از لحاظ سابقه و کاربرد، ریشه‌ی عمیقی در تاریخ هنر ایران دارد و از گذشته‌های دور در آثار هنری به چشم می‌خورد و از نمونه‌های بسیار پایدار و غنی طراحی سنتی ایران است، که هنوز هم با زیبایی تمام در آثار طراحان معاصر خودنمایی می‌کند. این گل، در طول زمان حیات خویش، دارای نام‌های مختلفی بوده که مهم‌ترین آن‌ها «گل شاه‌عباسی» یا «گل اناری» است.

شکل ۵۲-۲

آیا می‌دانید در طراحی گل‌های اناری از شکل میوه‌ی انار الهام گرفته‌اند؟

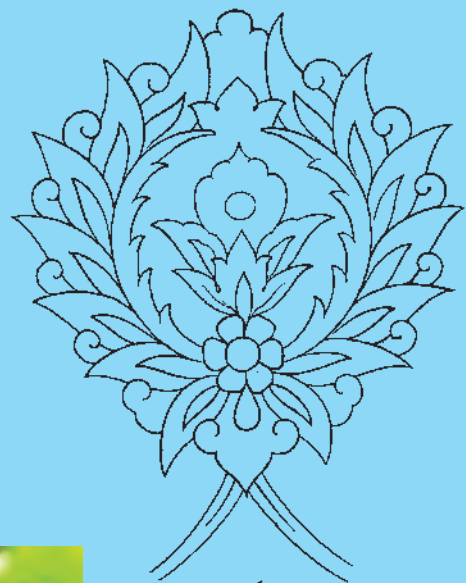
اگر با دقت به شکل اصلی این دسته از گل‌ها نگاه کنیم، طرح دلربای گل انار یا شکل دایره مانند انار و سرو تاج شعله مانند آن را خواهیم دید. استفاده از نقش انار در آثار و ابنیه ایرانی سابقه‌ی بسیار طولانی دارد. براساس یافته‌های باستان‌شناختی استفاده از نقوش اناری به حدود ۵ تا ۶ هزار سال پیش بازمی‌گردد و در اساطیر و هنرهای ایران باستان از منزلت و مقام والایی برخوردار بوده است.

انار در زمان‌های دور نشانه‌ی حاصل‌خیزی، برکت، باروری و فراوانی محصول بوده و به طور کلی مقدس شمرده می‌شده است. در دین اسلام از انار، به عنوان یک ماده‌ی آسمانی و میوه بهشتی یاد می‌شود. تقریباً تمام قسمت‌های درخت انار قابل استفاده است و خاصیت غذایی، دارویی و خوراکی دارد.

قابل ذکر است که درخت انار از گیاهان بومی ایران بوده و از کشور ما به سایر سرزمین‌ها برده شده است. این درخت، هم‌چنان، به صورت سنتی در باغ‌ها و حیاط خانه‌های ایرانی کاشته می‌شود.

طرح انار، گچ‌بری دوره‌ی ساسانی

طرح گل اناری

میوه انار

روش و مراحل طراحی گل عباسی^۱

قوس وسط ترسیم می کنیم.

۵- نیم دایره ای به شعاع (الف، ج) به صورت نقطه چین

ترسیم می کنیم.

۶- نیم دایره بزرگ را به شش قسمت مساوی تقسیم

می کنیم.

۷- گل برگ ها را به ترتیب و مطابق شکل از پایین به بالا و

سپس برای تکمیل شکل گل، نیمه ی دیگر آن را مطابق روش

فوق طراحی می کنیم.

۱- ابتدا نیم دایره ای به روش طراحی گل پروانه ای مطابق

مرحله ی ۱ تا ۴ آن ترسیم می کنیم.

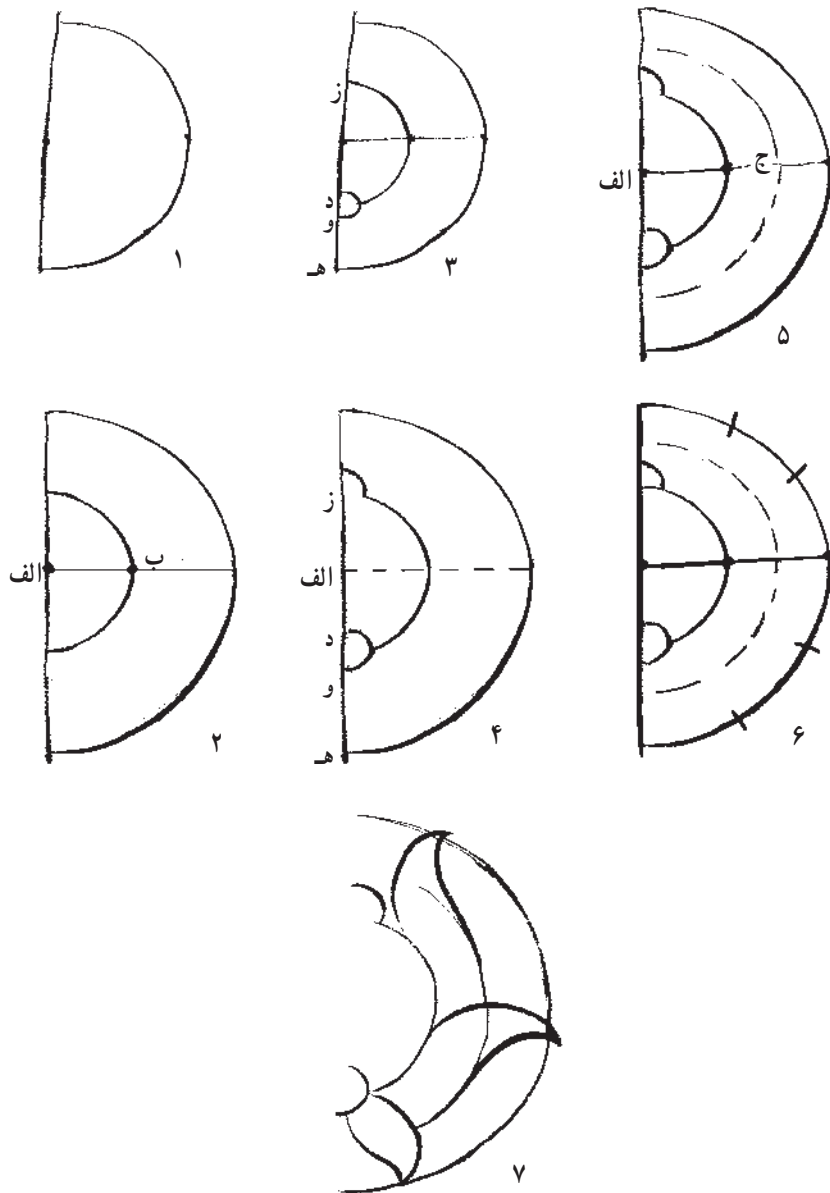
۲- نیم دایره ای مطابق شکل، از مرکز الف به شعاع ب

ترسیم می کنیم.

۳- پاره خط د، ه را به سه قسمت مساوی تقسیم می کنیم

و از نقطه ی (د) به شعاع (د، و) نیم دایره ای می کشیم.

۴- ربع دایره ای به شعاع (د، و) از مرکز (ز) در بالای

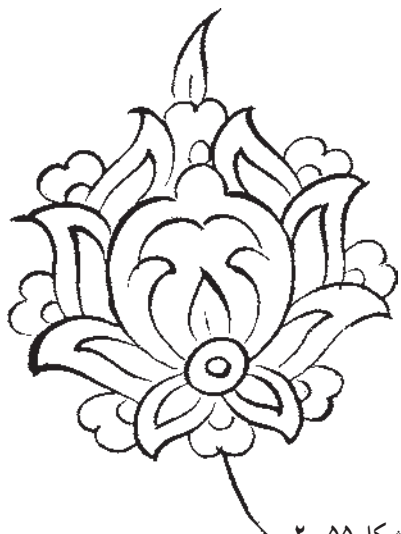

شکل ۵۳-۲

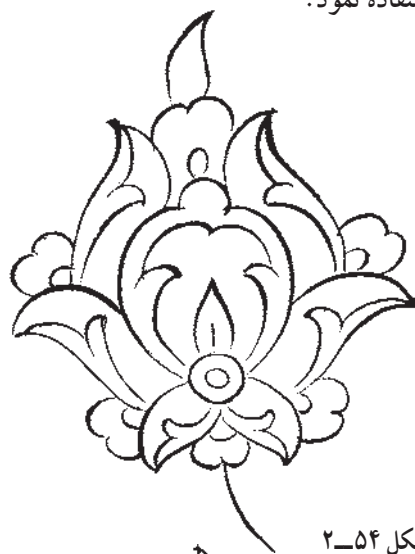
۱- این گل، به گل اناری یا گل پُرپر هم معروف است

تذکر: با افزایش گل برگ‌ها و تغییر تزیینات، می‌توان به گل‌های عباسی ظریف، متنوع و زیباتری دست یافت.

برای تزیین و تکمیل گل عباسی و پرکردن فضاهای باقی‌مانده داخلی گل، می‌توان از گل برگ‌های گل پنج‌پر (مطابق شکل) استفاده نمود.

شکل ۲-۵۵

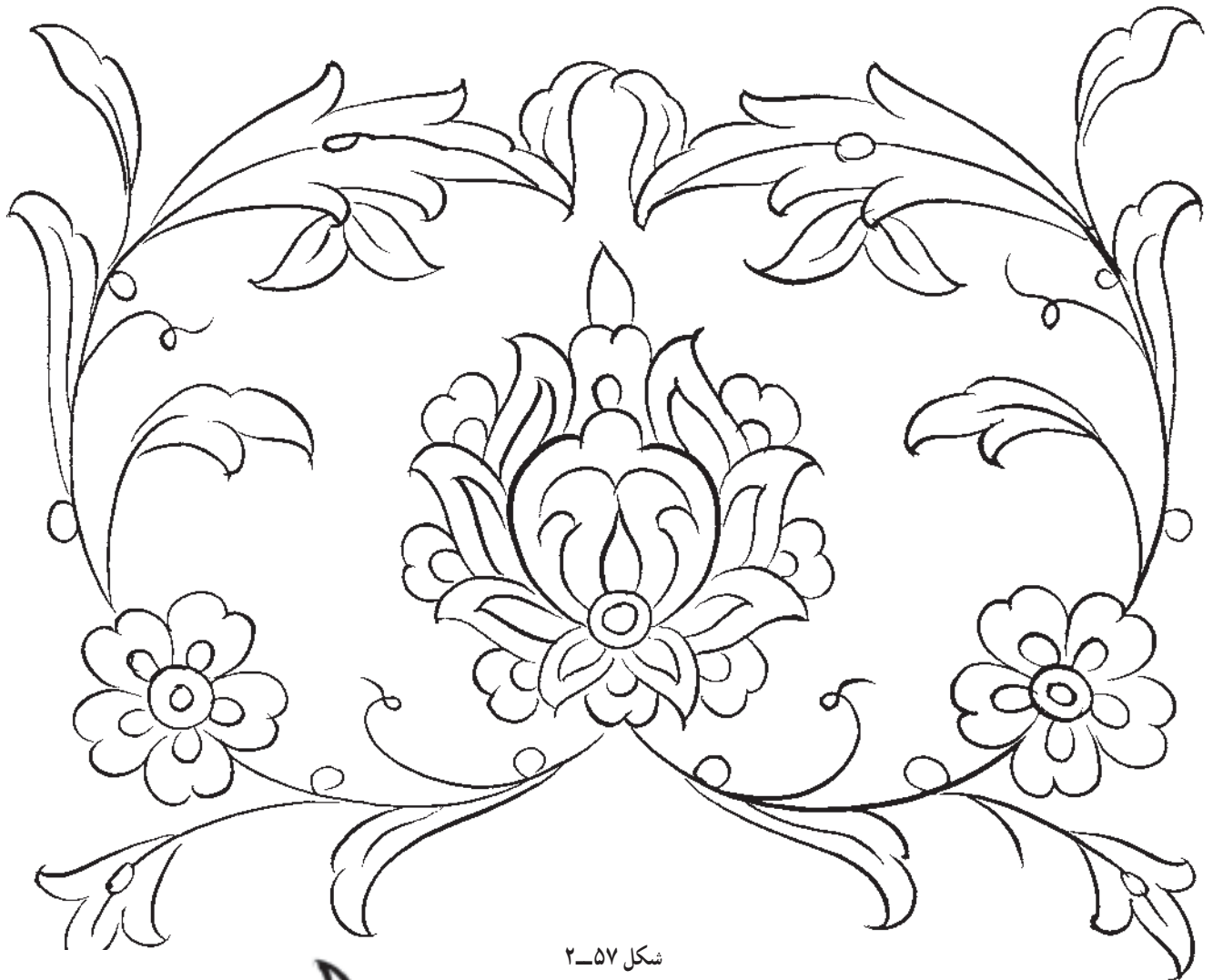

شکل ۲-۵۴

شکل ۲-۵۶

ترکیب‌بندی گل عباسی بر روی بند: روش ترکیب‌بندی
مباحث گذشته با گل عباسی بزرگ بر روی ساقه.
طرح شماره‌ی ۱ به‌روش آزاد

شکل ۲-۵۷

شکل ۲-۵۸

گل عباسی افشان (بازشونده): مفهوم افشان در این گل، به دلیل تفاوت حالت این گل با گل عباسی درس قبل، در این است که گل برگ‌های گل عباسی پشت سر هم به طور یک‌نواخت و یک اندازه «به جز گل برگ‌های پایین آن» قرار گرفته است ولی در نوع افشان منشأ رشد همه‌ی گل برگ‌ها از یک نقطه است و گل برگ‌ها در این گل، از کوچک به بزرگ به صورتی که احساس می‌شود گل افشان در حال باز شدن است در کنار یکدیگر قرار دارند.

روش و مراحل طراحی گل عباسی آفشان

۱- ترسیم نیم دایره و تعیین مرکز و شعاع عمود بر قطر آن

۲- شعاع نیم دایره را به دو قسمت مساوی (و نیمه‌ی

میانی را به چهار قسمت مساوی) تقسیم کنید.

مطابق شکل، نیم دایره‌ای به همان مرکز رسم و نیم دایره‌ی

کوچک پایینی و ربع دایره‌ی بالایی را مطابق دستور درس قبل

ترسیم کنید.

۳- نیم دایره‌ی بزرگ را به شش قسمت مساوی تقسیم و

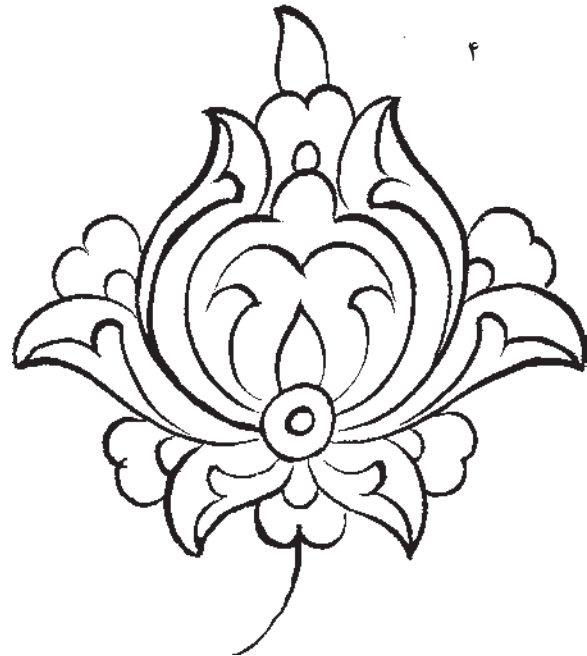
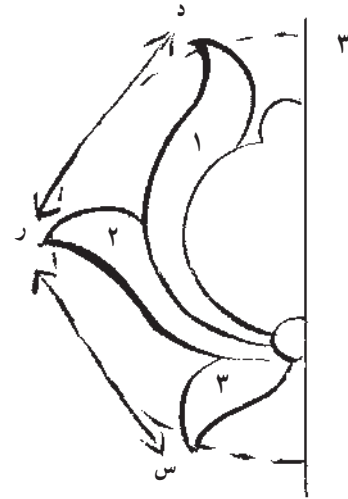
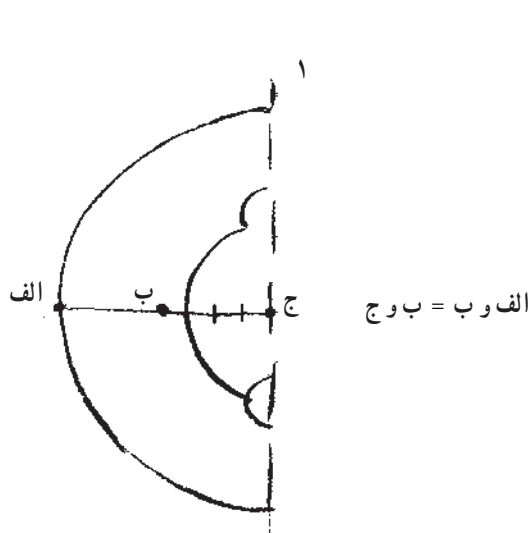
گل برگ‌ها را به ترتیب از بزرگ به کوچک و کوچک‌تر (مطابق

شکل) ترسیم کنید. فاصله‌ی گل برگ‌های «د، ر» مساوی «ر، س»

با یکدیگر مساوی است.

قرینه‌ی گل را به همین ترتیب تمرین و سپس شکل کامل

گل را طراحی کنید.

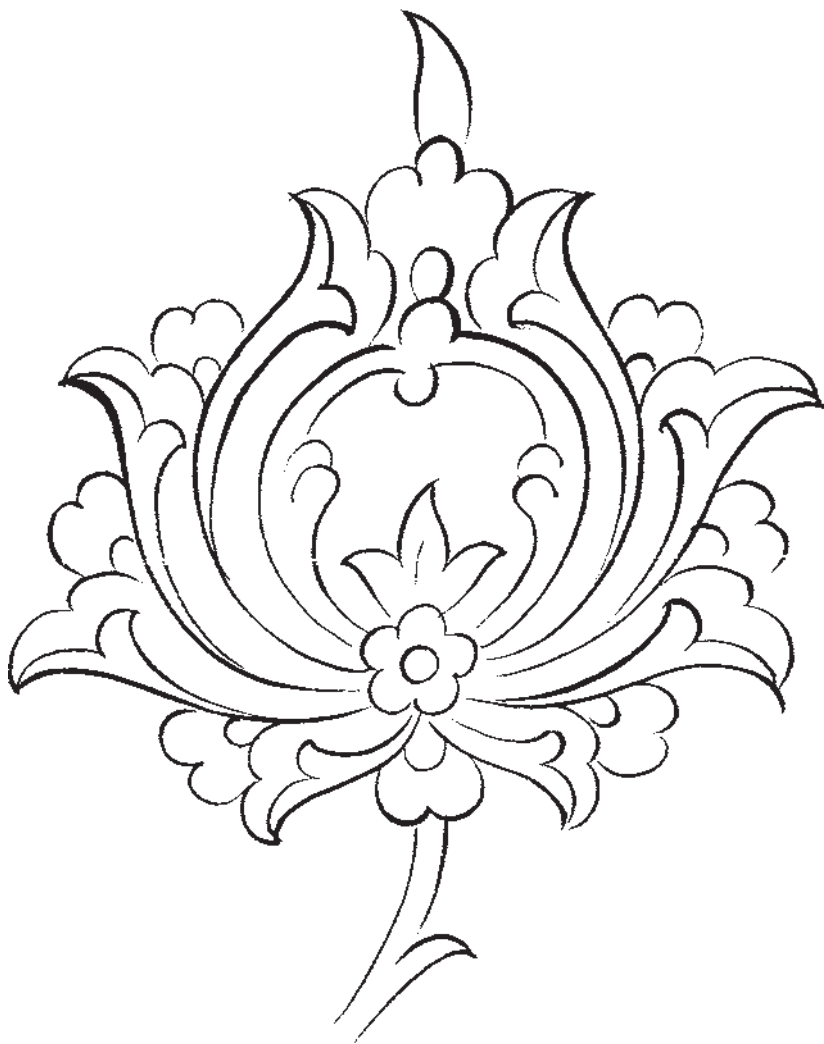
شکل ۵۹-۲

ترکیب‌بندی گل عباسی آفشان با عناصر دروس گذشته بر

روی بند

شکل ۶۰-۲

شکل ۲-۶۱ ساخت و ساز گل عباسی افشان

برگ مو

است که، بنا به ضرورت موقعیت، پس از توضیح درباره‌ی برگ‌های ساده در این مرحله به شرح آن می‌پردازیم.

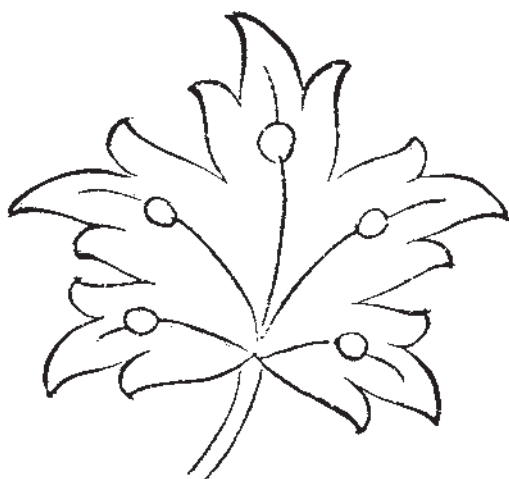
برگ‌ها نیز مانند دیگر عناصر طبیعی جایگاه ویژه‌ای در فرهنگ و هنر ما ایرانیان دارند. به قول سعدی شیرازی:

برگ درختان سبز در نظر هوشیار

هر ورقش دفتری ست معرفت کردگار

از این رو، برگ‌ها نیز همانند گل‌ها و غنچه‌ها، سرشار از لطافت و ظرافت و زیبایی‌اند و هریک به سهم خود تأثیر به‌سزایی در آفرینش هنری دارند.

بعضی از این گیاهان مانند برگ مو که مظهر سرسبزی درختان بهشتی است، متناسب با بینش و اعتقادات معنوی و مذهبی طراحان جایگاه رفیع‌تری را در طراحی سنتی یافته‌اند. برگ مو، یکی از برگ‌های پیچیده در بخش نقوش ختایی

شکل ۲-۶۲

- برگ مو دارای انواع گوناگون از کوچک تا بزرگ است. از این رو، مناسب است که در طراحی، ابتدا از اندازه‌ی کوچک و ساده به بزرگ و پیچیده تمرین شود.
- روش و مراحل طراحی برگ مو
- ۱- ترسیم خط محور؛
 - ۲- ترسیم مثلث متساوی الاضلاع بر روی خط محور
 - ۳- تقسیم ارتفاع مثلث به دو قسمت مساوی و ترسیم خطی به موازات قاعده از نقطه‌ی تقسیم شده؛
 - ۴- تقسیم خط به چهار قسمت مساوی؛
 - ۵- طراحی برگ‌ها بر اساس شکل.

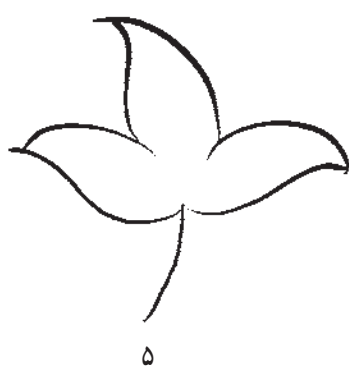

شکل ۲-۶۳

- تمرین: برای طراحی یک برگ کوچک با استفاده از تقسیم بندی
- تمرین: به منظور کسب توانایی، توصیه می‌شود برگ کوچک را بدون طی مراحل فوق و آزادانه طراحی نمایید.

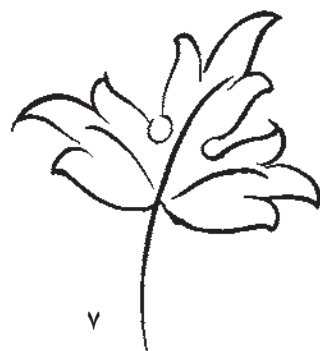
شکل ۲-۶۴

۵

۶

۷

شکل ۲-۶۵

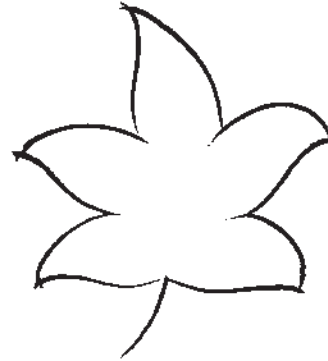
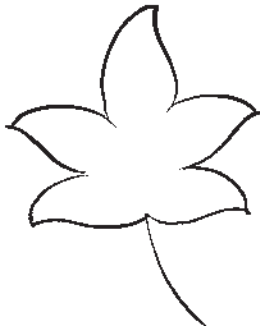
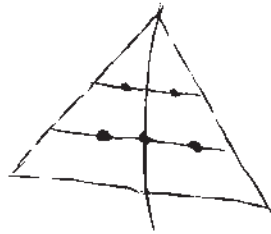
روش طراحی برگ موی پنج ترک

۱- مراحل ۱ و ۲ تکرار گردد.

۲- ارتفاع مثلث به سه قسمت مساوی تقسیم شود.

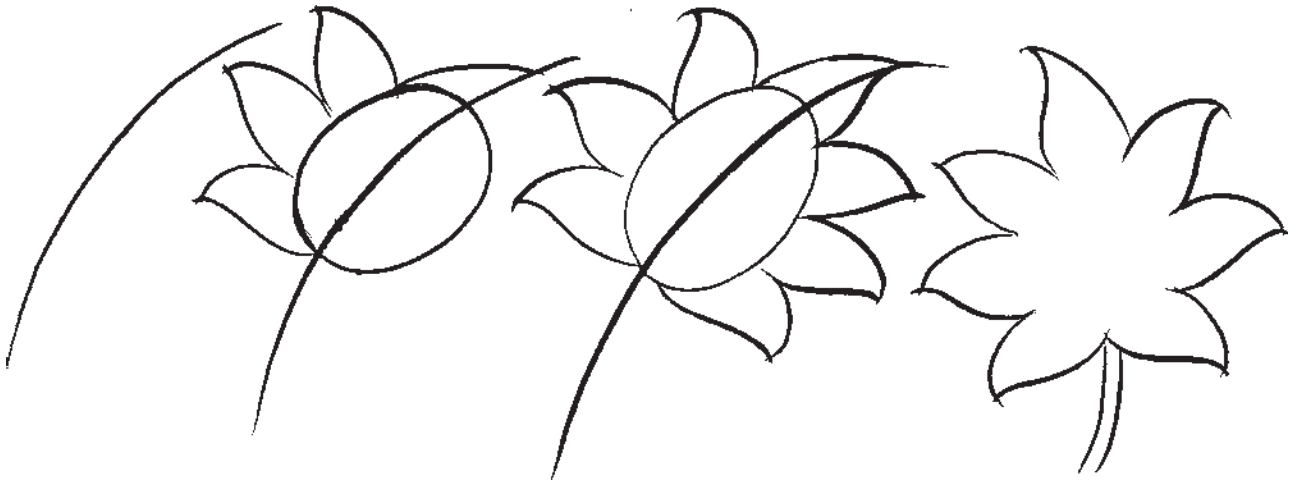
۳- ترسیم خطوط موازی با قاعده از نقاط تعیین شده و

تقسیم هریک به ۴ قسمت مساوی (مطابق شکل زیر).

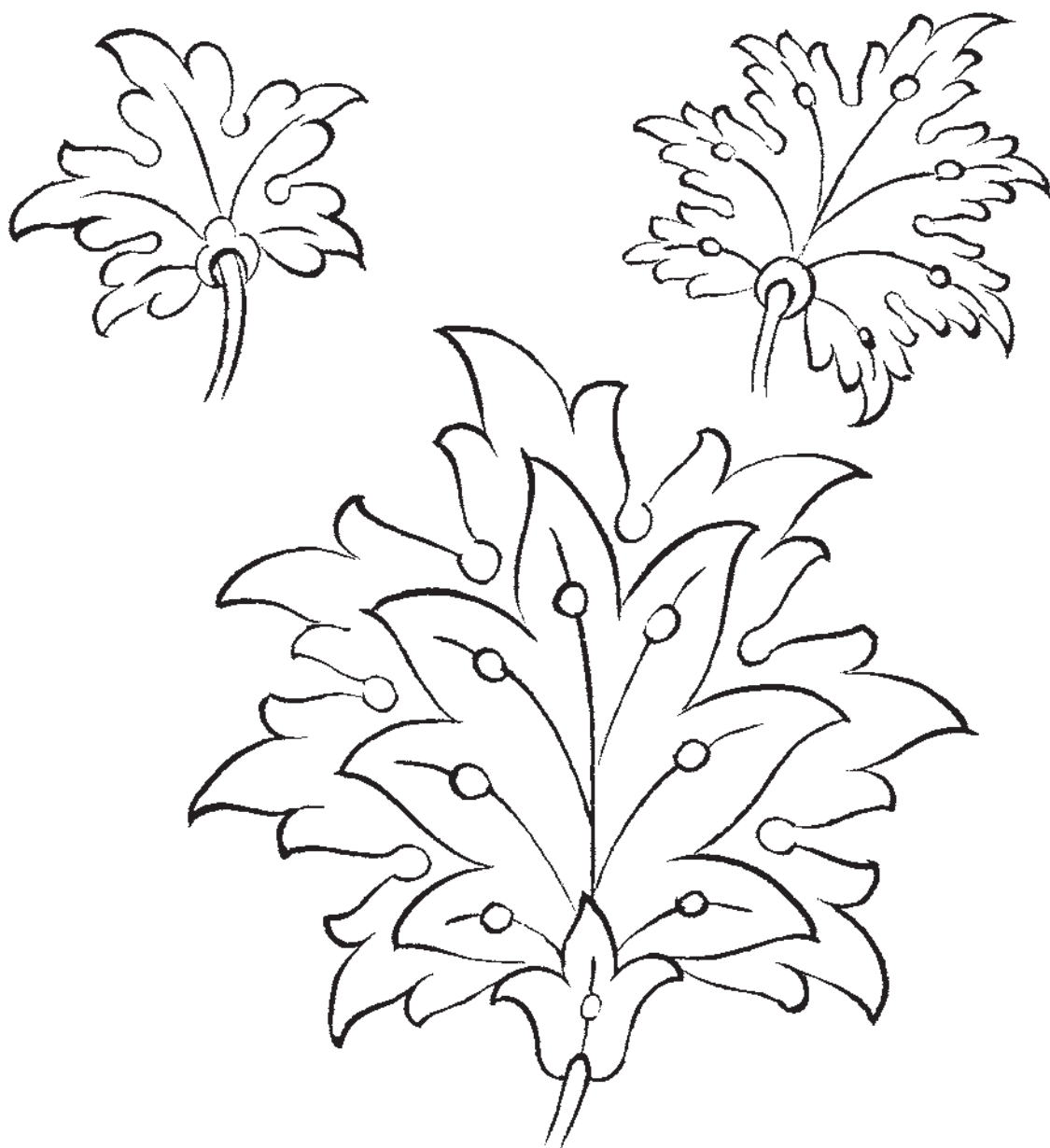
شکل ۲-۶۶

۴- طراحی ترک‌های بیش‌تر (مطابق شکل زیر).

شکل ۲-۶۷

یادآوری: برای ایجاد زیبایی و ظرافت در طراحی برگ موی بزرگ، از رگ برگ و دندانه (مطابق شکل) استفاده شود.

شکل ۶۸-۲

روش ترکیب بندی و رعایت نسبت و
تناسب برگ مو با عناصر تزئینی دیگر بر روی
بند^۱.

شکل ۶۹-۲

۱- در ترکیب بندی، برگ مو از گل های عباسی بزرگ تر است.

خودآزمایی

- ۱- انواع برگ‌ها را نام ببرید و طراحی کنید.
- ۲- غنچه و انواع آن را طراحی کنید.
- ۳- روش‌های مختلف طراحی بند را شرح دهید.
- ۴- انواع بند را طراحی کنید.
- ۵- انواع ساقه را با روش‌های مختلف طراحی کنید.
- ۶- انواع گل‌ها را نام ببرید و طراحی کنید.
- ۷- ترکیب‌بندی‌های مختلفی از ساقه، برگ، گل و غنچه را اجرا نمایید.